

Caesar utolsó hadjáratai

Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta
Hoffmann Zsuzsanna
A fordítást az eredetivel egybevetette Maróti Egon

A digitalizálás a szegedi Szukits kiadó 1999-es azonos című kiadványa alapján készült.)
ISBN 963 9151 97 1

„Caesar két nagyszabású hadivállalkozása, a galliai hadjárat és a Pompeius elleni polgárháború eseményeit ő maga írta meg. Ezeket a műveket számos magyar fordításban kiadták.

Mostohább utóélet jutott a diktátor fontos utolsó háborúi leírásának, amelyek alexandriai, afrikai és hispániai háború néven maradtak ránk az ún. *Corpus Caesarianum* c. gyűjteményben. Ezek szerzője nem Caesar volt, az írók kiléte ismeretlen, esetleg a *Bellum Alexandrium* c. munka az, amelynek feltételezett szerzőjét meg tudjuk nevezni: ez Aulus Hirtius lehetett, aki a *Bellum Gallicum* c. commentarius utolsó, nyolcadik könyvét befejezte.

A szerzők írói kvalitásai, történelemábrázolásuk, eseményleírásuk nem mérhető Caesaréhoz, azonban adatközlésük hézagpótló jelentőségű egykorú forrásmunka. Fogalmazásuk sem olyan kristálytiszta latin, mint a diktátoré. Ezek a nyelvi egyenetlenségek, a szöveg hiányos volta nem kis nehézség elé állította a fordítót: aligha véletlen, hogy a három munka lefordítására eddig nem akadt vállalkozó. Hoffmann Zsuzsanna sikeresen oldotta meg ezt a feladatot, és egy tartalmában korrekt és nyelvi megfogalmazásában is jól olvasható kötetet készített.”

Az alexandriai háború

1 Miután fellángolt az alexandriai háború,¹ Caesar magához rendeli Rhodosról, Syriából és Ciliciából az egész hajóhadat; Krétáról íjászokat, Malchostól, a nabateusok királyától lovakat hozat; elrendeli, hogy mindenünnen gyűjtsenek össze hajítógépeket, küldjenek gabonát, és vezessék oda a segédcsapatokat. Eközben naponta tovább építik az erődítéseket, és a városnak azokat a részeit, amelyek nem látszanak elég szilárdnak, ostromtetőkkel és védőfolyosókkal látják el; az épületekből réseken át faltörő kosokat vezetnek a szomszédos épületekbe, s amekkora területet lerombolnak, vagy erővel elfoglalnak, annyival előrébb viszik az erődítéseket. Alexandria ugyanis a tűzvésztlő szinte teljes biztonságban van, mert házai gerendázat és faanyag nélkül épültek, s falazat és boltívek tartják össze, és terméskő vagy öntött kövezet fedi őket. Caesar különösképpen törekedett arra, hogy a városnak azt a részét, amelyet a délen elterülő mocsár a legkeskenyebbre formált, az erődítés és az ostromtetők előnyomulásával elvágja a város többi részétől, először is azzal a céllal, hogy miután a várost két részre osztotta, egységes haditerv és vezérlet alapján lehessen irányítani a sereget, azután pedig azért, hogy a bajbajutottak a város másik részéből elérhetők legyenek, és segítséget lehessen nekik vinni, leginkább viszont azért, hogy bőségesen jusson vízhez és takarmányhoz, amelyből részben semmi tartaléka, részben csupán csekély készlete volt. A mocsár mindkettővel bőségesen elláthatta.

2 Az alexandriaiak ügybuzgóságában azonban nem mutatkozott sem habozás, sem késlekedés. Ugyanis minden irányban, amerre Egyiptom országhatárai kiterjednek, követeket és sorozóbizottságokat küldtek szét katonaszedés céljából, s nagy mennyiségű fegyvert és hajítógépet hordtak össze, és megszámlálhatatlan sokaságot vezettek a városba, s ott ugyancsak hatalmas fegyvergyártó üzemeket rendeztek be. Ezenkívül felfegyverezték a felnőtt korú rabszolgákat, ezeknek a tehetősebb gazdák (7) biztosították a napi ellátást és a zsoldot. Ezt a sokaságot szétszöszöztették, s így védelmezték az egymástól távol eső részekben álló erődítéseket. A veterán csapatokat a város legsűrűbben lakott pontjain helyezték el tartalékként, hogy bármelyik városrészben harcra kerül a sor, pihenten felhasználhatók legyenek a segítségnyújtásra. Valamennyi úton és sikátorban háromszoros sáncot emeltek (ezek pedig négyszögletes terméskövekből épültek, és legalább negyven láb magasak voltak), s a város mélyebben fekvő részeit igen magas, tízemeletes tornyokkal erősítették meg. Ezenkívül további ugyanannyi emeletes és mozgatható tornyot készítettek, s ezeket, kerekeket helyezve alájuk, az eléjük befogott ígásállatokkal az egyenes utakon kötéllel abba az irányba vontatták, amerre jónak látták.

3 A bőségesen ellátott és gazdag város felhalmozott minden fajta felszerelést. Maguk az emberek is találékonyak és éles eszűek voltak, s amit tőlünk láttak, azt olyan buzgón megcsinálták maguk is, hogy úgy tűnt, mintha mi utánoznánk az ő munkálataikat; és sok

¹ Caesar Kr. e. 48. októberében érkezett Alexandria kikötőjébe, mivel idáig követte Pompeiust, s itt értesült annak haláláról. Az egyiptomi trónviszály miatt kénytelen volt maradni, és beleavatkozni a belügyekbe. Keletről erősítést kért, amit a pergamoni Mithridatész közreműködésével meg is kapott. Stratégiai megfontolásból nem akarta Egyiptomot az Afrikában gyülekező pompeianusoknak kiszolgáltatni, hanem biztosítani akarta saját magának.

dolgot önmaguktól is kieszeltek, s egyidőben támadták a mi állásainkat és védték a sajátjukat. Vezetőik a tanácskozásaikon és a gyűléseiken azt hangoztatták, hogy a római népnek fokozatosan szokásává válik ennek a királyságnak az elfoglalása. Néhány évvel ezelőtt Aulus Gabinius járt sereggel Egyiptomban;² ugyanis a menekülő Pompeius ide vette az útját; Caesar csapatokkal érkezett meg ide, és Pompeius halála nem befolyásolta őt abban, hogy itt maradjon. Ha őt nem sikerül kiűzni innen, királyságunkból provincia lesz; s ezeket sietve kell megoldanunk, mivel az évszaknak köszönhetően a viharok elzárják a külvilágtól, s nem kaphat segítséget a tengeren túlról sem.

4 Időközben ellenségeskedés támadt Achilles, a veterán hadsereg vezetője, és Arsinoé, Ptolemaios király kisebbik lánya között,³ ahogy fentebb is utaltam rá; s miközben mindketten egymás ellen ármánykodtak, és a (8) főhatalmat maguknak akarták megszerezni, Arsinoé Ganymédész eunuch, a nevelője révén megelőzi Achillast, és megöleti őt. Achilles meggyilkolása után társ és gyám nélkül egymaga tartott a kezében minden hatalmat; a hadsereget pedig Ganymédészre bízta. Ő, miután ezt a megbízatást elvállalta, fokozta a katonái iránti bőkezűséget, s minden mást megfelelő gondossággal intézett.

5 Szinte egész Alexandriát behálózzák a Nílusból eredő föld alatti csatornák, s ezekből a magánházakba vezetik a vizet, ami idővel fokozatosan leülepszik és kitisztul. A háztulajdonosok és a házi népség is ezt szokta használni, mivel a Nílus által hozott víz annyira iszapos és zavaros, hogy számos különféle betegséget idéz elő; ám a köznép és a tömeg szükségéből ezzel is beéri, mivel az egész városban nincs egyetlen forrás sem. Azonban a folyó is abban a városrészben volt, amelyet az alexandriaiak tartottak a kezükben. Ez adta az ötletet Ganymédésznek, hogy elvágja a víztől embereinket, akik háztömbönként voltak elosztva az erődítmények védelmezése céljából, és a magánházakban lévő csatornából és kutakból vett vizet használták.

6 Miután ezt a tervet elfogadták, egy nagy és nehéz vállalkozásba kezdett. Elzárta ugyanis a csatornákat, és elszigetelte a városnak azokat a részeit, amelyeket ő tartott megszállva, azután igyekezett minél nagyobb mennyiségű vizet kiszivattyúzni a tengerből vízi kerekek és mechanikus szerkezetek segítségével; majd azután ezt a vizet a magasabban fekvő részokről szünet nélkül árasztotta Caesar területére. Emiatt a víz, amelyet a szomszédos épületekben mertek, a szokásosnál valamivel sósabb volt, és az emberek számára nem kis csodálkozást okozott, hogy mi ennek az oka. Saját maguknak sem tudtak igazán hinni, amikor az alacsonyabban lakó szomszédaik azt mondták, hogy víz ugyanolyan minőségű és ízű, mint amelyet megszoktak, és maguk között nyilvánosan összehasonlították, s miután megkóstolták, tapasztalták, (9) hogy mennyire különböznek egymástól a vizek. A közelebb található víz rövid időn belül teljesen ihatatlanná vált, sőt már a mélyebben fekvőt is zavarosabbnak és sósabbnak találták.

7 Ez a helyzet azután eloszlatta a kétségeiket, s oly nagy félelem szállta meg őket, hogy úgy tűnt, mindannyian végveszélybe kerültek, és többen azt mondogatták, hogy Caesar csak halogatja a behajózás elrendelését; mások sokkal nagyobb bajtól tartottak amiatt, hogy a menekülésre való készülődésüket nem tudják titokban tartani az

² Aulus Gabinius Kr. e. 57-ben Syria provincia helytartója volt, ő helyezte vissza trónjára a száműzött XIII. Ptolemaios Aulétést, sőt rendelkezésére bocsátott római hadsereget is. Consulsága lejártá után Caesar is próbálta megkapni Egyiptomot tartományként, de nem sikerült neki. Caesar továbbá a tartozást is be akarta hajtani Egyiptomban, amivel az uralkodó adósa volt, mivel a háborúhoz szüksége volt pénzre (10 millió sestertius).

³ Ptolemaios Aulétész Kr. e. 51-ben meghalt, kijelölt örökösei XIV. Ptolemaios Dionysos és Cleopatra. Caesar visszahozatta az elűzött Cleopatrát, és kibékítette fivérével. A harcokban meghalt maga az uralkodó is, ezért öccse, XV. Ptolemaios került trónra helyette.

alexandriaiak előtt, mivel olyan közel voltak egymáshoz, és üldözőikkel a nyomukban nem kínálkozott semmiféle lehetőség a hajóra szálláshoz. Nagyszámú alexandriai lakott ugyanis Caesar körzetében, akiket nem telepített ki otthonaikból, mert hűséget színeltek irántunk, és azt a látszatot keltették, hogy elpártoltak a saját népüktől. Ha most meg kellene védenem őket, hogy nem csalárdak és nem köpönyegforgatók, ez csupán hiábavaló szócséplés lenne. Ha egyszer valaki valóban megismeri ezt a fajtát és természetüket, senki előtt nem lehet kétséges, hogy ez a nép fokozottan hajlamos az árulásra.

8 Caesar biztatással, valamint érvekkel csillapította emberei félelmét. Kijelentette ugyanis, hogy ha kutakat ásnak, találhatnak édesvizet, mivel minden part természet-szerűleg tartalmaz édesvizű ereket. Ha pedig az egyiptomi tengerpart természete más volna, mint az összes többié, abban az esetben, minthogy a tenger nyitva állt előttük, s az ellenségnek nincs hajóhada, nem tudják őket megakadályozni abban, hogy naponta vizet szerezzenek hajóikkal; akár a bal felől lévő Paratomiumból, akár a jobb felől lévő szigetről: ezeket az egymással ellenkező irányba tartó hajóutakat azonos időben sohasem hiusíthatja meg a kedvezőtlen széljárás. A menekülés pedig nemcsak azoknak nem állhat szándékában, akik a méltóságukat tartják a legfontosabbnak, hanem még azoknak sem, akik semmi mással nem törődnek, mint az (10) életükkel.

Erődítményeikből nagy fáradozás árán fel tudják tartóztatni az ellenség ellenük indított támadását; ha ezekről visszavonulnak, sem a terep, sem a létszám miatt nem lesznek képesek tartani magukat. A behajózás nagy idővesztést és nehézséget jelent, különösképpen csónakokból. Ezzel szemben az alexandriaiak igen fürgék, és jól ismerik a helyet valamint az épületeket. Ezek az emberek a győzelem hatására különösen felbátorodnak, s elő fognak törni, és elfoglalják a magaslatokat és az épületeket: így megakadályoznak minket a menekülésben, valamint a hajóra szállásban. Ezért tegyenek le erről a szándékukról, és arra összpontosítsanak, hogy mindenképpen győzniük kell.

9 Miután így beszélt embereihez, bátorságot öntött valamennyiükbe, a centurióknak azt a feladatot adta, hogy egyéb munkálataikat hagyják abba, és figyelmüket fordítsák a kutak ásására, s ezt egész éjszaka, szünet nélkül folytassák. Mikor elvállalták ezt a feladatot, és lelkesen hozzákezdték a munkához, egyetlen éjszaka hatalmas mennyiségű édesvizet találtak, s így az alexandriaiak fáradtsággal készült szerkezeteinek és nagyszabású kísérleteinek rövid ideig tartó munkával megtalálták az ellenszerét. Az ezt követő második nap folyamán a harminchetedik légió, amelyet Pompeiusnak azokból a katonáiból szerveztek, akik megadták magukat, hajóikon, amelyeket Domitius Calvinus megrakott gabonával, védő- és támadó fegyverekkel, ostromgépekkel, elértek Afrika partjaihoz, valamivel Alexandria felett. A keleti szél, amely több napon át, folyamatosan fújt, megakadályozta a hajókat, hogy bejussanak a kikötőbe, azonban maga a hely az egész vidéken kiválóan alkalmas arra, hogy lehorgonyozzanak. Ezek, mivel huzamosan az időjárás foglyai voltak, és vízhiányban szenvedtek, evezős csónak segítségével értesítették Caesart.

10 Caesar, hogy személyesen tájékozódjék a teendőket illetően, hajóra szállt, és utasította a flottát, hogy kövesse (11) őt; katonáink közül senkit sem vett fel a hajókra, mivel kissé messzire ment, nem akarta, hogy az erődítmények közben védelem nélkül maradjanak. Amikor megérkezett arra a helyre, amelyet Chersonnesusnak hívnak, és evezősöket tett partra, hogy vizet hozzanak, néhányan, akik túl messzire mentek, hogy zsákmányt szerezzenek, az ellenséges lovasság kezére jutottak. Tőlük tudta meg az ellenség, hogy a flottával együtt maga Caesar is megérkezett, és a hajókon egyetlen katona sincs. Miután erről tudomást szereztek, úgy gondolták, hogy szerencse óriási lehetőséget kínált fel nekik a helyzet kedvező alakítására. Ezért minden olyan hajót,

amely készen állt a kifutásra, megrakták harcosokkal, és szembetalálkoztak Caesar visszatérő flottájával. Caesar aznap két okból nem akart harcba bocsátkozni: egyrészt, mert nem volt a hajókon katonája, másrészt már a tizedik óra után volt, amikor ez történt. Arra gondolt, hogy az est beállta növelni fogja az ellenfél önbizalmát, mivel bízik helyismeretében, és emberei buzdítására sem lesz módja, mert semmit sem ér az olyan biztatás, amikor sem a bátorság, sem a gyámoltalanság számontartására nincs lehetőség. Ezért a szárazföldre vontatta azokat a hajókat, amelyeket lehetett, feltételezve, hogy az ellenség oda nem fogja követni őket.

11 Caesarnek volt egy rhodoszi hajója, amely a jobbszárnyon, a többitől messze helyezkedett el. Ezt észrevette az ellenség, s nem türtőztetve magát, nagy lendülettel igyekezett feléje négy fedélzetes és több nyitott hajó. Caesar kénytelen volt ennek a segítségére sietni, nehogy az ellenség szeme láttára érje csúfos megszégyenítés, ámbár, ha baj érte volna őket, megítélése szerint az jogosan történt volna. A csata során a rhodosziak nagy igyekezetet mutattak. Ők egyrészt minden összecsapásban kitűntek kiemelkedő ügyességükkel és bátorságukkal, másrészt ebben a helyzetben kiváltképpen nem vonakodtak minden terhet magukra vállalni, nehogy úgy tűnjék, az ő (12) hibájuk következtében érte őket baj. Ily módon igen szerencsésen alakult a csata. Elfogtak az ellenséges hajók közül egy négyevezősorost, egy másikat elsüllyesztettek, kettőt teljesen megfosztottak evezőseiktől, továbbá igen sokat megöltek a többi hajón harcolók közül. Ha az éjszaka nem vet véget a küzdelemnek, Caesar kezére került volna az ellenség teljes hajóhada. Az ellenséget megrémítette ez a vereség, s miközben enyhe ellenszél fújt, Caesar a teherszállító hajóit vontatókötelek segítségével, a győztes hajókkal együtt bevezette Alexandriába.

12 Nagyon letörte ez a vereség az alexandriaiakat, mivel látták, hogy nem a katonák bátorságának, hanem a tengerészek képzettségének a hiánya okozta a vereségüket. .. Alig bíztak abban, hogy meg tudják védeni magukat azokból az épületekből, amelyekből ugyanúgy, mint a magasabban fekvő helyekről, támogatást kaptak, és az összes faanyagot felhasználták az erődítmény építésére, mivel tartottak tőle, hogy hajósaink még a parton is megtámadják őket. Mégis, miután Ganyimédész a tanácsban kijelentette, hogy nem csupán az elvesztett hajókat fogja pótolni, hanem még majd gyarapítja is a számukat - nagy reménnyel és önbizalommal kezdték javítani öreg hajóikat, és nagyobb gondot fordítottak erre a dologra. S bár több mint száztiz hadihajót veszítettek el a kikötőben és a hajóállásokban, mégsem adták fel azt a tervüket, hogy helyreállítsák flottájukat. Belátták ugyanis, hogy Caesarnek sem csapaterősítést, sem felszerelést nem lehet szállítani, ha nekik maguknak erős flottájuk van. Ezenkívül tengerjáró emberek, városuk és környéke a tengerparton fekszik, s már gyermekkoruktól mindennapos tapasztalatban edződtek, tehát természet adta és számukra kedvező lehetőségeikhez kívántak folyamodni, és tudatában voltak annak, hogy milyen sikereket értek el már szerény méretű naszádjakkal; ezért minden igyekezetükkel hozzáálltak a flotta felszereléséhez. (13)

13 A Nílus deltájának minden bejáratánál őrhajók állomásoztak, hogy beszedjék a vámot. A titkos királyi hajójavítóban voltak olyan öreg hajók, amelyeket már jó ideje nem használtak; ezeket felújították, az őrhajókat pedig visszarendelték Alexandriába. Nem volt elegendő evező: lebontották az oszlopcsarnokok, a testgyakorlók helyek és a középületek tetőzetét, és ezek gerendáit alakították át evezőkké. Hol a velük született leleményességük, hol pedig a város erőforrásai voltak segítségükre. Végül is nem hosszú hajóútra készültek, hanem a jelenlegi körülményekhez alkalmazkodtak, és jól látták, hogy az összecsapásnak a kikötőben kell lezajlania. Így néhány nap alatt minden várakozásra rácáfolva elkészítettek huszonkét négyevezősoros, továbbá öt darab

ötevezősoros hajót; s ezekhez hozzáadtak még tekintélyes számú kisebb nyitott bárkát is. S a kikötőben kipróbálták, hogy az evezésben melyik mire képes, kiképzett katonaságot helyeztek el bennük, és minden tekintetben felkészültek az ütközetre. Caesarnak kilenc rhodosi hajója volt (ugyanis abból a tízből, amit küldtek neki, egy elveszett útközben Egyiptom partjainál), Pontusból nyolc, Lyciából öt és Asiából még tizenkettő érkezett. Ezekből tíz négy- és ötevezősoros volt, míg a többi ezeknél kisebb és legtöbbjük fedélzet nélküli. Bár tudomása volt az ellenség erőviszonyairól, Caesar ennek ellenére felkészült a harcra, bízva katonái bátorságában.

14 Miután mindkét fél eljutott oda, hogy önbizalma helyreállt, Caesar flottájával körülhajózta Pharost, és felállította hajóit az ellenséggel szemben; a jobbszárnyra a rhodosiakat állította, a balra a pontusiakat. Közöttük négyszáz lépésnyi távolságot hagyott, ennyit elegendőnek ítélt ahhoz, hogy hajói felfejlődjenek. A többi hajóját ezek vonala mögött tartalékként helyezte el, s meghatározta és elrendelte, hogy melyiknek melyik hajót kell követnie, és melyiknek kell a segítségére lennie. Az alexandriaiak nem késlekedtek flottájukat elővezetni és (14) hadrendbe állítani: huszonkét hajót az arcvonalon helyeztek el, a többit pedig tartalékként a második vonalba állították. Ezek mellett még nagyszámú kisebb hajót és csónakot is felvonultattak gyújtónyilakkal és gyúlékony anyagokkal felszerelve, hátha maga a sokaság, ezek lármája és a lángok valamilyen megfélemlítő hatást gyakorolnak a mi embereinkre. A két flotta között volt egy gázló, keskeny átjáróval - ez Afrika felé nyúlik (azt mondják ugyanis, hogy a Alexandria fele Afrika része) -, mindkét fél meglehetősen hosszú ideig várakozott, figyelte, hogy melyikük kezdi meg az átkelést, mert látható volt, hogy amelyikük elsőként hatol be az átjáróba, mind hajóhada felfejlesztésében, mind pedig a visszavonulásban hátrányos helyzetbe kerül, ha válságosra fordulna a helyzete.

15 A rhodosi hajókat Euphranor vezette, aki szilárd jelleme és bátorsága révén inkább a mi embereinkkel, mintsem a görögökkel volt összehasonlítható. Közismert hadi jártassága és szilárd jelleme miatt választották őt a rhodosiak flottájuk parancsnokának. Amikor ő Caesar habozását észrevette, így szólt: „Úgy tűnik nekem, Caesar, attól tartasz, hogy ha első hajóiddal behatolsz ezekbe a gázlókba, előbb kényszerülsz megkezdeni a harcot, mint felvonultatnád a flottád többi részét. Bízd ránk ezt a dolgot, mi állni fogjuk a harcot - nem fogsz csalódni bennünk -, amíg a többiek megérkeznek. Az, hogy ezek a szemünk láttára is tovább folytatják a hősködést, bizony szégyenletes és fájdalmas számunkra.” Caesar buzdította őt, dicsérrettel halmozta el, majd megadta a jelet a csatára. Mikor áthatoltak a gázlón, az alexandriaiak körülfogtak négy rhodosi hajót, és megtámadták őket. Azok ellenálltak, gyakorlottan és ügyesen felfejlődtek. Felkészültségüket olyan jól érvényesítették, hogy számbeli hátrányuk ellenére egyetlen hajójukat sem tették ki az ellenség oldaltámadásának, azok egyetlen evezőjüket sem tudták eltörni, s a közeledő ellenséggel mindig szemben (15) találkoztak. Időközben megérkezett a többi hajó is. Ezután a hely szűkös volta miatt fel kellett hagyniuk a manőverezéssel, a csata kimenetele most már a bátorságon múlt. Valóban nem volt egyetlen ember Alexandriában sem a mieink, sem a városiak közül, akinek a figyelmét a munkálatok, és nem a küzdelem kötötte volna le, s ne igyekezett volna a legmagasabb tetőkre, és ne keresett volna egy olyan helyet, ahonnan nézhette ezt az egész látványosságot, s ne kérte volna imákkal és fogadalmakkal a halhatatlan istenektől az övéi számára a győzelmet.

16 A csata tétje egyáltalán nem volt egyenlő. Számunkra, ha legyőznek, nem volt menekülés sem a szárazföldön, sem a tengeren; ha győzünk, akkor is teljesen bizonytalan volt a jövő. Míg ha az ő flottájuk győz, minden az ő kezükbe kerül, míg ha veszítenek, akkor is marad még lehetőségük, hogy szerencsét próbáljanak. Ugyanakkor

nyomasztóan és elkésérítően hatott, hogy a döntés és mindannyiunk sorsa néhány ember viaskodásán múlik, s hogyha ezek valamelyikének megtörne az elszántsága vagy a bátorsága, a többieknek kell megvédelmezniük azokat is, akinek nem volt lehetőségük, hogy harcoljanak saját magukért. Az utóbbi napokban ezeket Caesar újra és újra elmagyarázta embereinek, hogy nagyobb elszántsággal harcoljanak, mert láthatják, hogy mindannyiuk sorsa tőlük függ. Ugyanazt kérte mindenki, csatlakozva katonatársához, barátjához, ismerősehez, hogy ne cáfoljon rá az ő és mindannyiuk bizalmára, akiknek döntése alapján most csatába indul. Ezért olyan elszántsággal harcoltak, hogy ama tengermelléki és hajós népet nem védte meg sem igyekezete, sem jártassága, sem az nem volt hasznukra, hogy hajóik létszámfölényben voltak, s a hatalmas tömegből bátorságuk alapján kiválasztott emberek sem tudták utolérni vitézségben a mieinket. Ebben a csatában zsákmányoltunk egy öt- és egy kétevezősoros hajót legénységével és evezőseivel együtt, hármat pedig elsüllyesztettünk, nekünk valamennyi hajónk sértetlen (16) maradt. A többi hajójuk a közeli városhoz menekült, ahol a városbeliek a gátakról és a magas épületekről védelmezték őket, a mieinket pedig megakadályozták abban, hogy közelebb nyomulhassanak.

17 Caesar úgy gondolta, annak érdekében, hogy ez ne ismétlődhesse meg, mindenáron arra kell törekednie, hogy megszerezze a sziget és az ehhez tartozó kikötőt feletti ellenőrzést. Mivel a városban majdnem teljesen elkészült erődítményeivel, bízott benne, hogy egyidejű támadást tud intézni mind a sziget, mind pedig a város ellen. Miután ezt elhatározta, kisebb hajókra és csónakokra elhelyezett tíz cohorsot, mégpedig olyan válogatott könnyűfegyverzetűeket, akiket a lovasok közül alkalmasnak ítélt. A helyőrség figyelmét elterelendő, fedett hajókkal közelítette meg a szigetet a másik oldalról, s nagy jutalmat ígért annak, aki elsőként veti meg ott a lábát. A mieink első támadását a szigetlakók visszaverték, ugyanis egy időben harcot nyitottak az épületek tetejéről is, a partokat fegyveresek védelmezték. A mieink számára nem volt könnyű a kikötés a part meredeksége miatt, a tengerszorosokat viszont naszádokkal és öt hadihajóval - ügyesen és mozgékonyan - ellenőrzésük alatt tartották. A mi katonáink azonban rögtön, amint a terepet megismerték, kipróbálták a gázlókat, közülük néhányan kijutottak a partra, s ezeket egyre újabbak követték. Folyamatosan támadták azokat, akik a sík parton tartózkodtak, ezért a pharosiak valamennyien megfutamodtak. Miután tovább folytatódott az üldözés, a kikötők védelmét feladták, hajóikat a partokhoz és a házsorok közelébe vitték, maguk pedig kiugráltak a hajókból, hogy az épületeiket védelmezzék.

18 Valójában ezzel az erősítéssel nem voltak képesek hosszabban kitartani, ámbar az épületek az Alexandriában szokásos típusúak voltak, vagyis az alacsonyabbakat összekötötték a magasabbakkal, kimagasló tornyokat építettek bele a falakba, és így ezek révén ellenőrizték a (17) területet, a mieink pedig felszerelés nélkül fogtak hozzá az ostromhoz. A rémület azonban elveszi az emberek eszét és józan ítélőképességét, s megbénítja tagjaikat, ahogyan akkor is történt. Ezek bíztak abban, hogy azonos helyzetben és nyílt terepen egyenlő ellenfelek lesznek, most viszont az övéik megfutamodásától megrémülve, s néhány ember legyilkolását látva, nem volt bátorságuk a harminc láb magas épületek tetején maradni, hanem a gát mentén a tengerbe vetették magukat, s úszva tették meg a városig a nyolcszáz lépésnyi távot. Mégis sokat elfogtak és megöltek közülük; de az elfogottak száma összesen hatezer volt.

19 Caesar átengedte katonáinak a zsákmányt; az épületeket leromboltatta, a Pharoshoz közelebbi híd mellett lévő bástyát megerősíttette, és őrséget helyezett el benne. Az elmenekülő pharosiak elhagyták ezt a hidat, amíg a másikat, amelyik erősebb volt és közelebb feküdt a városhoz, az alexandriaiak védték. Másnap hasonló módon

megtámadta ezt is, mivel látta, hogy ennek a két hídnak az elfoglalása megakadályozza az ellenség hajóinak a kitörését és váratlan rajtaütését. S a hajóiról indított kő- és nyílzáporral már el is űzte azokat, akik azt a helyet hatalmukban tartották, és visszaűzte őket a városba, és partra tett mintegy három cohorsot - a szűk helyen nem is fért volna el több -, erőinek többi része a hajók fedélzetén foglalt helyet. Ennek megtörténtével elrendelte, hogy a hidat sáncolják el az ellenséggel szembenéző oldalon, töltsék fel kövekkel, és torlaszolják el a hajók kijáratát, amely a hidat tartó boltív alatt volt. Az egyik feladatot végrehajtották, úgyhogy még egy dereglye sem tudott kijutni, a másikhöz éppen hozzákezdtek, amikor az alexandriaiak összes csapata kitört a városból, és a híd erődítményével szemben, egy tágasabb helyen vetették meg lábukat; s ugyanakkor a töltés mellett helyezték el hajóikat, amelyeket korábban a hidak alatt szoktak átküldeni, hogy szállítóhajóinkat felgyűjtsák. Ily módon mi a hídról és gátról (18) harcoltunk, ők pedig a híddal szemben lévő térségről és a gáttal szemben elhelyezkedő hajóikról.

20 Amíg Caesar ezekkel a dolgokkal, valamint a katonák buzdításával foglalatoskodott, nagyszámú evezős és tengerész ugrált át hajóinkról a gátra. Egy részüket a kíváncsiság vitte rá erre, a másikat a harci vágy is. Ezek először kövekkel és parittyalövedékekkel visszaűzték az ellenséges hajókat a gáttól, és úgy tűnt, hogy lövedékeik tömege igen hatásos volt. Miután azonban néhány alexandriai ki mert szállni a hajókból, valamivel távolabb, ahol a mi embereink fedezék nélkül voltak, mivel hadijelvények nélkül, rendezetlenül, szabályos alakzat híján nyomultak előre, most hanyatt-homlok elkezdtek visszafelé menekülni a hajókhoz. Megfutamodásuk arra ösztönözte számos alexandriait, hogy kiszálljanak hajóikból, és még hevesebben szorongatva üldözzék őket. Ugyanakkor azok, akik a hadihajók fedélzetén maradtak, igyekeztek bevonni a palló-hidakat és eltávolítani a hajókat a parttól, nehogy az ellenség elfoglalja azokat. Mindez teljesen összezavarta három cohorsnyi katonaságunkat, akik a hídon és a gát elején foglaltak állást, és amint hallották a lármát maguk mögött, és látták bajtársaik menekülését, miközben szemből hatalmas mennyiségű lövedéket kellett elhárítaniuk, attól féltek, hogy hátulról bekerítik őket, és a hajók távozásával teljesen elvágják menekülési lehetőségüket. Így elhagyták a hídon felépített erődítést, és teljes erejükből rohanva igyekeztek vissza a hajókhoz. Egy részük ellepte a közelebb álló hajókat, ezek azonban a sok ember súlya alatt elsüllyedtek; a többieket, akik ott maradtak és bizonytalankodtak, hogy mitévők legyenek, az alexandriaiak lemészárolták. Néhányan szerencsés módon felszedett horgonnyal várakozó hajót értek el, s így sértetlenül eltávozhattak. Egypáran fejük fölé tartva pajzsukat, elszánt lélekkel odaúsztak a legközelebbi hajókhoz.

21 Amíg Caesar buzdítással együtt tudta tartani embereit a hídnál és az erődítésnél, ő is ugyanolyan veszélyben (19) forgott; miután látta, hogy azok mind visszavonulnak, ő maga is visszahúzódott a saját hajójához. Amikor az őt követő sokaság benyomult oda, sem irányításra nem volt lehetőség, sem pedig arra, hogy a parttól eltávolodjanak, előre látva, ami be is következett, a vízbe vetette magát, és a távolabb lévő hajókhoz úszott. Innen csónakokat küldött bajba jutott emberei megmentésére, s közülük többet meg is mentett. Hajója süllyedni kezdett a sok katona miatt, és az emberekkel együtt elveszett. Ebben a csatában négyszáz legionárius s valamivel több tengerész és evezős vesztette életét. Az alexandriaiak azon a helyen erős sáncokkal és számos hajítógéppel megerősítették az erődöt, és kiemelték a tengerből a köveket, így szabad helyet teremtettek hajóik elindulásához.

22 Ez a veszteség távolról sem zavarta meg a katonáinkat, sőt feltüzelte és ösztönözte őket nagyszabású rohamok végrehajtására, továbbá arra, hogy ellenség hadállásait bevegyék. Naponta zajlottak csaták, valahányszor alkalom kínálkozott az összecsapásra,

az alexandriaiak kitörése és előrenyomulása révén, s a katonák elszántsága és harci kedve révén Caesar tekintélyes sikert ért el. Caesar buzdító szózata nyomába sem ért a légiók küzdelmének és harci kedvének, úgyhogy inkább elriasztani és visszatartani kellett őket a veszélyes összecsapásoktól, mintsem harcra tüzelni.

23 Az alexandriaiak, mikor látták, hogy a rómaiak fellelkesednek a sikerektől, sőt a kudarcok is csak feltüzelik őket, és nem ismerték a háborúnak harmadik lehetőségét, amelynek révén felülkerekedhettek volna - ahogyan erre következtetni tudunk -, vagy figyelmeztették őket a király barátai, akik Caesar táborában tartózkodtak, vagy titkos küldöncök révén jóváhagyatták a királlyal korábbi tervüket, követeket küldtek Caesarhoz, hogy bocsássa el a királyt és engedje átmeni övéihez: az egész nép, megelégtelve a lány önkényes királyságát és Ganymédész igen kegyetlen uralmát, kész követni a király parancsait, ha az (20) ő kezdeményezésére megnyernék Caesar bizalmát és barátságát, semmiféle veszélytől való félelem nem akadályozná meg őket abban, hogy behódoljanak.

24 Bár Caesar jól tudta, hogy ez csalárd népség, mindig valami mást színelnek, mint amit gondolnak, mégis úgy ítélte meg, hogy hasznos lesz a kérelmezőknek kegyelmet adni, mivel úgy vélte, ha kérésük összhangban áll szándékukkal, akkor a király hűséges marad, ha elengedi, ha pedig azt akarnák, hogy a király legyen a vezetőjük a háborúban, ami jobban illett természetükhöz, nagyobb dicsőség és méltóbb lesz számára, hogy egy király ellen visel hadat, mint szökött rabszolgák és jöttmentek hada ellen. Buzdította tehát a királyt, hogy viselje gondját atyai birodalmának, és kímélje meg dicső hazáját, amelyet pusztító tűzvész és rombolás sújtott; először is csillapítsa le polgárait és tartsa is féken, tanúsítson hűséget a római nép és ő iránta, ha ő is bízik benne annyira, hogy elengedi őt a fegyveres ellenséghez; jobbát jobbában tartva útjára bocsátotta a már férfivé serdült ifjút. A király azonban - aki a csalárdság minden iskoláját kijárta, hogy ne üssön el népétől - ezzel szemben sírva kérlelte Caesart, ne küldje el őt, mert a királysága sem kedvesebb neki, mint Caesar társasága. Caesar a fiú könnyeit letörölte, ő maga is meghatódott, s biztosította őt, ha ő is úgy gondolja, majd hamarosan találkoznak, és ezzel visszaküldte övéihez. Az, mint a ló, amelyet kiengedtek indító rekeszből, és szabadon száguldhat, olyan energiával fogott bele a Caesar elleni háborúba, hogy azok a könnyek, amelyeket beszélgetésük során hullatott, örömkönnyeknek tűntek. Caesar számos legatusa, barátja, centuriója és katonája örült a történeteknek, vagyis hogy szerfölötti jóindulatát egy csalárd fiú kijátszotta. Mintha bizony merő jóindulat lett volna, nem pedig jól megfontolt számítás, ami Caesart erre indította.

25 Az alexandriaiak belátták: azzal, hogy vezért szereztek, semmivel sem lettek erősebbek, avagy a rómaiak (21) kevésbé tevékenyek, és hogy a katonák gúnyt űznek a király fiatalságából és erőtlenségéből, nagyon elszomorodtak, és úgy látták, hogy semmivel sem jutottak előbbre. Hírek terjedtek arról, hogy Szicíliából és Ciliciából erősítés érkezik Caesarnak szárazföldön, amiről még ő maga sem tudott. Elhatározták ezért, hogy elfognak egy szállítmányt abból, amit csapatainak tengeren hoztak. Ennek érdekében felszereltek néhány űrhajót, és ezeket megfelelő pontokon, Canopus mellett állomásoztatták, s élelmiszerszállítmányainkat valamint hajóinkat lesben állva várták. Amikor ezt jelentették, Caesar elrendelte, hogy a teljes flotta álljon készenlétben és felszerelve. Parancsnokká Tiberius Nerót nevezte ki. A flottához tartoztak a rhodosi hajók Euphranorral a fedélzeten, aki nélkül soha nem vívtak tengeri ütközetet, és nem volt egy sem, amit ne szerencsésen fejeztek volna be. Ám a szerencse, amely igen gyakran sanyarúbb sorsot tartogat azok számára, akiket előzőleg a legtöbb jótéteménnyel tüntetett ki, most egészen másként bánt Euphranorral. Ugyanis amikor Canopust elérték, s mindkét fél felvonultatta flottáját, és az ütközet megkezdődött,

elsőként bocsátkozott harcba az ellenséggel, átlukasztott és elsüllyesztett egy négyvezősoros hajót, de egy másikat túlságosan messzire üldözött, s mivel a többi hajója nem követte őt elég gyorsan, az alexandriaiak bekerítették. Senki nem ment a segítségére, vagy azért, mert azt gondolták, hogy bátorsága és szerencséje alapján képes magára vigyázni, vagy pedig azért, mert magukat féltették. Így ő az egyetlen, aki bár sikeres volt a csatában, magára hagyatva pusztult el győztes négyvezősoros hajójával együtt.

26 Ezalatt a pergamoni Mithridatés, aki hazájában igen nagy tekintélynek örvendett, hadi dolgokban bátor és képzett, Caesarnak hűséges és megbecsült barátja, akit az alexandriai háború kitörésekor Szíriába és Ciliciába küldött segítségszerzés céljából, amikor a városok készséges támogatásával és a maga buzgalmával ezt gyorsan (22) megszerezte, nagy létszámú csapattal az Egyiptomot Szíriával összekötő szárazföldi úton megérkezett Pelusiumhoz. Ezt a várost Achilles erős helyőrséggel megszállta kedvező fekvése miatt: ugyanis a közhit szerint a tenger felől Pharos kikötője biztosítja Egyiptomot gáttakkal, ahogyan a szárazföldön Pelusium. Mithridatés hirtelen körülvette nagy erővel, s csapatai létszámfölényük folytán keményen küzdöttek, mivel a sebesültek és az elfáradtak helyére mindig újakat állítottak, kitartó és elszánt ostrommal ugyanazon a napon, amelyen megtámadta, el is foglalta a várost, és őrséget helyezett el benne. Sikerét követően innen Alexandriába sietett Caesarhoz, s mindazokat a vidékeket, amelyeken áthaladt, tekintélye révén - amely többnyire társul a győzelemhez - meghódította és Caesar hívévé tette.

27 Ennek a vidéknek a legnevezetesebb helye Alexandriától nem messze található, Deltának nevezik; nevét a betűhöz való hasonlósága miatt kapta. A Nílus folyó egyik része ugyanis két ágra szakad, középen mind nagyobb helyet hagyva, így egymástól nagy távolságra ömlenek a tengerbe. Amikor a király értesült róla, hogy Mithridatés ehhez a helyhez közeledik, s azt is tudta, hogy át kell kelnie a folyón, ezért hatalmas csapatokat küldött ellene, mivel azt hitte, ezekkel legyőzheti és elpusztíthatja őt, vagy legalábbis feltartóztathatja. S amennyire szerette volna legyőzni, azt gondolta, hogy elég, ha Caesartól elvágja és feltartóztatja. Azok a csapatok, amelyek elsőként tudtak átkelni a Deltától, és szembetalálkoztak Mithridatésszel, sietve csatát kezdtek, hogy az utánuk érkezőket megakadályozzák a győzelemben való részességben. Ezeknek a támadását Mithridatés nagy gyakorlottsággal - a mi szokásaink szerint körülsáncolt táborral - feltartóztatta. Amikor látta, hogy azok óvatlanul és elbizakodottan az erődítmény közelébe nyomulnak, minden irányból kitörtek, és sokat megöltek közülük. Mind egy szálal kiirtották volna őket, ha nem védelmezte volna a (23) többieket helyismeretük, részint pedig, ha nem húzódtak volna vissza a hajókra, amelyekkel átkeltek a folyón. Ezek, mielőtt kissé felocsúdtak félelmükből, egyesültek az utánuk jövőekkel, és ismét ostrom alá vették Mithridatést.

28 Mithridatés hírnököt küldött Caesarhoz, hogy tudósítsa őt a történetekről. A király is értesült a maga hírnökei révén ugyanezekről az eseményekről. Ily módon majdnem egy időben indult a király, hogy Mithridatést leverje, Caesar pedig azért, hogy csatlakozzon hozzá. A király élt a Níluson való gyors hajózás lehetőségével, ahol nagy és felszerelt hajóhada volt. Caesar nem ugyanezt az útvonalat választotta, hogy ne kelljen a folyón hajócsatába bocsátkoznia, hanem körülhajózott azon a tengersizakazon, amit Afrika részének tartanak, ahogyan fentebb már említettem. Mégis előbb találkozott a király csapatával, mint az megtámadta volna Mithridatést, s őt, a győztest sértetlen hadseregével magához fogadta. A király csapataival egy természettől megerősített helyen táborozott le, amely magasabban feküdt, mint a mindenfelől alatta elterülő síkság. A területet három oldalról különböző védelem biztosította: egyik oldalon a Nílus

határolta, a másik oldala igen magasan fekvő helyen húzódott, úgyhogy megvédte a tábor egy részét, a harmadikat pedig mocsár szegélyezte.

29 A tábor, valamint Caesar útvonala közé beékelődött egy keskeny, meredek parttal övezett folyó, amely a Nílusba torkollott; a király pedig körülbelül hétezer lépésnyire lehetett a tábortól. Amikor a király megtudta, hogy Caesar ezen az útvonalon közeledik, teljes lovasságát és válogatott könnyűfegyverzetű gyalogságát ehhez a folyóhoz küldte, hogy Caesart megakadályozzák az átkelésben, s távolról, a partról egyenlőtlen csatát kezdjenek. A bátorság ugyanis egyáltalán nem vezetett sikerre, a gyávaság pedig nem vállalta a kockázatot. Ez a dolog haraggal töltötte el a katonáinkat és lovasságunkat, hogy (24) ilyen sokáig eldöntetlen harcot vívnak az alexandriaiakkal. Közben a germán lovasság gázlót keresve szétszóródott a folyón, s az alacsonyabban fekvő partokról elindulva átúszott rajta; a legionáriusok pedig hatalmas fatörzseket vágtak ki, amelyek olyan hosszúak voltak, hogy átértek a másik partra, ezeket átvetették, s sietve töltést hordtak a folyóba, és átkeltek rajta. Ezek rohama annyira megrémítette az ellenséget, hogy életük reményét a menekülésbe vetették, de hiába, mert csak kevesen értek vissza a királyhoz, majdnem az összes többit megölték.

30 Miután a dolog ilyen kitűnően végződött, Caesar, mivel úgy ítélte meg, hogy hirtelen megjelenése nagy rémületet fog kiváltani az alexandriaiakban, maga győzedelmesen rögtön a király tábora felé vette útját. Amint észrevette, hogy azt különös gonddal körülsáncolták, és a hely természetes fekvése folytán is védett, továbbá amikor azt is észrevette, hogy fegyveresek sokaságát vonták össze és helyezték el az erődítményben, nem akarta, hogy az úttól és a harctól elfáradt katonák közelebb nyomuljanak a tábor megostromlására. Ebből a meggondolásból az ellenségtől nem messzire letáborozott. Másnap azt az erődöt, amelyet a király a szomszédos faluban, a tábortól nem messze emelt és oldalsáncokkal is összekötött, hogy a falut megtartsa, Caesar teljes seregével megtámadta és elfoglalta, nem mintha azt gondolta volna, hogy kevesebb katonával ez nehéz feladat lenne, hanem azért, hogy miután ezzel a győzelmével megrémítette az alexandriaiakat, nyomban megtámadja a király táborát is. Így azzal a lendülettel, amellyel a meghátráló alexandriaiakat az erődötől a táborig üldözték katonáink, a sáncokhoz nyomultak, és távolról igen heves ostromba kezdtek. A támadásra tehát kétfelől nyílt lehetőségünk, egyik, ahol szabad volt az odavezető út, amint rámutattam; a másik egy kisebb szabad tér a tábor és a Nílus folyó között. Ezt a részt, amit a legkönnyebb volt (25) megközelíteni, nagyszámú, válogatott alexandriai védte. A legnagyobb sikert a mieink visszaverésében és megsebesítésében azok érték el, akik a Nílus felőli részen harcoltak. Különböző irányokból érték lövések a mieinket: szemből a tábor sáncáról, oldalról, a folyóról, ahol számos parittyással és íjjással felszerelt hajóról támadták őket.

31 Amikor Caesar látta, hogy katonái a legelszántabban küzdenek, és mégsem jutnak sokkal előrébb a hely nehézségei miatt, s amikor észrevette, hogy az alexandriaiak elhagyták a tábor magasabban fekvő részeit, amely magában is megerősített volt, s részben harci vágyból, részben pedig kíváncsiságból lefutottak arra a helyre, ahol a harc folyt, parancsba adta, hogy három cohors kerülje meg a tábort, és támadja meg a legmagasabban fekvő helyet; s ezek élére Carfulenust állította, ezt a bátor lelkületű, katonai dolgokban jártas, kiváló férfiút. Amint odaértek, mivel csak néhányan védték az erődítményt, a mi katonáink pedig igen hevesen küzdöttek ellenük, a kiáltozástól és a támadástól megrémült alexandriaiak fejvesztve futottak szét a tábor minden irányába. Ezek riadalma annyira feltűzelte a mieink lelkesedését, hogy majdnem egy időben minden irányból előre törtek, és a legelől harcolók elfoglalták a tábor legmagasabban fekvő részét, és onnan lerohanva rengeteg ellenséget mészároltak le. Ez elől a

veszedelem elől menekülve az alexandriaiak csapatostul vetették le magukat a sánctól, a folyóval szomszédos oldalra. Közülük az elsőket magában az erődítmény árkában nagy omladék temette be, de a többiek könnyebb utat találtak a menekülésre. Ismeretes, hogy a király elmenekült a táborból, és egy hajóra fogadták be; az a sokaság, amely a közelben álló hajókhoz úszott, miután a hajó elsüllyedt, elpusztult.

32 Gyorsan elért hadisikere után Caesar győzelme miatt nagy önbizalommal a legközelebbi szárazföldi útvonalon Alexandriába sietett lovasságával, és győzedelmesen (26) bevonult a városnak abba a részébe, amelyet az ellenség tartott a kezében. Nem is csalódott abban a számításában, hogy ellenségnek, miután értesült a csatáról, már nem lesz szándéka tovább harcolni. Odaérkezve, elnyerte bátorsága és nagylelkősége méltó jutalmát, a városlakók nagy tömege ugyanis eldobálta fegyvereit, és elhagyta az erődítményeket - olyan ruházatot öltve, amelyben az uralkodóhoz szoktak könyörögni, és minden olyan szent tárgyat, amelyek vallásos tisztelete révén a királyok megbántott és haragos lelkét szokták engesztelni -, az odaérkező Caesar elé futott, és megadták magukat neki. Caesar elfogadta a megadásukat, és vigasztalta őket, majd az ellenség erődítményein keresztül a maga városrészébe vonult övéi lelkes üdvözlése közepette, akik nem csupán a háború és a harc sikere miatt örültek, hanem az ő szerencsés megérkezésének is.

33 Caesar most már Egyiptom és Alexandria birtokában kijelölte az uralkodókat, azokat, akiket Ptolemaios végrendeletében megnevezett, és kérte a római népet, hogy ne változtassanak rajta. Ugyanis miután a két fiú közül az idősebbik királyfi meghalt, a trónt a fiatalabbiknak adta, a két lány közül pedig az idősebbiknek, Cleopátrának, aki hűséges volt hozzá és oltalma alatt állott. Elhatározta, hogy a fiatalabbat, Arsinoét - akinek a nevében sokáig - mint említettük - Ganymédész uralkodott önkényesen -, eltávolítja a királyságból,⁴ nehogy valamiképpen ismét új meghasonlás keletkezzék a lázongó emberek révén, mielőtt az uralmat a királyok tartósan megszilárdítják. Elvonult a hatodik veterán légiónal, a többi pedig ott hagyta, hogy az uralkodók helyzete minél szilárdabb legyen, akik nem nyerték el sem övéik szeretetét, mert hűségesen kitartottak Caesar barátsága mellett, sem pedig a hosszas uralkodásból adódó tekintélyük nem volt még meg, hiszen csupán néhány napja léptek trónra. Egyúttal úgy gondolta, hogy az illik birodalmunk méltóságához, valamint közös érdekeinkhez, hogy a királyokat (27) a mi helyőrségünk biztosítsa, ha hűségesek maradnak, ha viszont méltatlanok lennének, ugyancsak a mi helyőrségünk, kordában tarthatná őket. Miután minden ügyet elintézett és elrendezett, ő maga elindult Szíriába.⁵

34 Amíg Egyiptomban ezek történtek, Deiotarus király Domitius Clavinushoz érkezett - akire Caesar Asia és a szomszédos tartományok igazgatását bízta -, s kérte, ne tűrje, hogy Armenia Minort, az ő országát és Cappadociát, Ariobarzanés királyságát Pharnacész megszállja és feldúlja; ha nem szabadulnak meg ettől a veszedelemtől, akkor nem tudja teljesíteni kötelezettségeit, s a Caesarnak ígért pénzt sem lesz képes megfizetni. Domitius úgy ítélte meg, hogy a katonai feladatok teljesítésének költségeihez ez a pénz szükséges, továbbá, hogy szűkenlátó a római népre és a győztes Caesarra is, számára pedig gyalázat, ha a szövetségesek és barátok országait egy idegen király megszállja. Ezért nyomban követeket küldött Pharnacészhez, hogy távozzék Armeniából és Cappadociából, és ne tegye próbára polgárháborúval a római nép jogait és méltóságát.

⁴ Arsinoé és XIV. Ptolemaios testvére, a későbbi XV Ptolemaios részére biztosította Caesar Ciprust, ezzel leválasztva a római birodalomról. A tartomány fontosságát ő is felismerte, hasonlóan Augustushoz. (Különösen gazdasági jelentősége nagy!)

⁵ Kr. e. 47-ben elindul Caesar Kis-Ázsiába, Pharnacész ellen. Ez a háború már az alexandriaival párhuzamosan elkezdődött, és az ottani helytartó vereséget szenvedett Pharnacéstól.

Úgy vélte, hogy nagyobb hatása lesz felszólításának, ha seregével közelebb vonul ezekhez a területekhez. Elutazott a légiókhoz, és a háromból a harminchatosat magával vitte, kettőt Egyiptomba küldött Caesarhoz, aki levélben kérte ezt, ezek közül az egyik nem érkezett meg az alexandriai háborúba, mivel szárazföldi úton Syriába küldték. Domitius hozzácsatolta a harminchatos légióhoz a Deiotarustól érkezett kettőt, amelyeket az több éven keresztül a mi hadseregünkben és fegyverzetünkben képezett ki, és száz lovast, s ugyanannyit szerzett még Ariobarzanéstól. P. Sestiust C. Plaetorius quaestorhoz küldte, hogy a Pontusban állomásozó, sebtében összeszedett katonákból felállított légiót vezesse oda. Quintus Patisiust pedig Ciliciába küldte, hogy szerezzen segítséget. Ezek a csapatok Domitius parancsára gyorsan összegyülekeztek Comanában. (28)

35 Ez alatt a követek választ hoztak Pharnacéstól: Cappadociából kivonult, viszont Armenia Minort elfoglalta, amelynek birtoklása apai örökségként megilleti őt. Végtére is amannak az országnak az ügyében való döntést hagyják Caesarra, az ő döntését ő készséggel elfogadja. P. Domitius, amikor rájött, hogy Cappadociából nem jószántából vonult ki, hanem kényszerűségből, mivel könnyebben tudja védeni a királyságával határos Armeniát, mint a kissé távolabb fekvő Cappadociát, és mert úgy gondolta, hogy Domitius mind a három légiót oda készül vezetni, s mikor hallotta, hogy ezekből kettőt Caesarhoz küldött, vakmerően Armeniában maradt. Akkor Domitius határozottan ragaszkodni kezdett ahhoz, hogy ebből az országból is távozzon el. Ugyanis Armenia és Cappadocia jogállása semmiben sem különbözik, és jogtalanul kívánja, hogy Caesar megérkezéséig minden maradjon változatlan; ugyanis akkor változatlan a helyzet, ha úgy marad, ahogyan volt. Miután ezeket a válaszokat adta, a fentebb említett csapatokkal Armeniába indult, és úgy döntött, hogy a magasabb fekvésű úton halad: ugyanis a pontusi Comana felől magas, erdős hegyhát húzódik Armenia Minor határáig, amely Cappadociát elválasztja Armeniától. Láta ennek az útnak kétségtelen előnyeit, azt, hogy a magasabban fekvő térségben nem történhet egyetlen váratlan ellenséges rajtaütés sem, és a hegyek lábánál fekvő Cappadocia jelentős élelmiszerkészletet fog biztosítani számára.

36 Közben Pharnacés több követséget is küldött Domitiushoz, hogy a békéről tárgyaljanak, és hogy királyi ajándékokat vigyenek Domitiusnak. Ő mindent állhatatosan visszautasított, és azt válaszolta a követeknek, hogy számára semmi sem fontosabb, mint a római nép méltósága és az, hogy a szövetségesek országát visszaszerezze. Hosszú és folyamatos meneteléssel előrenyomult Nicopolisig; ez a város Armenia Minorban fekszik, sík területen, két oldalról magas, a várostól elég nagy (29) távolságra emelkedő hegyektől övezetten. Ekkor Nicopolistól körülbelül hétezer lépésnyire tábort vert. A tábortól egy szűk és nehezen járható területen kellett tovább haladniuk. Pharnacés ezért itt lesbe állította válogatott gyalogságát és majdnem a teljes lovasságát, és meghagyta, hogy nagyszámú nyáját legeltessenek szétszórta a szorosok között, valamint a falusiak és a városiak is ezen a helyen jöjjenek-menjenek, abból a meggondolásból, hogy ha Domitius barátságos szándékkal kel át a szoroson, semmi cselvetésre ne gyanakodjék, mivel tapasztalja, hogy a mezőn nyájak és emberek tartózkodnak, mintegy a barátok megérkezésekor; ha viszont úgy jön mint ellenséges területre, a katonái zsákmányszerzés céljából szétszóródnak, így elszéledten lemészárolhatják őket.

37 Miközben ezeket a dolgokat intézte, nem hagyta abba a követküldéseket sem Domitiushoz, hogy a békéről és a megegyezésről tárgyaljanak, mivel bízott abban, hogy így könnyebben rászedheti. Domitius számára azonban éppen a béke reménysége adott okot arra, hogy eredeti táborában maradjon. Így Pharnacés, mivel a közelebbi lehetőséget elszalasztotta, attól félt, hogy cselvetése kiderül, ezért visszahívta embereit.

Domitius a következő napon Nicopolisig nyomult előre, és táborát a város mellett helyezte el. Miközben a mieink ezt erősítették, Pharnacés szokásának és taktikájának megfelelően felállította csatarendjét. Az arcvonalát egyenes sorban állította fel, a szárnyakat három-három tartalék csapattal erősítette meg; ugyanígy helyezte el ezeket a hadsor közepén, (balról és jobbról térközöket hagyott, két-két egysoros vonalat állított fel). Domitius befejezte a megkezdett táborerődítési munkálatokat, s csapatainak egy részét felállította a sánc előtt.

38 A következő éjszakán Pharnacés az elfogott futároktól - akik jelentést vittek Domitiushoz az alexandriai helyzetről - megtudta, hogy Caesar nagy veszélyben van, és kéri Domitiust, hogy mielőbb küldjön neki segítséget, és (30) ő maga is vonuljon Szírián át, minél közelebb Alexandriához. Miután Pharnacés erről értesült, kész győzelemnek tekintette, ha húzni tudná az időt, mivel úgy gondolta, hogy Domitiusnak sietve el kell távoznia. Ezért a várostól, látva, hogy számukra merre van a legkönnyebben megközelíthető és a harcra legalkalmasabb terep, azon a helyen két egyenes vonalú árkot ásatott - közöttük nem nagy távolságot hagyva -, négy láb mélységűt, addig a helyig, amelyről úgy határozott, hogy annál messzebb nem vonultatja fel seregét. Csatarendjét következetesen az árkok között állította fel, teljes lovasságát pedig két oldalról, az árkokon kívül helyezte el; másképpen nem is vette volna hasznát, ámbar létszámban jóval felülmúlta a mieinket.

39 Domitius pedig, mivel erősebben hatott rá a Caesart, mint az őt, saját magát fenyegető veszedelem, és úgy gondolta, hogy nem vonulhat el biztonságban, ha most maga kéri azokat a feltételeket, amelyeket korábban visszautasított, vagy tárgyalás nélkül vonul el, ezért hadrendbe állítva kivezette seregét a közeli táborból. A harminchatodik légiőt a jobbszárnyon helyezte el, a pontusit pedig a balszárnyon. Deiotarus légiőit középen állította fel, számukra azonban az arcvonalban csak egy igen keskeny szakaszt hagyott, a többi cohorsot tartalékként helyezte el. Miután így mindkét részről felállt a csatarend, harcba indultak.

40 A két fél egyszerre adott jelet a támadásra, majd összecsaptak: a küzdelem hevesen és váltakozó szerencsével folyt. Ugyanis amikor a harminchatodik légio megtámadta az árkon kívül a királyi lovasságot, olyan sikeresen harcolt, hogy egészen a város faláig nyomult előre, átkelt az árkon, és hátbatámadta az ellenséget. A pontusi légio viszont a másik oldalon kissé kitért, majd visszavonult az ellenség elől, a második hadsoruk megkísérelte az árok megkerülését, hogy a fedezetlen oldalról támadja meg az ellenséget; azonban éppen az árkon való átkelés (31) közben rajtuk ütöttek és leverték őket. Deiotarus légioi is alig tudták a támadást feltartóztatni. Így a győztes királyi csapatok jobb- és középső szárnya együttesen a harminchatodik légio ellen fordulhatott. Az hőiesen visszaverte a győztesek rohamát, és az ellenséges túlerőtől körülvéve elszánt lélekkel harcolt, s kört formálva a hegyek lábához hátrált, ahová Pharnacés a kedvezőtlen terep miatt nem akarta követni. Így a pontusi légio csaknem teljesen megsemmisült, s Deiotarus katonáinak is megölték nagy részét. A magasabb fekvésű helyre visszavonult harminchatodik légiónak nem több mint kettőszázötven ember volt a vesztesége. Ebben a csatában vesztette életét több előkelő és kiváló férfiú és római lovag. Az elszenvedett veszteségek ellenére Domitius összegyűjtötte szétszórta hadseregének maradványait, és biztos útvonalon Cappadocián át Ásiába vonult.

41 Pharnacés a helyzet szerencsés alakulása miatt elbizakodott, mivel azt remélte, hogy Caesartól mindazt elnyeri, amit óhajtott, valamennyi csapatával megszállta Pontust, ott mint győztes és igen kegyetlen király, aki atyja uralmát szánta magának, szerencsésebb véggel, elfoglalt sok várost, elrabolta a római és pontusi polgárok javait, s azok ellen, akik külsejük és életkoruk révén tetszetősek voltak, olyan büntetést

határozott el, ami még a halálnál is rosszabb. A teljesen védtelen Pontust elfoglalta, s azal dicsekedett, hogy visszaszerezte atyai királyságát.

42 Ezen idő alatt vereséget szenvedtünk Illyricumban,⁶ abban a tartományban, amelyet az elmúlt hónapokban nem csupán szégyen nélkül, hanem dicsőségesen tartottak meg. Ugyanis Q. Cornificius, Caesar propriae rangú quaestora - akit azon a nyáron küldtek oda -, ámbar a tartomány nem volt elég gazdag a hadsereg ellátásra, s a legutóbbi háború, valamint a belviszályok feldúlták és kimerítették, mégis körültekintéssel és buzgalommal kézen tartotta és megvédte, ugyanis gondot fordított arra, hogy ne kalandozzanak meggondolatlan módon (32) semerre. Egyrészt ugyanis számos magaslatra épült erődöt elfoglalt, amelyek kedvező fekvése az erődbelieket portyázásokra és hadjáratok indítására ösztönözte, s a szerzett zsákmányt a katonáknak ajándékozta, ami ugyan csekély volt, mégis kedves a reménytelenül szegény provinciában, különösen, mivel bátorságuk révén szerezték; másrészt, amikor Octavius a pharsalusi csatából menekülve nagy hajóhadával ebbe az öbölbe érkezett, a iadertinusok, akik mindig különös készséget tanúsítottak államunk iránt, néhány hajójával szétszórta és hatalmukba kerítették Octavius hajóit úgy, hogy akár egy hadiflottával is meg tudott volna ütközni, ha szövetségeseinek zsákmányolt hajóit egyesíti a magáéval. Amikor a győztes Caesar a földkerekség legtávolabbi részére is üldözte Cn. Pompeiust, és meghallotta, hogy számos ellensége, akik megmaradtak a futásból, Macedonia közelsége miatt Illyricumba ment, és itt gyülekeznek, levelet küldött A. Gabiniushoz, hogy az újonc légiókkal, amelyeket a napokban állítottak fel, menjen Illyricumba, és egyesüljön Q. Cornificius csapataival, hogy ha veszély támad a provinciára, el tudják hárítani. Ha pedig ez kisebb csapatokkal is biztosítható lenne, akkor vezesse légióit Macedoniába. Arra gondolt ugyanis, hogy amíg Pompeius él, ez a vidék és ez a terület ismét háborúba kezd majd.

43 Gabinius, amint megérkezett Illyricumba a nehéz téli évszakban, akár azért, mert gazdagabbnak vélte a tartományt, akár azért, mert nagyobb fontosságot tulajdonított a győztes Caesar szerencséjének, akár azért, mert bízott a saját bátorságában és hadi jártasságában, amelynek révén háborús veszedelmek közepette a maga vezetésével és parancsnokságával gyakran vitt véghez nagy és sikeres hadi tetteket, és mivel nem segítette készleteivel a tartomány sem, amely részben kifosztott, részben hűtlen volt, s viharoktól elzárt tengeren nem tudott hajókon sem élelmet szállítani, így a nagy nehézségektől kényszerítve nem úgy irányította a hadműveleteket, ahogyan szeretne (33) volna, hanem ahogyan a kényszer diktálta. Így, mivel a zord időjárás közepette a nélkülözés arra kényszerítette, hogy erődöket és városokat ostromoljon meg, gyakran érték kudarcok, s a barbárok is olyan kevésre becsülték, hogy amikor visszahúzódott a tengerparti Salona városába, ahol igen bátor és hűséges római polgárok laktak, még visszavonultában is harcba kellett bocsátkoznia. Ebben az összeesésben elesett több mint kétezer katonája, harmincnyolc centuriója, valamint négy tribunusa; a megmaradt csapatával Salonába húzódott, és ott mindenben a legnagyobb hiányt szenvedve, s néhány hónap múlva betegségben meghalt. Életének balsikerei és hirtelen halála nagy reménységet keltett Octaviusban a tartomány megszerzésére. A szerencse azonban, ami a háborúban a legnagyobb hatalom, továbbá Cornificius buzgalma és Vatinius vitézsége nem engedte, hogy sokáig élvezze sikereit.

44 Vatinius Brundisiumban tartózkodott, amikor az Illyricumban történekről értesült, s mivel Cornificius levélben többször is felszólította, hogy vigyen segítséget a

⁶ A 42-47-ig terjedő caputokban az illyriai eseményekről számol be a szerző. Q. Cornificius, Aulus Gabinius, valamint Vatinius, a pharsalusi csatából menekülő Octavius (Pompeius híve) küzdelmét írja le, amely végül a Tauris melletti csatában dől el Kr. e. 47. március 6-án.

tartománynak, és mert hallotta, hogy Octavius szövetséget kötött a barbárokkal, s több helyen is ostrom alá vette a mi katonáink erődjait, részint saját hajóhadával, részint a barbár gyalogos csapatok segítségével - bár súlyos beteg volt, s testi ereje alig tudta követni elszántságát — vitézségével legyőzte a természet által okozott keletlenetlenségeket, a tél és a sietős előkészületek nehézségeit. Neki ugyanis csak néhány hadihajója volt a kikötőben, ezért levelet küldött Achaiaba Q. Calenusához, hogy küldjön neki hajóhadat. Mivel ez lassabban haladt, mint ahogyan a mieinket fenyegető veszély megkövetelte, akik nem tudták feltartóztatni Octavius támadását, a gyors evezőshajókra, amelyek elég nagy számban álltak rendelkezésére, azonban méreteik nem voltak megfelelőek a harcra, vas orrokat szereltetett fel. Ezeket egyesítette a hadihajókkal, és megnövelte a hajóhad létszámát, (34) veterán katonákat helyezett el rajtuk - ezek valamennyi légióból nagyszámban voltak nála -, akiket betegen hátrahagytak Brundisiumban, amikor a hadsereg átkelt Görögországba - s Illyricumba utazott. Néhány tenger melléki várost, amelyek elpártoltak és Octavius mellé álltak, részint visszaszerzett, részint továbbhajózott azok mellett, amelyek kitartottak elhatározásuknál, hogy a lehető leggyorsabban üldözőbe vehesse Octaviust. Ez utóbbi a szárazföld és a tenger felől ostrom alá vette Epidaurust, ahol nekünk helyőrségünk volt; Vatinius azonban odaérkezésével az ostrom abbahagyására kényszerítette őt, és visszaszerezte helyőrségünket.

45 Octavius, amint tudomást szerzett arról, hogy Vatinius hajóhada nagyrészt kis gyorsjáratú naszádokból áll, bízva saját hajóhadában, Tauris szigeténél foglalt állást. Vatinius ezen a környéken követte őt hajóival, nem mintha tudta volna, hogy Octavius ott tartózkodik, hanem azért, mert elhatározta, hogy nyomon követi őt, ha messzebbre távozik. Miután közelebb nyomultak Taurishoz, egymástól eltávolodott hajókkal, mivel viharos volt az idő, és nem gyanított ellenséget, hirtelen észrevette, hogy félárbocra engedett vitorlákkal ellenséges hajó közeledik, harcosokkal megrakottan. Amint megpillantotta, gyorsan parancsot adott, hogy vonják be a vitorlákat, engedjék le a vitorlarudakat, a katonák ragadjanak fegyvert, és miután felhúzatta a zászlót, amellyel jelt adott a csatára, jelezte, hogy a közvetlenül őt követő hajók tegyék ugyanezt. A hirtelen meglepett Vatiniusék készülődni kezdtek, a felkészült Octaviusék pedig ezután előrenyomultak a kikötőből. Mindkét oldalon felfejlődött a csatarend, Octaviusék jobban elrendeződtek, Vatinius katonái viszont lélekben készültek fel jobban.

46 Vatinius, amint észrevette, hogy mind a hajók száma, mind méretük tekintetében hátrányban van, inkább a harci szerencsére akarta bízni a döntést. Ezért először ötevezősoros hajójával Octavius négyvezősorosa ellen (35) indított támadást. Octavius igen gyorsan és bátran evezett vele szemben, az ellenséges hajók, vas orrukkal olyan hevesen ütköztek, hogy Octaviusék hajóját a vas orr fogva tartotta, miután betörte a hajó oldalát. A többi részen is heves csata kezdődött, de leginkább a vezérek felé igyekeztek; mivel ki-ki a magáénak sietett a segítségére, egy szűk tengerszakaszon ádáz közelharc bontakozott ki. Amennyivel nagyobb lehetőség adódott a hajók összekapcsolásával folytatni a harcot, annál inkább felülkerekedtek Vatinius emberei, akik csodálatra méltó bátorsággal, habozás nélkül ugráltak át saját hajóikról az ellenség hajóira, és a kiegyenlített feltételekkel folytatott küzdelemben, ugyanis bátorság tekintetében jelentős fölényben voltak, szerencsésen harcoltak. Magának Octaviusnak a négyvezősorosa elsüllyedt, ezenkívül sokat elfogtak, vagy vas orral átfúrva elmerültek. Octavius harcosait részben lemészárolták, részben a tengerbe zuhantak. Maga Octavius egy csónakba szállt át, amelyen többen is menedéket kerestek, ezért elsüllyedt, ő maga bár megsebesült, mégis odaúszott naszádjához. Miután erre felvették, minthogy az

éjszaka véget vetett a csatának, nagy viharban vitorlát bontva elmenekült. Csupán néhány hajója követte, amelyeket ebből a veszedelemből a véletlen mentett meg.

47 Vatinius sikeres vállalkozása után visszavonulót fúvatott, összes sértetlenül megmaradt emberével abba a kikötőbe húzódott vissza, ahonnan Octavius hajóhada kivonult az ütközetre. Ebben a csatában egy ötevezősoros, két háromevezősoros, és nyolc kétevezősoros hajót zsákmányolt, és elfogta Octavius számos evezőst. A következő napot ott töltötte, ezalatt rendbe hozatta saját hajóit, valamint az elfogottakat, majd a harmadik napon elindult Issa szigete felé, mert azt hitte, hogy Octavius, miután elmenekült, oda húzódott vissza. A szigeten volt a környék legjelentősebb városa, amelyet Octaviushoz szoros szövetség fűzött. Amikor Vatinius ide érkezett, a (36) város lakói könyörögve megadták magukat neki, s megtudta, hogy Octavius néhány kisebb hajóval, kedvező széllel Görögország felé indult, hogy onnan Szicíliába, majd Afrikába menjen. Így rövid idő alatt pompás hadi-tettet hajtott végre, visszafoglalta a tartományt és visszaadta Cornificiusnak, majd miután az egész öbölből kiűzte az ellenség hajóhadát, sértetlen hadseregével és hajóhadával győztesen visszatért Brundisiumba.

48 Abban az időben,⁷ amikor Caesar Dyrrachiumnál körülzárta Pompeiust, és sikeresen harcolt Pharsalusnál, s nagy veszedelmek közepette küzdött Alexandriában - amit a hír még nagyobbnak tüntetett fel -, akkor Q. Cassius Longinus propraetor, akit a távolabbi tartomány kézbentartása érdekében hagyott hátra, akár jelleméből fakadóan, akár abból a gyűlöletből, amelyet azóta érzett a tartománnyal szemben, amióta quaestorként lesből megsebesítették, erősen fokozta az iránta való gyűlöletet, akár abból a meggyőződésből, mert azt hitte, hogy a tartomány hasonló érzéseket táplál iránta, vagy azért, mert az azok részéről tapasztalt számos jelből és megnyilvánulásból, akik nehezen leplezték gyűlöletüket, ezt észrevehette, és a tartomány ellenszenvét a hadsereg ragaszkodásával igyekezett ellensúlyozni. Ezért, amikor seregét egy helyre vonta össze, száz-száz sestertiust ígért katonáinak, s nem sokkal később, amikor Lusitániában elfoglalta Medobrega városát és a Herminius hegyet, ahová a város lakói a Medobregabeliek elől menekültek, és ott kikiáltották imparatornak, katonáinak fejenként száz-száz sestertiust adományozott. Ezenkívül egyeseknek sok és nagy jutalmat biztosított. Mindez pillanatnyilag érezhetően fokozta a hadsereg szeretetét, mégis lassanként és észrevétlenül rombolta a katonai fegyelmet és szigort.

49 Cassius, miután téli szálláson elhelyezte légióit, visszautazott Cordubába igazságszolgáltatás céljából, elhatározta továbbá, hogy a tartományt megszabadítja a korábbi adósság terheitől, és amint az adakozás szokása (37) magával hozza, hogy a bőkezűség tetszetős ürügyén az adakozó a maga számára többet hajt be, pénzszolgáltatást rótt ki a vagyonosokra, s Longinus nemcsak megengedte, hanem meg is követelte, hogy azt számára utalják át. A vagyonosok közé sorolt viszálykeltés céljából csekély vagyonnal rendelkezőket is, nem mellőzött semmiféle nyereséget, akár nagy és pompás, akár kicsi és szegényes volt, ami csak elért a helytartó házában és a hivatali épületekben. Nem volt senki olyan, akinek volt valami veszténivalója, hogy ne állították volna bíróság elé, vagy ne helyezték volna vád alá. Ily módon a családok vagyoni kára és vesztesége mellé a veszedelmektől való rettegés is társult.

50 Ilyen előzmények okozták, hogy mivel Longinus helytartóként is ugyanazt művelte, amit korábban quaestorként tett, a tartománybeliek ismét elhatározták, hogy megölik. Táplálta ezek gyűlöletét Longinus néhány bizalmasa is, akik bár vele együtt

⁷ A 48-65-ig terjedő *caputokban* a történeti elbeszélés nyugaton folytatódik, Cassius Longinus tevékenységét ismerteti Hispania Ulteriorban.

kövezték el rablásaikat, nem kevésbé gyűlölték őt, akinek a nevében vétkeztek, s magukénak tekintették, amit raboltak, s számon tartották, ami hiányzott, vagy amit Cassius elvett a maga számára. Ez felállított egy új ötödik légiót; ennek a sorozása és a kiadások növekedése fokozta iránta a gyűlöletet. Megszervezett egy háromezer fős lovas egységet is jelentős költségek árán, így a tartománynak soha nem volt nyugta.

51 Közben levelet kapott Caesartól, hogy hadseregét szállítsa át Afrikába, és Mauretanián át vonuljon Numidia határáig, mivel Juba jelentős segítséget küldött Cn. Pompeiusnak, és úgy vélte, hogy még nagyobbat készül küldeni. A levél átvétele után mérhetetlen öröm töltötte el, mivel újabb tartományok s egy termékeny királyság megszerzésének hatalmas lehetősége kínálkozott. Ezért Lusitaniába utazott, hogy összehívja a légiókat, és segédcsapatokat szerezzen; megbízható embereinek azt a feladatot adta, hogy készítsenek elő gabonát és száz hajót, állapítsák meg és róják ki a szükséges pénzüsszegeket, (38) továbbá intézkedjenek, hogy visszatértekor ne hátráltassa semmi. Gyorsabban tért vissza, mint bárki várta volna; ugyanis Cassiusból nem hiányzott az aktivitás és az éberség, különösen akkor, ha el akart érni valamit.

52 Miután serege egy helyre gyűlt össze, tábort vert Cordubában, és a katonák gyűlésén előadta azokat, amiket Caesar utasítása értelmében végre kell hajtaniuk. Megígérte nekik, hogy miután átkeltek Mauretaniába, fejenként száz sestertiust fognak kapni tőle; az ötödik légió pedig Hispaniában marad. A gyűlésből visszatért Cordubába, s még aznap délután, amikor a Basilicába ment, egy bizonyos Minucius Silo, L. Roscius cliense úgy tett, mintha kérne tőle valamit, s közben egy jegyzéket adott át neki. Azután Racilius mögött, (ez ugyanis fedezte Cassius oldalát), mintha választ várna, amikor lehetősége nyílt rá, gyorsan melléje furakodott, balról megragadja, és amikor az megfordult, jobbról kétszer beledöfi a törét. Amikor lárma támadt, valamennyi összeesküvő támadásra indult. Munatius Flaccus kardjával a legközelebb álló lictort döfi le; ennek megölése után Q. Cassius legatust sebesíti meg. T. Vasius és L. Marcello hasonló vakmerőséggel segítik Flaccust, földijüket; ugyanis mindnyájan italicaiak voltak. Longinusra L. Licinius Squillis ront rá, és amikor az a földön fekszik, könnyebb szúrásokkal megsebesíti.

53 Összefutnak, hogy védjék Cassiust: ugyanis mindig maga körül szokta tartani a beronokat és több fegyveres veteránt. Ezek körülfogják a többieket, akik a vérengzésben való részvétel céljából előrenyomultak, köztük volt Calpurnius Salvianus és Manilius Tuscus is. Az úton heverő sziklák között elfogják a menekülő Minuciust, és miután Cassiust hazavitték, elébe vezetik. Racilius egy bizalmasának közeli házában húzza meg magát, értesülést akar szerezni arról, vajon megölték-e Cassiust. L. Laterensis, mivel efelől nem voltak kétségei, örvendezve sietett a hazai katonák és a második légió táborába, (39) akiről tudta, hogy különösen gyűlölik Cassiust, és gratulált nekik; a tömeg a vezéri emelvényre állítja és praetorként üdvözlí. Senki nem volt ugyanis, aki a tartományban született, mint a hazai légió katonái, vagy aki a hosszas itt tartózkodás révén vált provinciabelivé, mint a második légió, aki ne értett volna egyet az egész provinciának a Cassius iránti gyűlöletével. Ugyanis a néhány hónappal korábban Itáliában besorozott harmincadik és a huszonegyedik légiót adta át Caesar Longinusnak; az ötödik légiót pedig a közelmúltban itt állították össze.

54 Közben hírül hozták Laterensisnek, hogy Cassius él. Ez a hír inkább elkeserítette, mint zavarta, gyorsan összeszedi magát, és elindul, hogy meglátogassa Cassiust. Értesülve az eseményekről a harmincadik légió hadrendben Cordubába vonul, hogy imperatorának segítséget vigyen. Ugyanígy tesz a huszonegyedik légió, s követi őket az ötödik is. Mivel két légió maradt a táborban, a kettesek féltek, hogy egyedül maradnak ott, és ebből kiderül állásfoglalásuk, ezért kövezték az előbbieket példáját. A hazai légió

kitartott elhatározása mellett, és nem tántorította el őket álláspontjuktól semmiféle félelem.

55 Cassius mindazokat, akiket a vérengzésben cinkosokként neveztek meg, letartóztatta. A légiókat visszaküldi a táborba, visszatartva öt cohorsot a harmincadikból. Minucius vallomásából megtudja, hogy L. Racilius és L. Laterensis, Annius Scapula, a legtekintélyesebb és legbefolyásosabb tartományi ember, éppen úgy a bizalmasa, mint Laterensis és Racilius, szintén részt vett az összeesküvésben, elkeseredésében nem sokáig késlekedik, hogy kivégeztesse őket. Minuciust átadja szabadosainak, hogy megkínózzák; ugyanígy Calpurnius Salvianust is, aki hajlandó vallani, és növeli az összeesküvők számát - ahogy egyesek gondolják, a valóságnak megfelelően, vagy mint némelyek panaszolják, kényszerítés hatására. Hasonló kínzásoknak vetették alá L. Marcellust. Squillus többeket is megnevezett, ezeket Cassius kivégezteti, (40) kivéve azokat, akik pénzen megváltották magukat. Nyíltan megegyezett ugyanis Calpurniusszal hatvanezer sestertiusban, valamint Q. Sestiusszal ötvenezerben. Az, hogy ezeket a leginkább vétkeket úgy büntette meg, hogy halálos veszedelmüket és a kínzás fájdalmát pénzen megválthatják, igazolta azt, hogy kegyetlensége vetekedett kapzsiságával.

56 Néhány nappal ezután megkapta Caesar hozzá küldött levelét, s ebből értesült róla, hogy Pompeius nyílt ütközetben vereséget szenvedett, és csapatait elveszítve elmenekült. Miután ezt megtudta, fájdalommal vegyes öröm töltötte el; a győzelem híre jókedvre derítette, a háború befejezése viszont további önkényeskedésének a végét jelentette. Így ingadozott lelkében, hogy inkább ne féljen semmitől, vagy mindent engedjen meg magának. Felgyógyulva sebeiből, magához hívatott mindenkit, aki pénzt bocsátott a rendelkezésére, és az átvett összegeket visszaadatta; akikről úgy látta, hogy kevés terhet rótt rájuk, azoktól magasabb pénzösszegeket követelt. Sorozást rendelt el a római lovagok között; ezeket valamennyi kerületből és coloniából összeírták, akik féltek a tengerentúli katonáskodástól, őket a katonai szolgálat megváltására szólította fel. Ez jelentős bevételt biztosított számára, de még nagyobb gyűlöletet támasztott ellene. A dolgok végeztével szemlét tartott a teljes hadsereg felett, azokat a légiókat, amelyeket Afrikába készült vezetni, valamint a segédcsapatokat, az átkelőhelyre küldi. Ő maga pedig Hispalisba ment, hogy megsejlelje a hajóhadat, amit felszereltetett; és elidőzött ott, mert az egész provinciában rendeletet függesztett ki, hogy azok, akikről pénzt követelt, és még nem fizették ki, jöjjenek el hozzá. Ez a felhívás mindenkit nagyon megdöbbenített.

57 Közben L. Titius, aki abban az időben katonai tribunus volt a hazai légióban, jelenti, hogy ez a légió elvált a harmincadiktól, amelyet Q. Cassius együttesen vezetett, és mialatt Ilipa városa közelében táboroztak, fellázadt, (41) néhány centuriót megöltek, akik nem engedték, hogy jelt adjanak az indulásra, és a második légióhoz csatlakoztak, amely más úton vonult a tengerszoroshoz. Értesülve a történetekről, Cassius éjszaka a huszonegyedik légió öt cohorsával kivonult, és hajnalra Naevába érkezett. Egy napig időzött ott, hogy megvizsgálja, mi történt, majd Carmába sietett. Amikor itt a harmincadik és a huszonegyedik légió, valamint az ötödik légióból négy cohors, valamint az egész lovasság összegyűlt, hallja, hogy a hazaiak Obuculánál levertek négy cohorsot, és ezekkel együtt a második légióhoz siettek, s ott mindnyájan csatlakoztak hozzájuk, és megválasztották vezérükké az itálicai T. Thoriust. Azonnal tanácsot tartottak, s M. Marcellus quaestort Cordubába küldte, hogy hatalmában tartsa azt, Q. Cassius legatust pedig Hispalisba. Néhány nap múlva híre jön, hogy Corduba elpártolt, és Marcellus vagy szabad elhatározásából, vagy kényszerűségből - ugyanis ezt különbözőképpen jelentették - egyetért a cordubaiakkal, és hasonlóan járt el az ötödik légió második

cohorsa, amely Corduba erődjében állomásozott. Ezen eseményektől felbőszülve Cassius megindult táborával, és másnap megérkezett Segoviába, a Singilis folyóhoz. Ott gyűlést tartott, puhatolózva a katonák hangulata felől, megtudja, hogy azok nem őmiatta, hanem a távollevő Caesar miatt ilyen hűségeseek hozzá, és nem riadnak vissza semmiféle kockázattól, hogy segítségükkel visszaszerezzék a provinciát Caesar számára. 58 Közben Thorius Cordubába vezeti a veterán légiókat, és hogy elkerülje azt a látszatot, mintha a maga és katonái lázadó természete okozta volna az ellenségeskedés kitörését, egyben, hogy Q. Cassiusszal - aki Caesar nevében láthatóan nagyobb tekintéllyel rendelkezett - hasonlóan jelentős tekintélyt állítson szembe, nyíltan hangoztatta, hogy Cn. Pompeius számára akarja visszaszerezni a provinciát. Ezt talán a Caesar iránti gyűlöletéből és a Pompeius iránti szeretetéből is tette, akinek a neve (42) igen tekintélyes volt azon légiók előtt, amelyeket M. Varro tartott a kezében. Ám hogy miféle szándékkal, arra egyhangú vélemény alakult ki, Thorius mindenesetre erre hivatkozott, a katonák olyannyira kifejezésre is juttatták ezt, hogy pajzsukra írták Pompeius nevét. Népes gyülekezet vonult a légiók elé, nemcsak férfiak, hanem családanyák és ifjak is, és esdekeltek, hogy ne ellenségként jöjjenek, és ne rabolják ki Cordubát; ők ugyanis mindannyian mindenkivel együtt szemben állnak Cassiusszal, viszont azt kérték, ne kényszerítsék őket Caesar ellen cselekedni.

59 A nagy tömeg könnyörgésétől és könnyeitől meghatódott a hadsereg, mivel látták, hogy Cassius üldözéséhez semmi szükség nincsen Pompeius nevére és emlékére, továbbá Longinus egyaránt gyűlöletes mind a Caesar-pártiak, mind a pompeianusok előtt, és sem Corduba polgárait, sem M. Marcellust nem lehet Caesar érdekei ellen felhasználni, pajzsaikról letörölték Pompeius nevét. Marcellust, aki megígérte, hogy Caesar érdekeit fogja védelmezni, vezérükké választották, praetorként üdvözölték, egyesültek a polgárok közösségével, és letáboroztak Corduba mellett. Cassius ez alatt a két nap alatt mintegy négyezer lépésnyire Cordubától, a Baetis folyón innen, jó rálátással a városra egy magaslaton vert tábort. Levelet küldött Bogud királyhoz Mauretániába, valamint M. Lepidus proconsulhoz Hispania Citeriorba, hogy mielőbb jöjjenek az ő és a tartomány segítségére Caesar érdekében. Ő maga pedig ellenség módjára dúlja a cordubaiak földjét, és felégeti házaikat.

60 A dolog szégyenletes és méltatlan volta miatt azok a katonák, akik Marcellust vezérre választották, hozzá sereglének és kérik, hogy vezesse őket ütközetbe, hogy előbb legyen módjuk az összecsapásra, mielőtt még igen szégyenletes módon a cordubaiak híres vagyonát és értékes javait a szemük láttára széthurcolják, és tűzzel-vassal elpusztítják. Marcellus egyrészt elkerülhetőnek tartotta, (43) hogy megütközzenek, mert mind a győztes, mind a legyőzött sereg veszteségei egyaránt Caesarra sújtának, másrészt nem volt hatalma visszatartani katonáit, ezért átvezette légióit a Baetis folyón, és hadrendbe állította őket, szemben az ő táborával. Amikor Marcellus meglátta, hogy Cassius magasabb fekvésű helyen állította fel csatarendjét, azt hozta fel ürügyül, hogy az nem ereszkedett le a síkságra, katonáinak azt javasolta, hogy vonuljanak vissza a táborba. Így hát elkezdte csapatainak a visszavonását. Cassius tudta, hogy amiben ő erős, abban Marcellus gyenge, ezért lovasságával megtámadta a visszavonuló légionáriusokat, és a leghátul lévők közül a folyóparton sokakat megölt. Amikor ebből Marcellus rájött, milyen veszélyt és nehézséget jelent a folyón való átkelés, áthelyezte táborát a Baetisen túlra. Mindketten többször kivezetik légióikat, és csatarendbe állítják, a kedvezőtlen terep miatt azonban mégsem ütköznek meg egymással. 61 Marcellus gyalogsága sokkal erősebb volt, ugyanis számos ütközetben kipróbált veterán légiókkal rendelkezett. Cassius inkább légióinak hűségében bízott, mintsem vitézségükben. Ezért, amint egymással szemben tábort vertek, és Marcellus erősítésre alkalmas helyet talált,

ahonnan meg tudta akadályozni, hogy Cassiusék vízhez jussanak, Longinus attól tartva, hogy valamiképpen ostromzár alá veszik a számára kedvezőtlen és ellenséges vidéken, az éj leple alatt csöndben elvonult a táborból, és gyorsított menetben Uliába sietett, mivel azt hitte, hogy ez a város hűséges hozzá. Ott egészen a városfalak mellett vert táborn, hogy a hely természetes adottságai - ugyanis Uliá egy magas hegyen épült - és a város falainak erőssége révén egyaránt minden oldalról biztonságban legyen a támadástól. Marcellus üldözőbe veszi, és amilyen közel csak lehet, Uliánál táborn ver, szemben a másik táborral. Miután megismerte a környék adottságait, a kényszerűség is arra vette rá, amire (44) maga is leginkább törekedett, hogy harcba se bocsátkozzék - amire ha lehetőség nyílt volna, nem tudott volna nekibuzdult katonáinak megálljt parancsolni -, s azt se engedje, hogy Cassius távolabbra kalandozzon, nehogy több város is kénytelen legyen mindazt elszenvedni, amit Corduba elszenvedett. Miután alkalmas helyet talált az erődítés számára, és a város körül összefüggő sáncot ásatott, ostromgyűrűbe zárta Cassiust és Uliát. Mielőtt még ezt befejezte volna, Longinus a teljes lovasságát kiküldte, abban a meggyőződésben, hogy ez számára előnyös lesz, ha Marcellus nem engedi élelmet és takarmányt szerezni, ellenben annak nagy hátrányára lesz, ha ostromgyűrűbe zárva feleslegesen elfogyasztja a nélkülözhetetlen gabonát.

62 Néhány nap múlva, miután megkapta Cassius levelét, Bogud király megérkezett csapataival, és egyesítette a magával hozott hispániaiak több cohorsnyi segédcsapatát Cassius légioival. Ugyanis, ahogyan polgárviszályok idején történni szokott, úgy akkoriban Hispániában néhány város Cassiust támogatta, a többség azonban Marcellus mellett állt. Bogud csapataival Marcellus külső erődítéseire nyomult. Mindkét fél hevesen küzdött, s ahogyan gyakran megesik, a szerencse hol az egyik, hol pedig a másik félnek juttatja a győzelmet; Marcellust azonban mégsem sikerült kiszorítania az erődítésből.

63 Közben Uliába érkezik Lepidus az innenső tartományból harmincöt légios cohorszal, nagyszámú lovassággal és más segédcsapatokkal, azzal a szándékkal, hogy részrehajlás nélkül elsimítsa Cassius és Marcellus viszályát. Lepidus megérkezésekor Marcellus habozás nélkül, bizalommal csatlakozott hozzá. Cassius ellenben erődítményében marad, akár azért, mert úgy gondolta, hogy őt több jog illeti meg, akár azért, mert attól félt, hogy ellenfelének előzékenysége megnyerte Lepidus jóindulatát. Lepidus Uliánál táborozott le, Marcelusszal teljes az egyetértésük. Megtiltja, hogy összechapjanak; Cassiust (45) buzdítja, hogy jöjjenek ki, és minden tekintetben biztosítékot ígér neki. Cassius sokáig töprengett, hogy mitévő legyen, s mennyire bízhat meg Lepidusban, s mert nem talált szándékának megfelelő kivezető utat arra az esetre, ha ragaszkodik álláspontjához, kéri, hogy rombolják le az erődítményeket, és biztosítsanak neki szabad kijáratot. Nem csupán fegyverszünetet kötöttek, hanem lebontották a már csaknem kész erődítményeket, és állásaikból visszavonták az őrséget, amikor a király segédcsapatai, anélkül, hogy bárki sejtette volna - ha ugyan áll ez Cassiusra is: mivel kétséges, hogy be volt-e avatva ő is -, megtámadták Marcellusnak a királyéval szomszédos táborát, és számos katonát megöltek. Ha Lepidus felháborodása és gyors beavatkozása véget nem vet az ütközetnek, nagyobb szerencsétlenség történt volna.

64 Amint szabaddá vált az út Cassius előtt, Marcellus egyesítette táborát Lepiduséval, s mindketten egy időben Cordubába indultak csapataikkal, Cassius pedig Carmóba. Akkortájt érkezett meg Trebonius proconsul, hogy átvegye a tartományt. Cassius, amint érkezéséről tudomást szerzett, a magával vitt légiokat és lovasságot téli táborba helyezte el, ő maga pedig miután minden értékét gyorsan összekapkodta, Malacába siet, ott a hajózásra kedvezőtlen idő ellenére hajóra száll. Ahogyan ő hangoztatta, azért, nehogy

Lepidus, Marcellus és Trebonius kezére kerüljön, ahogy barátai mondogatták, nehogy kisebb méltósággal folytassa útját a tartományon át, amelynek jelentős része elpártolt tőle, ahogyan mások vélték, nehogy más kezébe kerüljön a sorozatos rablásokból származó pénze. A téli időszakhoz viszonyítva kedvező időjárásban indult el, az Ebróhoz ment, hogy elkerülje az éjszaka veszedelmeit, innen kissé kedvezőtlenebb időjárási viszonyok közepette utazott tovább, úgy gondolva, hogy hajóját semmivel sem lesz veszélyesebb; a torkolatvidéken heves hullámok törtek rá, a folyótorkolatban pedig az áramlás erőssége miatt sem (46) kormányozni nem lehetett, sem pedig az egyenes irányt tartani a nagy hullámozás miatt, így hajója elsüllyedt, és ő maga is odaveszett.

65 Amikor Caesar Egyiptomból Szíriába ment, a Rómából hozzá érkezőktől megtudta, továbbá a városi levelekből is értesült arról, hogy Rómában sok mindent rosszul és károsan igazgatnak, és hogy az ügyeket a közélet egyetlen területén sem intézik megfelelően, s a tribusok viszálykodása, a katonai tribunusok nagyravágyása és hanyagsága veszedelmes zendüléseket idéz elő, és azok, akik a légiók élén állnak, sok mindent a katonai erkölcs és szokás ellenére tesznek, ami a rend és a fegyelem meglazulásához vezet. Láta, hogy mindez az ő visszatérését sürgeti, mégis előbbrevalónak ítélte meg, hogy azokat a tartományokat és területeket, ahová eljutott, olyan rendezett állapotban hagyja hátra, hogy megszűnjenek a belviszályok, jogot és törvényt kapjanak, és a külső ellenségtől se kelljen már tartaniuk. Azt remélte, hogy Szíriában, Ciliciában és Ásiában ezt gyorsan megvalósítja, mivel ezeket a tartományokat nem sújtja semmiféle háború, úgy látta, hogy Bithyniában és Pontusban azonban nagyobb nehézségekbe fog ütközni. Hallotta ugyanis, hogy Pharnacész nem távozott el Pontusból, s úgy vélte, hogy nem is fog elmenni, mivel a Domitius Calpinus ellen szerencsésen megvívott csata igen elbizakodottá tette. Szíria csaknem minden jelentősebb városában elidőzött, jutalmakat osztott az arra érdemes személyeknek és közösségeknek. Megvizsgálta a régi keletű viszályokat, és döntést hozott róluk. A provinciával szomszédos területek királyait, tyrannusait és fejedelmeit, akik eljöttek hozzá, bizalmába fogadta, és feltételnek szabta számukra a tartomány védelmét és biztosítását, s a maga és a római nép iránti barátságban bocsátotta el őket.

66 Néhány napot tölt ugyanabban a tartományban,⁸ majd barátját és rokonát, Sextus Caesart állítja a légiók és Szíria élére; maga pedig ugyanazzal a hajóhaddal, amellyel (47) jött, elindul Ciliciába. Tharsusba hívatta a provincia városainak képviselőit, ez volt ugyanis szinte az egész Cilicia legtekintélyesebb és legerősebb városa. Miután ott elrendezte a tartománynak, valamint a szomszédos államoknak az ügyeit, nem időzik tovább, mivel űzte a vágy, hogy mielőtt hadra keljen, s miután nagy utat tett meg Cappadocián keresztül, két napot tölt Mazacában, majd Comanába megy; ott található Cappadociában a legrégibb és legszentebb Bellona-templom. A szentélyt nagy vallásos tisztelet övezi olyannyira, hogy az istennő papja, ennek a népnek az egyetértése révén, méltóságban, hatalomban és befolyását tekintve a király után a második ember. Ezt a tisztelet egy roppant előkelő bithyniaiinak, Lykomédésznek ítélte oda, aki a cappadociai királyi családból származott, de ősei szerencsétlen sorsa és a dinasztiaaváltozás miatt hosszú időn át nem töltötték be, most azonban vitathatatlanul joggal kérte vissza magának ezt a papi méltóságot. Ariobarzanész testvérének, Ariarathésznek pedig, mivel mindketten jó szolgálatot tettek hazájuknak, nehogy a trón öröklése fellázzítsa Ariarathést, vagy mint trónörököszt megfélemlítse, Ariobarzanész ezért megerősítette őt

⁸ A 66. *caputtól* visszatér Caesar tetteinek ismertetésére a Pharnacész elleni hadjárat végéig, a zélai győzelemig, ahonnan a közismert lakonikus tömörségű hadijelentését küldte: "*Veni, vidi, vici*" (Jöttem, láttam, győztem).

az általa birtokolt területek uralmában. Maga pedig a szokásos gyorsasággal folytatta megkezdett útját.

67 Amikor Pontushoz és Gallograecia határához közeledett, találkozott Deiotarusszal,⁹ aki akkor szinte az egész Gallograecia tetrarchája volt, amit a többi tetrarcha tiltakozása szerint sem a törvények, sem a hagyomány nem biztosított neki. A senatus azonban kétségkívül elismerte Kis-Armenia királyának. Ő királyi jelvényeit levetve, nemcsak hogy nem közönséges öltözetben, hanem a vádlottak viseletében, könyörögve járult Caesar elé, kérve, hogy bocsássa meg neki, amiért a földnek erre a részére helyezve, amelyet Caesar hadserege sem védelmezett, és ellenségei parancsától kényszerítve Cn. Pompeius táborában volt; és nem ő hivatott arra, hogy a római nép vitájában (48) döntőbíró legyen, csupán kénytelen volt a jelenlévő parancsolóknak engedelmeskedni.

68 Válaszában Caesar, miután emlékeztette arra a nagyszámú jótéteményre, amelyeket consulként hivatalos határozatokban biztosított számára, és miután fejére olvasta, hogy elpártolását nem tudja tájékozatlansággal menteni, hiszen egy ilyen okos és jól értesült ember tudhatta volna, hogy kinek a hatalmában van a Város és Itália, hogy ki mellett áll a senatus, a római nép és az állam, azután hogy ki lett a consul L. Lentulus és C. Marcellus után, kijelentette azonban, hogy mégis megbocsát neki ezért a tettéért, tekintettel korábbi érdemeire, régi vendégbarátságukra, valamint méltóságára és korára, továbbá Deiotarus vendégbarátainak kérésére, akik nagy számban csődültek össze, s közölte, hogy a tetrarchák vitás ügyeit majd később fogja megvizsgálni - s visszaadta neki a királyi öltözetet. Majd ezután elrendelte, hogy azokat a légiokat, amelyeket Deiotarus polgártársai sorából állított fel, és római fegyverzettel és kiképzéssel szervezett meg, továbbá teljes lovasságát vezessék hadba.

69 Amikor Pontusba érkezett, egy helyre hívta valamennyi csapatát. Ezek számukat, valamint harcedzettségüket tekintve középszerűek voltak; csak a hatodik légio volt kivétel, azok a veteránok, akiket Alexandriából hozott magával, akik számos küzdelemben és veszedelemben helytálltak, akiknek száma azonban részint a menetelések és a hajózás, részint a gyakori háborúk miatt annyira megfogyatkozott, hogy a légiókban kevesebb volt ezer embernél. Három légio volt még, egy Deiotarusé, kettő pedig, amelyik abban az ütközetben vett részt, amelyet Cn. Domitius vívott Pharnacésszel, amint azt már megírtuk. Ekkor Pharnacés által küldött követek járultak Caesar elé, és elsősorban azért esedeztek, hogy ne ellenséggént lépjen föl. Pharnacés ugyanis kész mindent megtenni, amit parancsol neki. Legfőképpen azt hangoztatták, hogy Pharnacés semmiféle segítséget sem szándékozott (49) adni Pompeiusnak Caesar ellen, s noha Deiotarus adott, mégis megbocsátott neki.

70 Caesar azt a választ adta, hogy igen méltányos lesz Pharnacésszel szemben, ha az nyomban kész teljesíteni mindent, amit megígért. A követeket pedig nyájas szavakkal figyelmeztette, ahogyan szokta, hogy ne hánytorgassák fel neki Deiotarust, és ne nagyon dicsekedjenek azzal a jótéteménnyel, hogy nem küldtek segítséget Pompeiusnak. Ő ugyanis semmit sem tesz szívesebben, mint hogy megbocsásson a könyörgőknek, azonban a tartományok hivatalos jogtalanságait nem tudja elnézni azok kedvéért, akik igen szolgálatkészek voltak iránta. Bizony az a szolgálat, amit emlegetnek, előnyösebb volt Pharnacésnek, amikor olyan előrelátó volt, hogy ne szenvedjen vereséget, mint neki, akinek a halhatatlan istenek a győzelmet adták. Ezért ő a Pontosban kereskedő római

⁹ Deiotarus galata uralkodó, Pompeius híve. Később megvádolták azzal, hogy meg akarta ölni a házában vendégeskedő Caesart. A galata uralkodó védője Cicero volt, a bíró pedig maga Caesar, az ítéletről nem tudunk. Caesar megölése után Deiotarus a gyilkosok oldalára állt, majd Octavianus mellé, Kr. e. 40-ben halt meg.

polgárokat ért nagy és súlyos sérelmeket, mivel azokat nem lehet meg nem történné tenni, megbocsátja Pharnacésnek. Mert sem a kivégzettek elvesztett életét, sem a kasztráltak férfiasságát nem lehet visszaadni: a római polgárok pedig elszenveték ezt a halálnál is súlyosabb büntetést. Vonuljon ki Pontosból, és azonnal engedje szabadon az adóbérlők személyzetét, és minden egyebet adjon vissza a római polgároknak és a szövetségeseknek, ami az övék volt. Ha ezt megtette, akkor küldjön neki adományokat és ajándékokat, amit a sikeres haditetteik után barátai szoktak küldeni a hadvezéreknek. Pharnacés küldött neki ugyanis egy arany koszorút. Ezzel a válasszal útjukra bocsátotta a követeket.

71 Pharnacés azonban mindent készségesen megígért, mert azt remélte, hogy Caesar úgyszólván nagyon siet, indulásra kész, és szívesebben fog hinni az ígéreteinek, mint ahogy a tények igazolnák, hogy minél gyorsabban és méltóságteljesebben indulhasson el a sürgősebb államügyek intézésére - ugyanis mindenki előtt világos volt, hogy több ok is visszaszólítja Rómába. Pharnacés (50) vontatottan kezdett el cselekedni, hosszabb határidőt kért a kivonulásra, tárgyalásokat kezdeményezett, s igyekezett mindent meghiúsítani. Caesar átlátva Pharnacés ravaszkodását, ahogyan más esetekben természetének megfelelően szokott eljárni, most kényszerűségből intézte úgy, hogy a vártnál is gyorsabban támadott.

72 Pontosban található Zela városa: ezt, amennyire csak sík terepen lehetséges, kitűnően megerősítették. Ugyanis egy természet alkotta domb - mintha kézzel emelték volna - mindenfelől kiemelkedő karéjban tartja a falat. Völgyektől átszelt számos domb övezi a várost; közülük az egyik legkiemelkedőbb Mithridatés győzelme, valamint Triarius szerencsétlensége és hadseregünk veresége folytán igen nevezetes volt; magasabb fekvésű helyei és útjai révén szinte összekapcsolódott a várossal, és Zelától nem volt távolabb háromezer lépésnél. Pharnacés ezt a helyet egész hadseregével elfoglalta, miután az apjának szerencsét hozó tábor erősítéseit kijavította.

73 Mikor Caesar felállította táborát ötezer lépésre az ellenségtől, észrevette, hogy az a völgy, amelyik a király táborát megerősítette, erősíteni fogja az ő táborát is ugyanazzal a távolsággal, hacsak az ellenség nem foglalja el hamarabb azokat a helyeket, amelyek sokkal közelebb voltak a király táborához; ezért sáncnak való anyagot hordatott össze a táborában. Miután ezt gyorsan összehordták, a következő éjszaka, a negyedik őrsváltáskor valamennyi harcra kész légiójával - a málhát a táborban hagyva - hajnalban, anélkül, hogy az ellenség észrevette volna, elfoglalta azt a területet, ahol Mithridatés kedvező kimenetelű csatát vívott Triarius ellen. Ide hordatott a rabszolgákkal a táborból minden felhalmozott anyagot, nehogy valaki az ő csapataiból abbahagyja a munkát, bár a távolság nem több ezer lépésnél, amely elválasztja ez ellenség táborát Caesar táborának megkezdett erősítjétől.

74 Pharnacés, amint napkeltekor észrevette ezt, csapatait felsorakoztatta a tábor előtt. Minthogy a közbeeső terep (51) igen kedvezőtlen volt, Caesar úgy vélte, hogy a szokásos katonai gyakorlat alapján állította fel azokat, vagy az ő erősítési munkálatainak késleltetésére, hogy minél több embert tartson fegyverben, nehogy úgy tűnjék, inkább az erősítmény révén, mint csapataival védi a helyet Pharnacés. Caesar azonban nem riadt meg ettől annyira, hogy miután felsorakoztatta a sánc előtt az első hadsorát, ne építette volna tovább az erősítést serege többi részével. Pharnacés azonban feltűzelve vagy a hely kedvező fekvésétől, vagy pedig a jósejlektől és vallási hiedelmektől (amelynek, mint utóbb megtudtuk, vakon engedelmeskedett), akár azért, mert látta, hogy milyen kis létszámú emberünk volt fegyverben - mivel az erősítési munkálatok általános gyakorlata alapján a rabszolgák tömegét, akik a sáncnak való anyagot hordták, nézte katonáknak -, vagy veterán hadseregében bízva, amelyről alvezérei úgy dicsekedtek,

hogy huszonkét csatát vívott, és mindegyikben győzött, egyben lenézte a mi hadseregünket, amelyről tudta, hogy Domitius vezetése alatt megfutamodott, ezért úgy döntött, hogy támadást indít, s megkezdte a leereszkedést a meredek völgybe. Caesar egy darabig mulatott ennek az öntelt kérdésén, továbbá azon, hogy olyan helyeken zsúfolja össze csapatait, ahová egyetlen józan ellenség sem indult volna el. Közben Pharnacés ugyanolyan menettempóban, ahogyan a meredek völgybe levonult, elkezdett kapaszkodni felfelé felfejlődött csapataival.

75 Caesar zavarba hozta Pharnacésnek vagy a hihetetlen vakmerősége, vagy magabiztossága, a támadás meglepte és felkészületlenül érte. Abban a pillanatban visszarendeli katonáit az erődítési munkálatoktól, fegyverbe szólítja őket, felállítja a légiókat és elrendezi a hadsorokat; ez a hirtelen kapkodás a mieink soraiban nagy riadalmat váltott ki. Minthogy a hadsorok még nem fejlődtek fel, a futkosó katonákat összezavarták a kaszás kerekű királyi lovas kocsik, amelyeket azonban gyorsan elárasztottak a (52) hajítódárdák tömegével. Ezeket követte az ellenség had-sora, és hangos csatakiáltások közepette összecsaptak. Sokat segített nekünk a terep természetes adottsága, a legtöbbet pedig a halhatatlan istenek jóindulata, akik egyrészt a csata minden fordulatanál közbelépnek, különösképpen azoknál, amelyeket merő számítással nem lehet irányítani.

76 Miután ádáz és heves közelharcot vívtak, a jobbszárnyon, ahová a hatodik veterán légiót helyezte, kezdett kibontakozni a győzelem. Miközben arról a részről letaszították az ellenséget a meredeken, sokkal lassabban, de ugyanazon istenek segítségével a balszárnyon és az arcvonal közepén is tönkreverték a király valamennyi csapatát. Amilyen könnyen behatoltak ezek a kedvezőtlen terepre, olyan gyorsan voltak kénytelenek meghátrálni, mert az előnytelen helyzet szorongatta őket. Emiatt sok katonájukat részben megölték, részben leguruló társaik sodorták magukkal őket; s akik fűgén el tudtak menekülni, azok fegyvereiket elhajigálva átugráltak a sáncon, azonban fegyvertelenül semmit sem tudtak elérni a magaslati helyről. A mieinket viszont fellelkesítette a győzelem, és habozás nélkül benyomultak a kedvezőtlen terepre, és rátámadtak az erődítményekre. Rövid időn belül elfoglalták az ellenség táborát a Pharnacés által védelem céljából hátrahagyott cohorsoktól. Miután embereinek egész tömegét fogták el vagy ölték meg, Pharnacés néhány lovassal együtt elmenekült. Ő, ha táborának ostroma nem adott volna neki lehetőséget arra, hogy akadálytalanul megszökjön, élve került volna Caesar kezére.

77 Ez a jelentős győzelem a már annyiszor győztes Caesart hihetetlen módon megörvendeztette, mert ezt az igen nagy háborút ilyen gyorsan befejezte, és visszagondolva a vállalt veszélyre, annál vidámabb lett, mivel a nagyon nehéz helyzetből könnyű győzelemmel került ki. Miután Pontust visszafoglalta, az egész királyi zsákmányt katonáinak (53) ajándékozta, a következő napon málnák nélküli lovasságával eltávozott; a hatodik légiót visszaküldte Itáliába, hogy ott megkapják a jutalmukat és kitüntetéseiket; Deiotarus segédcapatait hazaküldte, két légiót pedig Caelius Vinicianusszal hátrahagyott Pontusban.

78 Így Gallograecián és Bithynián át Ásiába vette útját, és valamennyi provincia ügyeit megvizsgálta és döntést hozott. Megállapította a tetrarchák, királyok és városok jogait. A pergamoni Mithridatést, akinek gyors és szerencsésen végződött egyiptomi vállalkozásáról főntebb már írtunk, s aki királyi vérből származott és királyi nevelésben részesült - ugyanis Mithridatés, egész Ásia királya, előkelő származása miatt kisgyermekként magával vitte őt Pergamonból, és sok éven át táborában tartotta -, Bosporus királyává tette, amely addig Pharnacés fennhatósága alatt állt, és a római nép provinciáit biztosította az ellenséges királyokkal szemben, az ütköző államot a

legbarátibb királyra bízta. Ugyancsak neki ítélte a nemzetség és vérrokonság jogán Gallograecia tetrarchiát, amelyet néhány évvel korábban Deiotarus elfoglalt és megszállt. Sehol nem időzött azonban tovább, mint ahogyan az a városi viszályok elsimítása érdekében indokoltnak látszott. Az ügyek igen gyors és szerencsés elintézése után az általános várakozásnál hamarabb érkezett vissza Itáliába. (54)

Az afrikai háború

1 Miután Caesar a teljes utat megtette egyetlen nap pihenő nélkül, december tizenhetedikén megérkezett Lilybaeumba, s úgy tűnt, hogy azonnal kész hajóra szállni, bár csupán egyetlen, újoncokból álló légióval és alig hatvan lovassal rendelkezett.¹⁰ Sátrát a parton állította fel úgy, hogy szinte verdesték a hullámok. Azért járt el így, hogy senki ne reménykedhessen késleltetésében, és hogy mindenki napra-órára készen álljon. Abban az időben történetesen nem volt alkalmas az időjárás hajózásra; ennek ellenére az evezősök és a katonák készenlétben álltak a hajókon, hogy egyetlen alkalmat se mulasszanak el az indulásra. Akkor a helybéli lakosságtól váratlanul hírt vették, hogy ellenséges lovasság közeledik, számtalan lovas, négy királyi légiójelentős könnyűfegyverzetű haderő, Scipio vezetése alatt tíz légió, százhusz elefánt és több hajó. Ennek ellenére nem rémült meg, elszánt és bizakodó maradt. Közben hajóhada napról napra gyarapodott, több teherhajó gyülekezett oda össze, négy légiónyi újonc, az ötödik, veterán légió, és csatlakozott kb. kétezer lovas.

2 Miután összegyűjtött hat légiót és kétezer lovast, valamennyi légiót érkezési sorrendben elhelyezte a hadihajókon, a lovasokat pedig a teherhajókon. Ezután parancsot adott, hogy a hajók menjenek előre Aponiana szigetére, amely kb. tíz mérföld távolságra volt Lilybaeumtól. Ő maga még ott maradt néhány napig, s néhány ember javait nyilvánosan kiárusította, ezt követően Allienus praetornak - aki akkoriban Szicília kormányzója volt - részletes utasításokat adott a hátramaradt hadseregrész gyors behajózására. Miután kiadta a megbízatásokat, december huszonötödikén maga is hajóra szállt, és hamarosan utolérte a többi hajót. Így kedvező széllel, gyors hajózással négy nap múlva néhány hadihajójával megpillantotta az afrikai partokat. A teherhajói - néhány kivételével - a viharban szétszóródva irányt tévesztettek, és különböző helyeken értek partot. Ő hajóival elhaladt Clupea, azután (57) Neapolis mellett, elhagyott több erődöt és tengerparti várost.

3 Miután Caesar megérkezett Hadrumentumba, ahol ellenségeinek helyőrsége volt C. Considius parancsnoksága alatt, megjelent Cn. Piso kb. háromezer mórbból álló seregével és Clupea partjai mentén Hadrumentumba tartó lovasságával. Itt Caesar röviden elidőzött a városkapu előtt, amíg a többi hajója megérkezett, kirakta hadseregét, ennek jelenlegi létszáma háromezer gyalogos és százötven lovas volt. Letáborozott a város előtt anélkül, hogy bárkit jogtalanság ért volna, mindenkit távol tartott a zsákmányolástól. Időközben a helyőrség tagjai előzőnlőtték a falakat, tömegesen gyülekeztek a kapu előtt, hogy védelmezzék magukat; létszámuk kb. két légiónyi lehetett. Caesar lóháton körbejárta a várost, szemügyre vette a hely természeti adottságait, majd visszatért a táborba. Néhányan szemére vetették, hogy nem volt eléggé körültekintő, amiért a kormányosokkal és a parancsnokokkal nem közölte előre, mely partszakaszon kössenek ki, s hogy korábbi szokásától eltérően nem adott át nekik írásos táblákat, hogy azt megfelelő időben elolvassák, a kijelölt helyre menjenek. Caesar egyáltalán nem feledkezett meg erről, gyanította ugyanis, hogy Afrika partjain nincs egyetlen kikötő sem, ahová hajói az ellenség helyőrségétől biztonságosan befuthattak volna, azonban a véletlen adta lehetőséget kihasználva, kiköthetnek.

¹⁰ Kr. e. 47 tavaszán a Caesar ellenes erők Afrikában kezdtek gyülekezni, miután a Balkánon nem volt elég erejük ahhoz, hogy szembeszálljanak Fufius Calenus csapataival.

4 L. Plancus legatus közben arra kérte Caesart, hogy adjon neki alkalmat a Considiusszal való tárgyalásra, hátha sikerül valamilyen módon megállapodásra jutniuk. Megkapva az engedélyt Plancus levelet írt, és azt átadta egy fogolynak, hogy vigye a városba Considiushoz. Amikor a fogoly odaért, s a rábízott levelet készült átadni Considiusnak, mielőtt még átvette, „Honnan van?” - kérdezte, „Caesartól, a fővezértől” felelte a fogoly. Mire az: „Jelenleg egyetlen fővezére van a rómaiaknak, az pedig Scipio”. Ezt követően parancsot adott, hogy a foglyot a szeme (58) láttára végezzék ki, s a még el sem olvasott levelet, érintetlen pecséttel átadta egy bizalmas emberének, és elküldte Scipióhoz.

5 Miután eltelt egy éjszaka és egy fél nap, Considius semmiféle választ nem adott, s nem érkezett meg Caesar seregének többi része sem, továbbá nem bővelkedett lovasságban, s a város ostromlásához nem volt elég csapata, a meglévők is főként újoncok, és azt sem akarta, hogy serege nyomban megérkezésekor sebesüléseket szenvedjen. A város kitűnően erősített, rohammal nehezen közelíthető meg; továbbá híre jött, hogy a városlakók megsegítésére nagyszámú lovasság közeledik. Így nem látszott ésszerűnek időt fecsérelni a város megostromlására, nehogy miközben Caesar ezzel van elfoglalva, bajba kerüljön, ha az ellenséges lovasság hátulról bekerítené.

6 Amikor Caesar táborával indulni készült, a városból hirtelen nagy tömeg tört ki, s véletlenül ugyanakkor segítségükre jött az a lovasság, amelyet Juba¹¹ küldött oda a zsold beszedésére, s a tábornok, ahonnan Caesar kivonult és útnak indult, elfoglalták, és üldözőbe vették hátvédjét. Amint ezt észrevették, a legionáriusok és a lovasok hirtelen megtorpantak, jóllehet kevesen voltak, igen vakmerően csaptak össze a túlerővel. Megtörtént az a hihetetlen eset, hogy harmincnél kevesebb gall lovas megfutamtotta és visszakergette a városba a kétezer mór lovast. Miután viaszorították és a városfalak mögé űzték őket, Caesar úgy döntött, hogy folytatja útját. Miután az ellenség ezt többször megismételte, hol üldözőbe vették őket, hol a lovasság kergette vissza azokat a városba, Caesar összegyűjtötte néhány, veteránokból álló cohorsát, ezeket és a lovasság egy részét utóvédként helyezte el, a többiekkel háborítatlanul továbbindult. Minél messzebbre távolodott el a várostól, annál lassúbb lett a numidák üldözése. Útközben követek jöttek Caesarhoz a városokból és az erősségekből, gabonát ajánlottak fel, valamint azt, hogy készek (59) parancsait teljesíteni. Így azon a napon tábornok vert Ruspina városa közelében.

7 Caesar január elsején elindult a táborból, és megérkezett Leptisbe, ez a város szabad és adómentes volt. A városból követek jöttek eléje azzal az ajánlattal, hogy mindent szívesen megtesznek, amit kíván. A város kapuja elé centuriókat és őrséget állított, nehogy egy katona is bemehessen a városba, vagy bármely lakos ellen jogtalanságot követhessen el, s a várostól nem messze, a part mentén ültette fel táborát. Véletlenül ugyanoda érkezett néhány teherszállító, ill. hadihajó, a többi, ahogyan tudomására jutott, nem ismerve a környéket, visszafelé tartott Uticába. Ezen idő alatt Caesar nem távolodott el a tengertől, és nem is törekedett a szárazföld belseje felé a hajók eltévedése miatt. A teljes lovasságot a hajókon gyűjtötte össze, úgy gondolom azért, hogy ne dűljék a szántóföldeket, s vizet hordatott a hajókra. Közben váratlanul érte Caesar embereit, hogy a hajókról vízhozás okából partra szálló evezősökön rajtaütöttek a mór lovasok, többet közülük hajítódárdával megsebesítettek, néhányukat pedig megöltek. A mók lesben álltak a völgyekben lovaikkal, és hirtelen megjelentek, de nem azért, hogy a nyílt terepen harcba bocsátkozzanak.

¹¹ Juba numidiai urakodó, aki korábban diplomáciai küldetésben Rómában járt, és akkor Caesar megsértette, amit az sohasem bocsátott meg. Az afrikai háborúban a pompeianusokat támogatja.

8 Időközben Caesar követeket küldött levelekkel Szardíniára és a többi szomszédos tartományba, hogy nyomban a levél elolvasása után gondoskodjanak számára segédcsapatok, élelem és gabona küldéséről. Ugyanakkor kiűrtetett néhány hadihajót, és elküldte azokat Szicíliába Rabirius Postumushoz a következő élelmiszerszállítmányért. Majd tíz hadihajóval elküldte Vatiniust az eltévedt hajók felkutatására, ugyanakkor azt parancsolta nekik, hogy egyben védelmezzék a tengert az ellenségtől. Ugyancsak elküldte C. Sallustius Crispus¹² praetort Cercina szigetére - amely az ellenség kezén volt - a hajók egy részével, mert úgy hallotta, hogy ott nagy mennyiségű gabona van. Mindezeket a rendelkezéseit egyenként (60) közölte minden érintettel, hogy elejét vegye mindenfajta mentegetőzésnek és késlekedésnek. Közben ő maga a szökevényektől és a lakosságtól hírt kapott Scipio helyzetéről, valamint azokról, akik vele együtt háborút viseltek ellene. Sajnálatosnak tartotta, hogy a királyi lovasságot Scipio Afrika provincia költségén tartja fenn, s hogy az emberi esztelenség olyan mértékű lehet, hogy inkább akarjanak a király adófizetői lenni, mint hogy hazájukban, polgártársaikkal együtt, saját javaikban sértetlenül éljenek.

9 Január másodikán Caesar tábort bontott: Leptisnél hat cohorsnyi helyőrséget hagyott hátra Sasernával, maga pedig maradék seregrészával visszatért oda, ahonnan jött, Ruspinába. Ott lerakták a sereg málháját, ő maga teher nélküli csapatával elindult a villagazdaságok körül gabonát szerezni, a helyi lakosságnak pedig parancsot adott, hogy valamennyi szekér és élőállat kövesse. Ily módon nagy mennyiségű gabona beszerzése után visszatért Ruspinába. Úgy gondolom azért húzódott ide vissza, hogy ne védtelenül hagyja maga mögött a tengerparti városokat, hanem helyőrséggel megerősítve biztosítsa a hajóhad befogadására.

10 Ily módon hátrahagyta ott P. Sasernát, akinek a fivérét a szomszédos városban hagyta egy légióval, azzal a paranccsal, hogy hordasson a városba minél több fát. Maga továbbindult Ruspinából az innen két mérföldre lévő kikötőbe, magával vitt hét cohorsot azokból a veterán légiókból, amelyek korábban a hajón teljesítettek szolgálatot Sulpicius és Vatinius mellett. Ott ezzel a csapattal este hajóra szállt. Mivel a seregben nem ismerték, csupán találgatták a fővezér szándékát, ezért nagyon féltek, és letörten szorongtak. Úgy látták, hogy kikötöttek Afrikában egy kis csapattal, amely újoncokból áll, csak a seregnek egy része szállt partra, továbbá egy cselszövő népség hatalmas csapataival és végtelen számú lovasságával kerültek szembe. Jelenlegi helyzetükben semmiféle vigaszt (61) nem leltek, nem láttak semmiféle segítséget bajtársaik táncában, csupán magának a fővezérnek a tekintetében, életerejében és csodálatraméltó vidámságában, ugyanis sugárzott róla az elszántság és a magabiztosság. Ettől megnyugodtak az emberek, s az ő hozzáértésében és megfontoltságában reménykedve hitték, hogy minden elrendeződik.

11 Caesar egy éjszakát töltött a hajón, amikor virradni kezdett, s indulni készült, akkor hirtelen befutott ugyanoda hajóhadának az a része, amelyiknek eltévedése miatt aggódott. Amint ezt megtudta, parancsot adott, hogy a hajóról mindenki szálljon ki, és a parton fegyverben várja a többi érkező katonát. Ily módon késlekedés nélkül befogadták a kikötőbe azokat a hajókat a megérkezett katonákkal és lovascsapatokkal, majd visszatért Ruspina városába, és ott letáborozott, ő maga harminc menetfelszerelés nélküli cohorsszal elindult gabonát szerezni. Ebből nyilvánvalóvá lett Caesar terve, vagyis hogy az ellenség tudta nélkül hajóhadával az eltévedt teherszállítók

¹² C. Sallustius Crispus római történetíró, Kr. e. 47-46-ban érdemeket szerzett az utánpótlás és az élelmiszerellátás megszervezésében. Kr. e. 46-ban elfoglalt egy élelmiszer raktárat, amiért Caesar kinevezte *praetor suffectus*-nak, (146) és megbízta az újonnan megszervezett tartomány, Africa Nova (Numidia) kormányzásával.

megsegítésére kíván menni, nehogy azok véletlenül tájékozatlanságból szembekerüljenek az ellenséges hajóhaddal; nem akarta, hogy erről a dologról a helyőrségként hátrahagyott katonák tudjanak, nehogy a saját kis létszámuk, és az ellenség túlereje megfélemlítse őket.

12 Eközben Caesar már elhagyta a táborn, és kb. három mérföldre távolodott el onnan, amikor felderítők és ez előreküldött lovasok jelentették, hogy nem messze tőlük ellenséges csapatokat láttak, és valóban a hír jöttével egy időben hatalmas porfelhő kezdett feltűnni. Miután Caesar erről tudomást szerzett, parancsot adott, hogy az egész lovasság - amely jelenleg nem volt jelentős létszámú, továbbá az íjászok, akik szintén kevesen voltak - jöjjenek ki a táborból és lassan kövessék őt hadrendben, ő maga néhány fegyverrel előrement. Amikor már messziről látható volt az ellenség, parancsot adott a katonaságnak, hogy a mezőn vegyék fel a sisakot, és (62) készüljenek a harcra. Ezek létszáma összesen harminc cohors, négyszáz lovas, és százötven íjász volt.

13 Ezalatt az ellenség - amelynek vezérei Labienus és a két Pacidius voltak - kiegyenesítette hadsorát, bámulatos hosszúságban, szorosan felállítva, nem a gyalogosokat, hanem a lovasokat, közéjük könnyűfegyverzetű numida és gyalogos íjászokat állítottak, és annyira összetömörültek, hogy Caesar katonái távolról gyalogosoknak gondolhatták őket: a jobb és a bal oldalon a szárnyat hatalmas lovascsapatokkal erősítették meg. Közben Caesar - amennyire a kis létszám lehetővé tette - egyszerű hadrendet állított fel, az íjászokat a frontvonal elé állította, amíg a lovasokat a jobb és bal oldalon szárnyként helyezte el, és úgy rendelkezett, hogy arra vigyázzanak, nehogy az ellenség lovassága bekerítse őket, arra számított ugyanis, hogy a felállított csatarendben gyalogosokkal fog megütközni.

14 Már mindkét oldalon nagy volt a várakozás, Caesar nem mozdult, tekintettel övéinek csekély létszámára, valamint az ellenséges túlerőre úgy gondolta, hogy inkább a taktikára, mintsem az erőre kell bíznia a döntést. Hirtelen megindult az ellenséges lovasság, és szélesen előrenyomult, elfoglalta a magaslati helyeket, Caesar lovasságának rendjét fellazították, és készülődtek a bekerítésükre. Caesar lovasai nehezen tudták feltartóztatni ezek túlerejét. Időközben a középső hadsorok megkísérelték az előretörést, amikor váratlanul a sűrű hadrendből numida könnyűfegyverzetű gyalogosok és lovasok rontottak előre, és a gyalogos legionáriusok közé hajítódárdákat dobáltak. Caesar katonái ellentámadásba mentek át, az ellenséges lovasság megfutamodott, a gyalogosok tartották a frontot, amíg a lovasság megújítva rohamát a gyalogosok segítségére jött.

15 Caesar itt újfajta taktikával szembesült, észrevette, hogy övéinek a hadrendje az előrenyomulás közben felborult, a gyalogosok ugyanis - miközben távolabbra (63) követték a lovasokat a hadijelvényektől - fedezetlenül hagyták az oldalukat, s így a közelben lévő numidák hajítófegyvereitől megsebesültek. A lovasok ugyanis gyorsaságuk folytán könnyedén kitérhetek az ellenséges hajítódárdák elől, ezért elrendelte, hogy egyetlen katona sem menjen négy lépésnél távolabbra a hadijelvényektől. Ezalatt Labienus lovassága, bízva a saját létszámában, megpróbálta bekeríteni Caesar kis létszámú lovasságát. A csekély számú Julianus-lovasság az ellenség létszámfölénye miatt kimerülve, miután lovaik megsebesültek, lassanként hátrált, az ellenség viszont egyre inkább előrenyomult. Abban a pillanatban az ellenség lovasai bekerítették az összes legionáriust, Caesar csapatait körbe szorították, s így korlátok közötti harcra kényszerültek.

16 Labienus lóháton, fedetlen fővel küzdött az első sorban, hol az övéit buzdította, olykor pedig Caesar katonáit szólította meg ilyenképpen: Hát te újonc katona, miért vagy ennyire rámenős? Titeket is elbolondított szavaival? Herculesre mondom, nagy

veszedelembe hajszolt bele titeket. Sajnállak benneteket. Erre a katona: Nem újonc vagyok, Labienus, hanem a tizedik légió veteránja. Mire Labienus: Nem ismerem fel a tizedik légió hadi-jelvényeit. A katona erre így válaszolt: Meg fogod látni, ki vagyok: ezzel levette fejéről a sisakot, hogy az felismerhesse, és hajítódárdáját erővel meglóbálva, miközben Labienust igyekezett eltalálni, mélyen lovának a szügyébe vágta, és így szólt: Labienus, tudd meg, a tizedik légió katonája támadott rád. Ennek ellenére mindenkinek a lelkét, különösen az újoncokét, félelem szállta meg, Caesart figyelve ugyanis, semmi mást nem tettek ezután, mint próbáltak kitérni az ellenséges hajítódárdák elől.

17 Az ellenség szándékát kiismerve Caesar parancsot adott, hogy a hadrendet terjesszék ki, amilyen hosszan csak lehetséges, és az összes cohors forduljon át, vagyis az egyik a hadijelvénnel szembe, a másik annak háttal álljon. Ilyen módon az ellenséget középen jobb- és (64) balszárnyával kettéosztotta, és az egyik részt a másiktól lovasságával elzárta. Belülről támadást indított gyalogságával, s miután a hajítódárdákat eldobálták, az ellenséget megfutamították, azonban cseltől tartva csak kissé nyomultak előre, majd visszatértek övéikhez. Ugyanígy cselekedett Caesar lovasságának, valamint gyalogságának a másik része. Miután ez így lezajlott, és az ellenséget messzire visszakergették, megsebesítették, kezdtek visszavonulni megerősített állásaikba ugyanúgy, ahogyan voltak, hadrendben.

18 Időközben M. Petreius és Cn. Piso ezerhatszáz válogatott numida lovassal és jelentős gyalogos erővel azonnal a megérkezésük után az övéik megsegítésére siettek. Az ellenség - miután az övéik a félelemből felocsúdtak - összeszedte lelkierejét, s megfordítva lovaikat rátámadtak a visszavonuló legionáriusok utóvédjére, és megpróbálták őket megakadályozni abban, hogy visszatérhessenek a táborukba. Caesar ezt látva parancsot adott, hogy fordítsák meg a hadijelvényeket, és a síkság közepén újra vegyék fel a harcot. Az ellenség ugyanazzal a taktikával küzdött, kivéve a közelharcot. Caesar lovassága, mivel állataikat kimerítette a tengeri betegség, elcsigázva a szomjúságtól, fáradtságtól, túlerőtől, sebeiktől, az ellenséget üldözve az ügetésben el-lankadt. A nap nagy része már eltelt, Caesar körüljárta a cohorsokat és a lovasokat, bátorította őket, hogy egyetlen összecsapással mérkőzzenek meg, és ne tágítsanak addig, amíg az ellenséget nem kergették vissza a távoli magaslatokon túlra, és nem vetették meg ott a lábukat. Miután a jelet megadták, az ellenség lankadtan és vaktában hajigálta el dárdáit, Caesar viszont váratlanul odaküldte ellenük gyalogos, valamint lovas egységeit. Pillanatok alatt könnyűszerrel elűzték a síkságról az ellenséget, majd visszaszorították őket a dombok mögé, és elfoglalták azt a helyet. Kicsit elidőztek ott, majd úgy, ahogy voltak, csatarendben visszatértek saját (65) erődítményükbe. Az ellenség ezt elkeseredetten fogadta, majd végül maguk is visszatértek saját erődítményükbe.

19 Miután ez megtörtént, a csata félbeszakadt, az ellenség soraiból többen - mindenféle rangú emberek -, lovasok és gyalogosok jöttek át Caesarhoz. Őtőlük értesült az ellenség tervéről. Olyan lelkülettel és szándékkal jöttek át, hogy új és szokatlan harcmodorral - Curio példája szerint - a kis létszámú és összezavarodott legionárius újoncokat, akiket a lovasság bekerített, leverjék. Labienus a gyűlésen azt mondta, hogy Caesar ellenségeinek a megsegítésére fog sietni olyan nagy létszámú segédcsapattal, hogy Caesarnak az öldöklésben kifáradt embereit azok a győzelem küszöbén fogják letörni és legyőzni. Neki ezek segítsége nélkül is oka van a bizakodásra: először is mert azt hallotta, hogy a katonák lázongtak, nem akartak átkelni Afrikába. Másodszor mivel az ő katonáit három éven át fegyelmezett kiképzésben részesítették Afrikában, s ezek hűségében biztos volt. Továbbá, mert igen jelentős segítség lenne számára a numida lovasság és a könnyűfegyverzetű gyalogság, ezenkívül a germán és a gall lovasság, akiket a Pompeiusszal folytatott ütközetből menekültében Buthrotumból magával vitt, továbbá

azok, akiket ott mint rabszolgákat és falszabadítottakat besorozott, és megtanított a zabiák használatára. Ehhez jöttek még a királyi segédcsapatok, százhusz elefánt, számtalan lovas, azután a mindenféle emberből összeírt légiók: ezzel serege több mint húszezer főre nőtt. Ebben bízott, és ettől a merészségtől feltüzelve Labienus, ezerhatszáz germán és gall lovassal, nyolcezer zablát nem használó numida lovassal, ezekhez jött még Petreius ezerhatszáz fős lovas segédcsapata, négyszer annyi könnyűfegyverzetű, számos íjász, parittyás és több lovas parittyás. Ezekkel a csapatokkal január negyedikén, öt nappal azután, hogy Caesar elérte Afrika partjait, egy sík, akadályoktól mentes terepen a nap negyedik órájától (66) kezdve egészen napszálltaig küzdöttek. Ebben a csatában Petreius súlyosan megsebesült, és a hadszíntérről visszavonult.

20 Caesar ezen idő alatt alaposabban megerősítette táborát, az erődöket nagyobb csapatokkal biztosította, s a védősáncokat Ruspina városától kiterjesztette egészen a tengerig, és húzatott egy másik sáncot is, ugyancsak a tengerig. A célja az volt, hogy a kapcsolattartást mindkét irányban biztosítsa, és hogy a segédcsapatok veszély nélkül juthassanak el hozzá. A hajítófegyvereket és a hajító-gépeket a hajókról a táborba hordatta. Felfegyverezte a gall és rhodoszi evezőslegénységet, valamint a hajón szolgáló katonák egy részét, és a táborba rendelte őket, hogy ha lehet, ugyanolyan meggondolás alapján, mint tették ellenségei, a könnyűfegyverzetűeket a lovasság sorai közé állítsa. Valamennyi hajóról a táborba gyűjtötte az itureai, szír és mindenféle íjászokat, gyakran felkereste katonáit; hallotta ugyanis a csatát követő harmadik napon, hogy Scipio közeledik, seregei egyesülnek Labienus és Petreius csapataival, s így összlétszámuk a hírek szerint nyolc légió és háromezer lovas. Kovácsműhelyeket állíttatott fel, hogy gondoskodjanak több hajítódárdáról és nyílhegyről, öntsenek ólomgolyókat és karókat; levelet és követeket küldött Szicíliába, hogy gondoskodjanak számára vesszőnyalábokról, keményfáról az ostrom-gépekhez - ebből ugyanis hiány van Afrikában -, azonkívül küldjenek neki ólmot és vasat. Rájött egyben arra is, hogy Afrikában másként nem jut gabonához, csakis úgy, ha behozatja. Az elmúlt évben ugyanis ellenségeinek sorozása révén, mivel a földművesek zsoldos katonák lettek, nem vetettek, ezen túlmenően ellenségei egész Afrikából összehordatták a gabonát néhány városba és megerősített helyre, s Afrika minden vidékét kiürítették, annak a néhány városnak a kivételével, amelyek saját erődítményeikkel meg tudták védeni magukat, a többi lerombolták és kifosztották. Ezek lakóit arra (67) kényszerítették, hogy az ellenség helyőrségeibe költözzenek, a földek elnéptelenedtek, és végigpusztították őket.

21 Ebben a kényszerhelyzetben Caesar egyes magánszemélyeket kérleléssel, nyájassággal megnyerve össze tudott gyűjteni valamennyi gabonát az erődjébe, és ezzel takarékosan bántak. Közben naponta személyesen ellenőrizte az ostromműveket, továbbá az ellenséges túlerő miatt megkettőzte a cohorsok számát az őrhelyeken. Labienus parancsot adott, hogy sebesült embereit - akik sokan voltak -, miután bekötözték őket, szekereken szállítsák el Hadrumentumba. Eközben Caesar szállítóhajói, amelyek irányt tévesztettek, céltalanul bolyongtak, mivel nem ismerték az övéik tartózkodási és táborhelyét. Ezekre egyenként rátámadtak az ellenség csónakjai, és felgyújtották vagy elfoglalták őket. Amikor erről Caesar értesült, hajókat állított a kikötő és a szigetek környékére, hogy az utánpótlás odaszállítását biztonságosabbá tegye.

22 Ezalatt Cato, aki Uticában tartózkodott, Cn. Pompeiust, Pompeius fiát szüntelenül és hosszan korholta: Atyád - úgymond - a te korodban észrevette, hogy a köztársaságot istentelen és elvetemült polgárok elnyomják, a derék polgárokat megölik vagy száműzetésbe küldik, megfosztva őket hazájuktól és polgárjoguktól. Ekkor dicsőségvágytól és nemes jellemétől indítatva magánemberként, ifjan összegyűjtötte atyja hadseregének maradékát, és szabaddá tette Róma városát és Itáliát, amikor azokat már

majdnem egészen eltiporták és tönkretették. Ugyancsak ő csodálatra méltó gyorsasággal fegyverrel visszaszerezte Szicíliát, Afrikát, Numidiát és Mauretániát. Ezekkel a tetteivel vívta ki magának azt a tekintélyt, amely az egész világon páratlanul híressé és ismertté tette, és ifjúkorában, római lovagként diadalmenetet tartott. És ő nem apja viselt dolgai révén tett szert tekintélyre, nem őseitől örökölt megkülönböztetett pozíció révén, s nem számos cliens és ragyogó név révén volt közismert, amikor közéleti pályára lépett. Ellenben te, atyád (68) kiválósága és tehetsége folytán, sőt te magad is elég nagylelkűséggel és buzgalommal vagy megáldva, nemde meg kellene kísérelned elutazni atyád clienseihez, és rávenni őket arra, hogy legyenek a te segítségedre, az államéra, és a becsületes polgárokéra?

23 A nagy tekintélyű férfiú ilyen beszéde hatással volt az ifjúra. Harminc kishajóval - ezek különböző fajtájúak voltak -, beleértve néhány csőrös orrút is, elutazott Uticából Mauretániába, Boghud királyságába. Könnyűfegyverzetű csapataival, beleértve kétezer rabszolgát és felszabadítottat, ez utóbbiak egy része fegyvertelen volt, másik részének volt fegyvere, megindult Ascurum irányába; ebben a városban tartózkodott a király helyőrsége. Pompeius jöttének hírére a városbeliek hagyták, hogy egyre közelebb jöjjön, és amikor a kapuk és városfalak közelébe ért, hirtelen kitörtek, és a megrémült és szétvert pompeianusokat szerteszét, a tengerhez és a hajókhoz kergették. Ilyen módon a kísérlet balul végződött, az ifjú Cn. Pompeius visszafordította hajóit, nem akart többször kikötni, s hajóhadát a Baleari szigetek felé irányította.

24 Időközben Scipio azokkal a csapatokkal, amelyeket fentebb bemutatunk, tekintélyes helyőrséget hagyva hátra Uticában, útra kelt. Először Hadrumentumnál vert táborn, ezután, néhány napig itt időzve, éjszaka kelt útra, egyesült Labienus és Petreius csapataival, közösen ütöttek táborn, háromezer lépésnyi távolságra Caesartól. Közben ezek lovassága Caesar erődítményei körül portyázott, s elfogták mindazokat, akik élelem vagy víz beszerzése miatt a táboron kívülre mentek; ilyen módon az ellenséget a védővonalai mögé kényszerítették. Ezért súlyos élelemhiány gyötörte Caesar katonáit, mivel még sem Szicíliából, sem Szardíniáról nem érkezett utánpótlás, s a hajók sem járhattak veszély nélkül ebben az évszakban a tengeren, és mivel nem több mint hatezer lépésnyi mélységben tartották birtokukban az afrikai (69) partot, kevés volt a takarmányuk. Ebben a kényszerhelyzetben a veterán katonák és a lovasság, akik sok földön és tengeren viseltek már hadat, többször sújtották már őket ilyen veszélyek és ilyen mérvű inség, algát gyűjtöttek a partról, azt édesvízzel megmosva az éhező állatoknak adták, ezzel meghosszabbítva azok életét.

25 Miközben ezek az események zajlottak, Juba király értesült Caesar nehézségeiről, csapatainak kis létszámáról, s úgy látta jónak, ha nem hagy időt arra, hogy a csapatok létszámban növekedjenek és megerősödjének; ezért hatalmas lovas és gyalogos sereget szerelt fel, s szövetségeseinek megsegítése céljából elindult birodalmából.¹³ Időközben P. Sittius egyesítette seregeit Bocchus királyéval, értesülve Juba király elindulásáról, seregeivel közelebb húzódott annak a birodalmához. Megtámadta a királyság leggazdagabb városát, Cirtát, és néhány napi ostrom után elfoglalta, ezenkívül még a gaetulusoknak két városát. A lakosság számára azt a feltételt szabta, hogy hagyják el a

¹³ Amikor katonái megrémültek az ellenséges csapat nagyságától, akkor ő még tódította a híreszteléseket. Amikor Juba érkezéséről érkeztek riasztó hírek, Caesar gyűlésbe hívta katonáit, és a következőket mondta nekik: „Tudjátok meg, hogy néhány nap múlva 10 légióval, 30 ezer lovassal, 100 ezer könnyűfegyverzetű gyalogossal és 300 elefánttal megérkezik a király. Hagyják abba most már egyesek a találgatást, a fejtörést, higgyenek nekem, hiszen én biztosan tudom mindezt; mert ha nem, behajózom őket a legódivatúbb bárkába, és parancsot adok, menjenek, amerre a szél viszi őket” (Suet. Caes. 66.).

várost, és azt kiürítve adják át neki, s mivel azok ezt a kikötést visszautasították, elfoglalta őket, és valamennyiüket lemészároltatta. Ezek után továbbhaladt, és folyamatosan dúlta a földeket és a városokat. Amikor Juba ezekről az eseményekről hírt kapott, már nem volt messze Scipiótól és ennek vezéreitől. Úgy gondolkodott, hogy hasznosabb lenne saját birodalmának a segítségére mennie inkább, mintsem hogy miközben idegenek támogatására siet, elúzzék királyságából, és esetleg mindkét oldalon kudarcot vall. Ezért újra visszafordult, és a segédcsapatait is visszavette Scipiótól, aggódott saját magáért, valamint javaiért, hátrahagyva harminc elefántot, elindult birodalma és a városok megmentésére.

26 Közben Caesar - érkezése körül ugyanis bizonytalankodás támadt, mivel senki sem hitte el, hogy Caesar az a személy, aki csapatokkal Afrikába érkezett, hanem valamelyik legatusa - írásos üzenetekkel tudatta az egész (70) tartománnyal érkezését. Időközben a városokból elmenekültek az előkelők, és Caesar táborába érkeztek, s ott elpanaszolták ellenségei könyörtelenségét és kegyetlenségeit. Caesart meghatották panaszaik és könnyeik, s mivel korábban úgy döntött, hogy a nyár beálltával állandó táborából összes csapataival és a segédcsapatokkal elindulva, háborút kezd az ellenséggel, téli táborát állított fel, majd sietve levelet küldött Szicíliába, Albienushoz és Rabirius Postumushoz, és ezt egy gyors sajkával küldte el, megparancsolva, hogy ne keressenek kibúvót a téli viharok ürügyén, hanem késedelem nélkül, a lehető leghamarabb szállítsák át hadseregét. Afrika provinciát - írta - az ellenségei tönkreteszik, felforgatják, ezért ha nem küldenek sürgősen segítséget a szövetségeseiknek, Afrika földjén kívül sehol sem lesz számukra hely, még tető sem, ahol meghúzhatnák magukat, az ellenség galádsága és cselszövése folytán. Ő maga olyan várakozásteljes és türelmetlen volt, hogy a következő napon, azután, hogy a levelet és a követet elküldte Szicíliába, azt mondta, hogy késik a hajóhad és a hadsereg; tekintete és gondolatai éjjel-nappal a tengerre irányultak. Nem meglepő: látta, hogy égnek a villák, dúlják a földeket, a nyájakat elhajtják, levágják, a várakat és erődöket lerombolják és kifosztják, a városok vezetőit vagy legyilkolják vagy börtönbe vetik, gyermekeiket túszként rabságba hurcolják, s ezeknek a szerencsétleneknek, akik segítségéért esedeznek, csekély számú katonasága miatt nem tud oltalmára lenni. Ezen idő alatt a katonák folyamatosan gyakorlatoztak, erősítették a tábor, ostromtornyokat és erődítéseket készítettek, s kőtömböket dobáltak a tengerbe.

27 Időközben Scipio megkezdte az elefántok kiképzését¹⁴ a következő módon. Két hadsort állított fel, egyikben parittyásokat helyezett el szemben az elefántokkal, ezek mintegy az ellenség szerepét töltötték be, s szemben az elefántok vonalára apró köveket hajigáltak. Ezután sorba állította az elefántokat, és mögöttük a saját hadsorát úgy (71) rendezte el, hogy amikor az ellenség elkezd dobálni a köveket, a megrémített elefántok az övéik irányába visszafordulnak, erre a saját hadsoruk felől ismét kövekkel dobálják őket, hogy az ellenséggel szembefordítsák azokat. Ez azonban nehézkesen és vontatottan haladt, mivel a kiképzetlen elefántok sokéves tanítás és hosszas gyakorlatozás során is alig taníthatók, viszont mindkét félnek egyformán a veszedelmére lehetnek.

¹⁴ Az ókori hadviselésben gyakran és eredményesen alkalmaztak elefántokat. Pl. Nagy Sándor, illetve utódai, a Ptolemaiosok Egyiptomban, illetve a karthágóiak. Pürrhosz epeiroszi uralkodó szintén alkalmazott elefántokat a tarentumi háborúban. Különösen hatékonyan vetették be a lovasság ellen, mivel az elefántokhoz nem szokott lovak már a látványtól, illetve az állatok hangjától is megrémültek. A láncban egymás mellett felállított elefántok eredménnyel állították meg a lovasság rohamát. Volt azonban hátrányuk is, bár megölni nehéz volt, de ha megsebesítették, akkor szinte irányíthatatlanná váltak, ilyenkor mindkét oldalra egyaránt veszélyesek voltak.

28 Miközben a vezéreket mindkét oldalon ezek a foglalatosságok kötötték le, Ruspina közelében C. Vergilius volt praetor, aki Thapsus tengerparti város parancsnoka volt, amikor észrevette, hogy Caesar hajóhadából egyesek nem ismerve övéik tartózkodási és táborhelyét a tengeren bolyonganak, az egyik éppen ott tartózkodó hajóját katonákkal és íjászokkal töltötte meg, és egyenként üldözőbe vette Caesar hajóit. S amikor közülük néhányat megtámadott, visszaverve és megfutamítva eltávozott onnan, azonban ennek ellenére sem hagyott fel a próbálkozással. Történetesen olyan hajóra akadt, amelyiken a két hispániai ifjú, Titius, az ötödik légio tribunusa tartózkodott. Apjuk Caesar révén került be a senatusba; s ezekkel együtt, T. Salienus, ugyanennek a légiónak a centuriója, aki M. Messala legatust Messanában körülzárt, s lázító beszédet tartott előtte. Ez az ember lefoglalta és őriztette a Caesar diadalmenetére szánt pénzt és ékességeket, és ezek miatt aggódott. Ő bűnösségének tudatában azt tanácsolta az ifjoknak, hogy ne álljanak ellen, hanem önként adják meg magukat Vergiliusnak. Így Vergilius Scipióhoz vezette őket, és átadta az őrségnek, és a harmadik napon meggyilkoltatta azokat. Amikor ezeket a kivégzésre vezették, az idősebb Titius azt kérte az öröktől, hogy őt az öccse előtt végezzék ki, ebbe készséggel beleegyeztek, s ily módon ebben a sorrendben ölték meg őket.

29 Közben a lovas egységek, amelyeknek általában a védelem volt a feladata, nap mint nap folytonos csatározásokat folytattak egymás között. Olykor Labienus germán (72) és gall harcosai és Caesar lovasai kölcsönösen becsületszavukat adva, beszédbe elegyedtek egymással. Időközben Labienus lovassága egy részével ostrom alá vette Leptis városát, amelynek Saserna volt a parancsnoka hat cohortsszal, és megpróbált erőszakkal behatolni. Azonban a település kitűnő erődítménye és az ostromgépek sokasága révén a város veszély nélkül, könnyedén védhető volt. Mivel Labienus lovassága egyre gyakrabban próbálkozott, történetesen egyszer, amikor a kapu előtt tömörült a lovasság, egy pontosabban célzott hajítógép leterítette parancsnokukat, aki lezuhant a lováról: mire a többiek rémülten visszamenekültek a táborukba. Miután ez történt, visszariadtak attól, hogy továbbra is ostromolják a várost.

30 Ezen idő alatt Scipio nem messze, mintegy háromszáz lépésnyire a táborától naponta felállította a hadrendjét, majd miután a nap jelentős része eltelt, visszavonult a táborába. Ezt a manővert többször is megismételte anélkül, hogy Caesar táborából bárki kivonult vagy közelebb jött volna. Így alábecsülve Caesar türelmét és haderejét, elővezette csapatait, és harminc, toronnyal ellátott elefántot¹⁵ állított hadrendje elé, és a lehető legszélesebben kiterjesztette, lovasaival és gyalogosaival felfejlődött, s Caesar táborától nem messze megállt a mezőn.

31 Miután Caesar minderről értesült, parancsot adott, hogy azok a katonák, akik a sáncon kívülre mentek takarmány vagy az erődítéshez szükséges fa beszerzése, illetőleg az erődítési munkálatok miatt, fokozatosan és fegyelmezetten, kapkodás és félelem nélkül térjenek vissza az erődbe. Az őrhelyeken tartózkodó lovasságnak pedig megparancsolta, hogy egészen addig tartsák hatalmukban a területet - ahol kevéssel azelőtt megvetették a lábukat -, amíg az ellenség hajítófegyverei el nem találják őket. Ha közelebb jönne, minél rendezettebben vonuljanak vissza az erődítmények mögé. A lovasság többi részének meghagyta, hogy ki-ki a saját helyén álljon (73) készenlétben, fegyveresen. Ezeket a rendelkezéseket nem személyesen, közvetlenül adta,

¹⁵ Az elefántokat általában könnyű gyalogos védőkísérettel látták el. Az állatokra tornyokat helyeztek, ezekben négy embert lehetett elhelyezni, ez lényegében egy bélelt nyereg volt, amelyre nyersbőr keretet is erősítettek, ezekben pikás, íjász, lándzsás harcosok foglaltak helyet. Alkalmaztak továbbá az elefántok térdének átvágása ellen védő fém páncélabroncsokat, mivel ezen a helyen lehetett a legkönnyebben megsebesíteni az állatokat.

megszemlélve a helyzetet a sánctól, hanem a haditudományban való bámulatos jártasságot tanúsítva, a fővezéri sátorban ülve, felderítők és hírnökök révén tette közzé, hogy mit akar. Észrevette ugyanis, hogy jóllehet ellenségei hatalmas túlerejükben bíztak, ennek ellenére gyakran megfutamította őket, elűzte és megfélemlítette, de életüket megkímélte, és bűneiket elfelejtette. Ilyen körülmények közepette ellenségeiben akkora volt a kezdeményezőkézség hiánya és a bűntudat, sohasem bíztak annyira a győzelmükben, hogy rá mertek volna támadni a táborára. Ezen túlmenően az ő neve és tekintélye nagymértékben csökkentette az ellenség vakmerőségét. Ezenfelül még a tábor kiváló erősítetttsége, a sáncok magassága, az árkok mélysége, és a sáncon kívüli, észrevehetetlenül elhelyezett hegyes karók az ellenség közelítését még védők nélkül is lehetetlenné tették. Skorpiók, katapultok és más olyan fegyverek, amelyek a védekezésben használatosak, bőven álltak rendelkezésére. Ezeket tekintettel a jelenlévő katonaaállomány kis létszámára és háborús tapasztalatainak hiányára készítette elő, nem azért, mert az ellenség erőfölénye vagy félelmetes volta indította rá: ez az ellenség szemében gyávaságnak és félelemnek tűnt. Csapatait nem azért nem állította hadrendbe, mivel kevesen voltak és újoncok, hanem mert fontos dolognak tartotta, hogy az elkövetkező győzelmet milyen módon szerzi meg. Szégyenletesnek ítélte ugyanis, hogy miután annyi csatát vívott már meg, akkora hadseregeket győzött le, annyi híres győzelmet aratott, ellenségeinek menekülésből összegyűjtött, maradék egységeitől szerezzen véres győzelmet. Ily módon úgy döntött, hogy mindaddig eltűri azok dicsekvését és kérkedését, amíg a következő utánpótlással veterán légióinak egy része is megérkezik.

32 Ezalatt Scipio egy kissé elidőzött azon a helyen - ahogyan korábban már említettem -, azt a látszatot akarta (74) kelteni, hogy lebecsüli Caesar haderejét, majd lassanként visszavezette csapatait táborába. Gyűlést hívott össze, és ott beszédet tartott az általa kiváltott rettegésről és félelemről, Caesar seregének reményvesztettségéről, buzdította övéit, és azt ígérte, hogy rövid időn belül az övék lesz a győzelem. Caesar visszarendelte katonáit munkájukhoz, és az erősítés ürügyén megállás nélkül dolgoztat-ta az újoncokat. Eközben a gaetulusok és a numidák naponta hagyták el Scipio táborát, részben visszamentek Juba birodalmába, részben pedig azért, mert ők maguk és őseik is élvezték C. Marius jóindulatát, s mivel Caesarról azt hallották, hogy annak rokona, csapatostul menekültek az ő táborába. Caesar rátermett embereket válogatott ki közülük, s polgártársaiknak szóló leveleket bízva rájuk elküldte őket, arra buzdítva, hogy szervezzenek csapatokat saját maguk, valamint az ő védelmére, és ne engedjék át magukat az ellenség önkényének.

33 Mialatt Ruspina közelében ezek az események zajlottak, Acylla városából - ez szabad és adómentes város volt - követek érkeztek Caesarhoz, és ígéretet tettek arra, hogy bármit is kíván, szívesen és készséggel megteszik. Csupán azért könyörögtek és esedeztek, hogy adjon nekik védelmet, amellyel biztonságosabban és veszély nélkül válthatnák be ígéreteiket. Gabonával és bármi mással - amelynek bővében vannak - közös biztonságuk érdekében el fogják látni. Caesar habozás nélkül beleegyezett mindebbe, és helyőrséget biztosított a számukra. Parancsot adott, hogy C. Messius - aki akkor aedilis volt - utazzon el Acyllába. Considius Longus - aki két légióval és hétszáz lovassal Hadrumentum parancsnoka volt - tudomást szerzett ezekről az eseményekről, és a helyőrség egy részét hátrahagyva, nyolc cohorsszal elindult Acyllába. Messius gyorsabban tette meg az utat, és így előbb érkezett meg cohorsaival Acyllába. Mialatt Considius csapataival a város felé közeledett, észrevette, hogy Caesar helyőrsége ott tartózkodik, ezért nem merte (75) katonáit veszélybe sodorni, jóllehet létszámfölényben volt, nem tett semmit, hanem visszatért Hadrumentumba. Ezt követően néhány nap

múlva lovascsapatokat hozott Labienustól, s ismét visszatérve az Acylla-beliekhez, letáborozott, s ostrom alá vette a várost.

34 Akkoriban érkezett oda Sallustius Crispus - akiről fentebb már említettem, hogy Caesar néhány nappal korábban hajóhaddal elküldte Cercinába. Az ő érkezésének hírére Decimus, volt quaestor, aki az utánpótlás felügyelője volt, s erős őrizet állt mellette rabszolgáiból, szerzett egy kis hajót, és arra felszállva elmenekült. Ezalatt a Cercina-beliek befogadták Sallustius praetort, s az nagy mennyiségű gabonát találva, megtöltötte a teherszállító hajókat - amelyekből bőven állt rendelkezésére -, és elküldte azokat Caesar táborába.¹⁶ Ezen idő alatt a proconsul, Allienus Lilybaeumnál teherhajókra rakatta a tizenharmadik és a tizennegyedik légiót, továbbá nyolcszáz lovast, ezer parittyást és íjászt, s a második utánpótlás szállítmánnyal elküldte Afrikába, Caesarhoz. Ezek a hajók kedvező széllel néhány nap alatt épségben eljutottak Ruspina kikötőjébe, ahol Caesar táborozott. Ily módon Caesart egyszerre kettős öröm és meglepetés érte a gabonaszállítmány és a segédcsapatok miatt, megnyugtatta a segédcsapatok megérkezése, ugyanakkor megszabadult a gabonahiány miatti aggodalomtól is. Elrendelte, hogy a légiók és a lovasok szálljanak ki a hajóból, pihenjék ki fáradalmaikat, valamint a tengeribetegséget, majd szétküldte őket az erődítményekbe, valamint a védelmi állásokba.

35 Scipio és környezete csodálkozással vegyes aggodalommal fogadta ezeket az eseményeket, azt gyanították, hogy Caesarnak - aki önként szokott háborút kezdeményezni és ütközetbe bocsátkozni - hirtelen megváltozott viselkedése valamiféle nagy tervet rejtő. Caesar nyugalma nagy nyugtalanságot keltett bennük: ezért kíválasztottak kettőt a gaetulusok közül - olyanokat, akikről (76) azt hitték, hogy leginkább támogatják ügyüket -, nagy jutalmat ígértek nekik, és szökevényekként átküldték Caesar táborába, kémkedés céljából. Mihelyt ott rögtön Caesar elé vezették őket, azt kérték, hogy bántódás nélkül mondhassák el az igazságot. Amikor erre megkapták a lehetőséget: „Sokan közülünk, gaetulusok közül” - mondták - „akik C. Marius cliensei vagyunk, és valamennyi római polgár szintén, akik a harmadik és a negyedik légióban szolgáltak, gyakran tettünk kísérletet arra, hogy hozzád, a te védelmedbe meneküljünk, azonban a numida lovasság megakadályozott bennünket abban, hogy ezt veszély nélkül megtehessek. Most lehetőségünk nyílt arra, hogy elkötelezett híveidként hozzád jöhessünk. Scipio ezúttal felderítés céljából küldött el bennünket, hogy kikémleljük: vajon készültek-e árkok, elefántcsapdák a tábor és a kapuk előtt, egyszersmind, hogy ismerjük meg a terveiteket a vadállatok ellen, a csatafelállás haditervét, és azt jelentsük nekik.” Caesar megdicsérte őket, jutalmat adott nekik, és a többi szökevényhez vezettette őket. Hamarosan a valóságban is beigazolódtak az általuk elmondottak: ugyanis másnap azokból a légiókból, amelyeket a gaetulusok megneveztek, több legionárius katona átszökött Scipiótól Caesar táborába. 36 Miközben ezek történtek Ruspina közelében, M. Cato, aki Utica parancsnoka volt, naponta tartott toborzást a felszabadított rabszolgák, afrikaiak és rabszolgák, továbbá mindenféle rendű, fegyverforgatásra alkalmas korú emberek között, és elküldte őket Scipio táborába, hogy álljanak a rendelkezésére. Időközben követek érkeztek Thysdra városából, ahová háromezrezer modius gabonát gyűjtöttek össze itáliai kereskedők és földbirtokosok. Ezek Caesar elé járultak, és tájékoztatták őt, hogy milyen hatalmas mennyiségű gabona van náluk, egyben azt kérték, hogy küldjön segítséget nekik, hogy annál biztonságosabban tudják ezt a gabonát és a készleteiket megőrizni. Caesar nyomban köszönetet mondott nekik, és (77) ígéretet tett, hogy rövid időn belül erősítést fog küldeni, és bá-

¹⁶ Lásd fentebb a 12. jegyzetet.

torító szavak kíséretében visszaküldte őket polgártársaikhoz. Időközben P. Sittius csapataival átlépte Numidia határát, és azt a megerősített, hegyi terepen épült erődöt, ahová Juba király a háború céljaira gabonát és más hadviseléshez szükséges dolgokat hordatott össze, megostromolta, és erővel elfoglalta.

37 Caesar most, hogy hadseregét megerősítette a két veterán légióval, a lovassággal és könnyűfegyverzetű gyalogsággal a második utánpótlás szállítmányból, parancsot adott, hogy egy üres teherhajó azonnal induljon el Lilybaeumba, a még ottmaradt hadseregrész átszállítására. Ő maga pedig január huszonötödikén elrendelte, hogy az első őrségváltás idején a felderítők és a hírnökök valamennyien álljanak készenlétben. Ily módon anélkül, hogy bárki tudhatta vagy gyaníthatta volna szándékát, a harmadik őrségváltáskor utasítást adott, hogy valamennyi légiót vezessék a táboron kívülre, és kövessék őt Ruspina városa irányába, ahol helyőrsége tartózkodott, és amely elsőként csatlakozott hozzá. Ezután egy kis lejtős szakaszon leereszkedve, légióit a mező bal oldali részén, a tengerpart mentén vezette. Ez a terület bámulatosan egyenletes, és tizenkétezer lépésnyi kiterjedésű; a tengertől kiinduló hegygerinc veszi körül, de nem magasodik fel annyira, mintha színházi nézőtér lenne. Ezen a hegygerincen van néhány kimagasló domb, ezeken egy-egy torony és őrhely állt; közülük az utolsóban volt Scipio őrállomása, továbbá egy lovas egysége.

38 Miután Caesar felhágott az említett hegygerincre, minden egyes dombra tornyot és erődítményt épített, ezt elrendezte másfél óra alatt. Amikor már nem volt messze az utolsó dombtól és toronytól, amely az ellenfél táborának a közelében állt, amelyről említettem, hogy a numídiiaiak erődje és őrállása volt. Caesar kissé elidőzött, szemlélve a hely fekvését, lovasságát az őrhelyre állította, légióinak kiadta a parancsot, hogy az oldalsáncot a (78) hegygerincen terjesszék ki és erősítsék meg, attól a helytől, ahová most megérkezett, egészen odáig, ahonnan elindult. Maga Scipio és Labienus észrevették ezt, ezért teljes lovasságukat kivezényelték a táborból, a lovasokat csatarendbe állították, az erődítményüktől előrementek kb. ezer lépésnyire, a gyalogságot a második sorban állították fel, kevesebb mint négyszáz lépésnyire a tábortól.

39 Caesar bátorította katonáit az erődítési munkálatokban, és hogy ne nyugtalankodjanak az ellenséges csapatok közelsége miatt. Amikor Caesar látta, hogy az ő erődítménye és ellenség felállított hadrendje között már nem több a távolság ezeröttszáz lépésnél, továbbá azt is észrevette, hogy az ellenfél azért jött közelebb, hogy az ő katonáit akadályozza, illetve hogy az erődítési munkálatoktól elűzze, szükségesnek látta, hogy a katonákat a védelmi előkészületektől visszavezényelje. Parancsot adott a hispániai lovasságnak, hogy haladéktalanul rohamozzák a legközelebbi magaslatot, kergessék el onnan a helyőrséget, és foglalják el a terepet. Utasítást adott arra is, hogy utóvédként néhány könnyűfegyverzetű katona is menjen velük. Az elküldött katonák rövidesen összecsaptak a numidákkal, részben elfogták őket, részben súlyosan megsebesítettek néhány menekülő lovast, és birtokukba vették a helyet. Miután Labienus ezt meglátta - hogy menekülő lovasságának minél hamarabb segítséget nyújthasson -, a felállított hadrendből a lovasság jobbszárnyát szinte teljes egészében megfordította, és megfutamodott emberei megsegítésére indult. Amikor Caesar észrevette, hogy Labienus csapataitól messzebbre eltávozott, lovasságának balszárnyát az ellenség bekerítésére utasította.

40 Azon a mezőn, ahol ez az esemény zajlott, egy hatalmas, négy toronnyal felszerelt villaépület állt. Ez akadályozta Labienust abban, hogy messzire ellásson, és ilyen módon azt sem vehette észre, hogy Caesar lovassága bekerítette. Ugyanezért Caesar lovasait sem vette észre (79) előbb, csak már akkor, amikor meglátta, hogy kaszabolni kezdték hátulról az övéit. Ennek hatása alatt hirtelen pánikba esett a numida lovasság, s

egyenesen a tábor felé menekült. Az ottmaradt gallokat és germánokat bekerítette a magaslatról hátukba kerülő ellenség, s mind egy szálig lemészárolta, bár azok elszántan védtek magukat. Amint ezt Scipiónak a tábor előtt hadrendbe felállított légioi meglátták, a félelemtől és rémülettől elvakultan, valamennyi kapun át menekülni kezdtek a táborba. Miután Scipiót és csapatait elzavarták a mezőről, valamint a magaslatokról, és visszakergették a táborukba, Caesar is visszavonulót fúvatott, és teljes lovasságát az erődítményeken belülre vezényelte. Amikor a csatamezőt megtisztították, pompás testalkatú gallok és germánok¹⁷ tetemeit pillantotta meg, olyanokét, akik Labienus tekintélyét védelmezendő követték őt Galliából, részben pedig pénzbeli ígéretek hatására csatlakoztak hozzá, és számos olyanét is, akik a Curióval folytatott csata fogságba esett túlélői voltak, és hűségükkel méltán kívánták kifejezni hálájukat. Ezeknek a csodálatra méltó küllemű és méretű tetemei az egész csatamezőn szerteszét heverték.

41 Miután ezek az események lezajlottak, a következő napon Caesar minden erődből kivezényelte a cohorsokat, és valamennyi csapatát hadrendbe állította a mezőn. Scipiót erősen megviselte övéinek a halála és súlyos sebesülése, ezért erődítményein belül maradt. Caesar hadrendjét felállítva a hegygerinc lába mentén lassan közeledett, légioi már nem voltak messzebb Uzitta városától - amit Scipio tartott hatalmában - ezer lépésnél. Scipio félt, hogy elveszíti a várost, ahonnan vizet és minden egyéb szükséges dolgot szokott beszerezni hadserege számára. Ezért kivezette összes csapatát, és felállította négysoros hadrendbe, szokása szerint az első sorba egységenként a lovasokat helyezte el, közbe elefántokat állított, rajtuk tornyokkal, s bennük fegyveresekkel, s elindult, hogy a városnak segítséget vigyen. Mihelyt Caesar (80) ezt meglátta, úgy értelmezte, hogy Scipio támadó szándékkal közeledik feléje, azon a helyen, amelyről nem sokkal fentebb már beszéltem, megállapodott a város előtt, hadrendjének a középső részét a város éppen takarta, a jobb- és balszárnyat, ahol az elefántok álltak, ellenfelei tisztán láthatták.

42 Caesar majdnem naplementéig várt anélkül, hogy észrevette volna arról a helyről, ahol állt, hogy Scipio közelebb jön, úgy véelve, hogy erről a helyről jobban tud majd védekezni, ha szükség lesz rá, mint a nyílt mezőn közelebb merészkedni, nem látta ésszerűnek, hogy még aznap közelebb menjen a városhoz. Mivel tudomást szerzett arról is, hogy ott tartózkodik a numidák erős helyőrsége, viszont az ellenség hadsorának középső részét takarta a város, továbbá a maga számára kockázatosnak ítélte, hogy egyszerre ostromolja várost, és harcoljon egyenetlen terepen a jobb- és balszárnyon, különösen azért, mert a katonák hajnal óta étlen-szomjan fegyverben állnak, ezért kimerültek. Így visszavezette seregeit a táborba, és elhatározta, hogy a következő napon az ellenség erődítményeihez közelebb állítja fel hadsorait.

43 Időközben Considius - aki nyolc cohorsszal, numida és gaetulus zsoldosokkal körülzárta Acyllát, ahol három cohors élén C. Messius volt a parancsnok -, miután sokáig és többször próbálkozott, hatalmas ostromművekkel többször megközelítve - azonban a városbeliek ezeket mindannyiszor felgyújtották, így nem jutott semmire. Amikor váratlanul hírt kapott a lovas ütközetéről, összezavarodott, és felgyújtatta a táborában tárolt nagy mennyiségű gabonát, bort, olajat, és megsemmisíttette az ellátáshoz szükséges egyéb kellékeket, elhagyta a körülzárt Acyllát, és átkelt Juba országán, megosztotta haderejét Scipióval, s visszatért Hadrumentumba.

44 Időközben a második szállítmányból - amit Szicíliából küldött Alienus - egy hajó, amelyiken Q. Cominius és L. Ticide római lovag tartózkodott, lemaradt a hajókonvojtól,

¹⁷ Caesar Kr. e. 58-48-ig Gallia *proconsul*-a volt, ő hódította és szervezte meg ezt a tartományt. Az itt szolgáló katonák közül többen vele vannak a későbbi hadjáratain is.

(81) és a vihar Thapsus közelébe sodorta, ott Vergilius naszádjai és sajkái elfogták, és elvezették Scipióhoz. Ugyanebből a hajókonvojból egy másik háromevezősoros szintén eltévedt, s a viharos szél Aegimurus közelébe sodorta őket, és ott Varus, valamint Octavius hajóinak fogságába esett. Ennek a hajónak a fedélzetén veterán katonák tartózkodtak egy centurióval és néhány újonc, őket Varus őriztette, és gondoskodott arról, hogy sértetlenül eljussanak Scipióhoz. Miután ezek eljutottak hozzá, megállva vezéri emelvénye előtt, a következő szavakat intézte hozzájuk: „Én biztos vagyok abban, hogy ti nem szabad akaratotokból, hanem annak az elvetemült imperatoroknak az ösztönzésére és parancsára üldöztétek szégyenletes módon polgártársaitokat, a legderekből embereket. Mivel azonban az én hatalmamba adott titeket a szerencse, ha azt teszitek, ami a kötelességetek, vagyis az köztársaságot védelmeztétek, mégpedig a jó oldalon, kezeskedem életetek biztonságáról, továbbá pénzjutalmat is adok. Ezért nyilatkozatok a szándékaitokról.”

45 Miután Scipio így beszélt hozzájuk, mivel arra számított, hogy jótéteményének fejében ezek hálásak lesznek iránta, lehetőséget adott nekik, hogy beszéljenek. Közülük a tizennegyedik légió centuriója adta meg a választ a következőképpen: „Köszönetet mondunk neked, Scipio, a te igen nagy jóindulatodért - nem szólítlak ugyanis imperatornak -, amiért életet és sértetlenséget ígértél nekem, aki a hadijog szerint fogoly vagyok, és talán élnék is ezzel a jóindulattal, ha nem kötődne hozzá a legsúlyosabb bűn. Talán imperatorom, Caesar ellen, akinek a fővezérsége mellett vezettem az én katonai egységemet, az ő hadserege ellen menjek, amelynek dicsőségéért és győzelméért harminchat évig küzdöttem, azzal szálljak szembe fegyveresen? Én ezt nem vagyok hajlandó megtenni, és téged is nyomatékosan figyelmeztetek arra, hogy erről a szándékodról tegyél le. Ha eddig nem szereztél elegendő tapasztalatot arról, akinek a csapatai ellen készülsz, (82) most lesz alkalmad megismerni. Válassz ki a tieid közül egyetlen cohorsot, azt, amelyiket a legerősebbnek tartod, és állítsd ki ellenem. Én viszont a bajtársaim közül - akik most a te hatalmad alatt állnak - nem többet mint tizet választok ki. Ily módon a mi elszántságunkból módod lesz megismerni, mit várhatsz a csapataidtól.”

46 Miután a centurio elszánt lélekkel ilyen választ adott az elhangzott ajánlatra, Scipio megdühödött, és a felháborodástól tüzelve jelezte a maga centuriói felé akaratát, és a centuriót a lába előtt megölette, a többi veterán katonát elkülönítette az újoncoktól. „Vezessétek el őket - mondta -, istentelen gazságtól bemocskoltakat, polgár-vértől hízottakat.” Ily módon a sáncon kívülre vezettette őket, megkínóztatta és lemészároltatta. Megparancsolta, hogy az újoncokat a légiók között osszák szét, és megtiltotta, hogy Cominius és Ticide a szeme elé kerüljenek. Caesar megindulva ettől az esettől, azokat, akiket az őrhelyeken őrsként hátrahagyott Thapsusnál, hogy hadihajókkal védjék az ő teherszállító hajóit, hanyagság miatt, szégyenbéllyel elbocsátotta hadseregéből, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását határozta el ellenük.

47 Abban az időben Caesar seregével egy hallani is hihetetlen eset történt. Hajnaltájban ugyanis a Fiastyúk letűnésekor, az éjszaka második órájában, a felhőkből hirtelen hatalmas kőkemény jégzápor támadt kőzuhatag kíséretében.¹⁸ Sőt a csapást még az is tetézte, hogy Caesar - korábbi szokásától eltérően - nem a téli táborban állomásoztatta seregét, hanem három-négy naponként előrébb ment, és így közeledett az ellenséghez, és megerősítette táborát. A katonaságnak - mivel elfoglalták őket az erődítési munkálatok - még arra sem volt lehetősége, hogy körülnézzon. Ezen túlmenően

¹⁸ Nagy Sándorhoz hasonlóan Caesar sem hitt a babonákban és előjelekben, sőt általában ironikusan kezelte azokat. Pl. nem riasztotta el a Scipio és Juba elleni támadástól az a rossz előjel, hogy az áldozatra kiszemelt állat kétszer is kiszabadult a kezéből.

úgy szállíttata át hadseregét Szicíliából, hogy magán a katonaságon és a fegyvereken kívül sem poggyászt, sem rabszolgát, sem bármi mást, amit a katonák használni tudtak volna, nem engedett a hajókra rakni. Afrikában viszont nemcsak (83) hogy nem gyűjtöttek össze, és nem szereztek be semmit, hanem a gabona drágasága miatt még a tartalékaikat is felélték. Ilyen körülményektől sújtva, csak igen kevés ember töltötte az éjszakát a katonai sátrakban, a többiek ruhájukból készített, náddal és gallyakkal összetákolt fedél alatt húzódtak meg. A hirtelen jött zápor, amit jég is követett, súlyával beszakította, a víz sodrása aláásta és szétdöntötte menedékhelyeiket. A viharos éjszaka kioltotta a tüzeket, és minden élelmiszert tönkretett. Az emberek céltalanul bolyongtak a táborban fel-alá, pajzsukkal védve a fejüket. Ugyanezen az éjszakán az ötödik légió hajítódárdáinak a hegye magától felizzott.

48 Időközben Juba király tudomást szerzett Scipio lovas-csatájáról, s ez utóbbi levélben arra szólította fel őt, hogy hagyjon hátra parancsnokot Suburrában a hadsereg egy részével Sittius ellen, ő maga pedig csatlakozzon hozzá. Arra számított, hogy személyes jelenlétével növeli hadseregének a presztízsét, illetve félelmetesebbé teszi Caesar előtt. Magával vitt három légiót, nyolcszáz lovast, felkantározott lovakkal, továbbá nagyszámú numida könnyűfegyverzetű gyalogost és kantár nélküli lovat, harminc elefántot, s birodalmát elhagyva Scipióhoz vonult. Miután megérkezett oda, elkülönített királyi táborot vert, és a már említett csapataival Scipio közelében helyezkedett el. Caesar táborában korábban nagy félelem uralkodott, és a király csapataira való várakozás közben, ahogy Juba megérkezése előtt, aggodalom fogta el. Miután az elhelyezkedett táboruk közelében, felmérte az ellenség erőit, s ezzel minden félelmük eloszlott. Az a tekintély, ami távollétükben körülvette őket, megérkezésükkel szertefoszlott. Így bárki számára könnyen megérthető, hogy a király megérkezésével Scipio bátrabb és bizakodóbb lett. Másnap ugyanis valamennyi csapatát hatvan elefánttal hadrendbe állította, és a lehető legmutatósból módon rendezte el, s erődítványaitól kissé távolabbra előrement, s nem sok időt töltött el így, majd visszavonult táborába. (84)

49 Miután Caesar látta, hogy Scipiónak megérkezett a várt segítség, és semmi oka nem volt már a csata halogatásának, megindult csapataival előre a hegygerincen át, a sáncokat kiterjesztette, és megerősítette a védelmet. Arra törekedett, hogy a Scipio közelében található magaslatokat elfoglalja. Az ellenfél csapatainak létszámbeli fölényében bízva, elfoglalta a szomszédos dombokat, ezzel megfosztották őt a további előrenyomulás lehetőségétől. Labienus is tervezte ugyanennek a magaslatnak a megszállását, s mivel ő a közelben tartózkodott, gyorsabban odaért.

50 A domb meglehetősen széles és magas volt, meredek oldalakkal, több helyen barlangszerűen aláásott, ezen kellett Caesarnak áthatolnia, még mielőtt ahhoz a magaslathoz eljutna, amit el akart foglalni. Ezenkívül ezt a magaslatot egy régi olajültetvény borította, sűrűn nőtt fákkal. Labienus látta, hogy ha Caesar ezt a helyet meg akarja szállni, akkor előbb át kell hatolnia a magaslaton és az olajültetvényen. Ő, aki jól ismerte ezt a terepet, lovasságának egy részével és könnyűfegyverzetűekkel lesbe állt, ezenkívül a domb mögött rejtve lovasságot állított, oly módon, hogy amikor ő lesből, váratlanul rajtaüt Caesar legionáriusain, akkor tűnjön fel a lovasság a dombon. S ily módon Caesar hadserege a kétoldali támadástól összezavarodva, se visszavonulni se pedig előrenyomulni ne tudjon, s így bekerítve lekaszabolják. Caesar, miután lovasságát már előreküldte, a csapdáról mit sem sejtve elérkezett arra a helyre. Labienus csapatai vagy elfelejtették, vagy félreértették parancsait, vagy attól tartottak, hogy Caesar lovasai lerohanják őket a völgyben, kezdtek a sziklákról előszivárogni kis csapatokban, illetve egyesével a dombok tetejére igyekeztek. Ezeket Caesar lovasai azonnal üldözőbe vették

és legyilkolták, néhányukat pedig élve fogták el. Ezután rögtön igyekeztek fel a magaslatra, s Labienus őrségét szétszórva, birtokukba vették azt. Labienus alig tudott lovasságának egy részével élve elmenekülni. (85)

51 Miután ezt az akciót a lovasságával lebonyolította, feladatokat osztott légióinak Caesar, s megerősítette táborát azon a dombon, amelyet elfoglalt. Ezután központi táborából kettős sáncot kezdett építeni a mezőn keresztül Uzitta városa felé, amely a síkság közepén feküdt, és Scipio hatalmában volt, s úgy irányította a kettős erődvonalat, hogy az a város jobb és bal oldali szögletéhez érjen ki. Olyan meggondolásból szervezte ezt a munkát, hogy amikor csapatait közelebb viszi a városhoz, és megkezdí az ostromot, ezek az ostromművek az oldalszárnyát védjék, nehogy lovasrohammal bekerítsék, és el kelljen állnia az ostromtól. Emellett így egyszerűbbé vált szóba elegyedni az ellenféllel, és ha valaki közülük átállásra készülne, akkor - ami korábban gyakran megtörtént, azonban az átálló szempontjából kockázatos volt- majd könnyen és veszély nélkül megtehesse. Egyben azt is ki akarta deríteni, hogy ha közelebb megy az ellenséghez, szándékukban áll-e harcolni. A fentebb említett okokhoz hozzájött még az is, hogy a hely alacsony fekvésű volt, és kutat lehetett ásni, ugyanis vizet csak távolról és szűkösen tudtak szerezni. Miközben a legionáriusok az említett erődítési munkálatokkal foglalatostkodtak, ezalatt egy részük az erőd előtt felállt hadrendbe, az ellenséghez közel. Az ellenfél idegen lovasai és könnyűfegyverzetű katonái összecsaptak velük, és kisebb közelharcot vívtak.

52 Mikor Caesar estefelé már visszaengedte csapatait az erődmunkálatokról a táborba, Juba, Scipio és Labienus teljes lovasságukkal és a könnyűfegyverzetűekkel hatalmas támadást indítottak a legionáriusok ellen. Caesar lovassága az ellenséges túlerő egyesített és váratlan támadása miatt kissé meghátrált. Azonban a helyzet az ellenfél terveitől eltérően alakult. Caesar ugyanis visszafordította csapatait az út közepéről, és segítségére sietett lovasságának. A lovasok viszont a légiók jövetelére nekibátorodtak, megfordították lovaikat, és rátámadtak a numidákra, akik vadul és szétszóródva üldözték őket, (86) megsebesítették és visszakergették egészen a királyi táborig, közben többet megöltek. És ha nem borult volna éjszaka az ütközetre, és nem homályosította volna el mindenkinek a látását a felkavart por, Juba Labienusszal együtt Caesar fogságába esett volna, és teljes lovasságuk a könnyűfegyverzetűekkel együtt elpusztult volna. Közben - hihetetlen módon - Scipio negyedik és hatodik légiójának katonái átszöktek részben Caesar táborába, részben ki-ki amerre tudott. A Curio parancsnoksága alá tartozó lovasság elveszítette Scipio és csapatai iránti bizalmát, és közülük többen elmenekültek a többiekkel együtt.

53 Miközben a vezérek ezekkel az eseményekkel voltak elfoglalva, Uzitta közelében két légiója, a kilencedik és a tizedik - amelyek Szicíliából indultak el teherhajókon -, amikor már nem voltak messze Ruspina kikötőjétől, megpillantva Caesar hajóit, amelyek őrségként tartózkodtak Thapsus közelében, vitorláikat a tenger felé fordították, mivel attól tartottak, hogy gyanútlanul összefutnak a cselvetés okából ott tartózkodó ellenséges hajókkal. Több napig tartó hánykódás után, éhségtől és szomjúságtól elcsigázottan érkeztek meg Caesarhoz.

54 Később ezeket a légiókat partra tették. Caesar visszaemlékezett a katonai fegyelem hiányosságaira,¹⁹ és egyesek korábbi itáliai fosztogatásaira, most azonban felhasználta a lehetőséget, hogy C. Avienus, a tizedik légió katonai tribunusa az utánpótlást szállító konvojból elfoglalt egy hajót a rabszolgái valamint igásállatai

¹⁹ Caesar mint zseniális hadvezér seregében szigorú rendet és fegyelmet tartott, semmiféle lazaságot nem tűrt el. Légiói között galliai tartózkodása alatt nem volt lázadás. Katonái nagyon is szerették, és ragaszkodtak vezérükhöz, akiért szinte bármit megtettek volna.

számára, és ezen egyetlen katonát sem szállított át Szicíliából. Másnap Caesar valamennyi légio tribunusait és centurióit összehívta, és az emelvényről a következő beszédet intézte hozzájuk. „Nagyon szeretném, ha az emberek végre-valahára véget vetnének az arcátlanságnak és a túlzott szabadosságnak, és tekintetbe vennék, hogy az én engedékenységemnek, mértékletességemnek és türelmemnek is van határa. Mivel azonban ők sem mértéket, sem határt nem ismertek, most, hogy mások ne kövessék példájukat, (87) most én magam - katonai szokás szerint - bizonyosságot fogok tenni. C. Avienus, minthogy Itáliában a római nép katonáit az állam ellen lázítottad, a municipiumokat fosztogattad, mivel számomra és az állam számára hasznavehetetlen voltál, háznépedet és igásállataidat raktad a hajóra, az államnak és a katonaságnak nélkülöznie kellett szolgálataidat, amikor szükségük lett volna rá, mindezek miatt megszegyenítve elbocsátalak hadseregemből, és parancsolom, hogy hagyd el Afrikát, amilyen gyorsan csak lehet. Hasonlóképpen téged is, A. Fonteius, mivel katonai tribunus létedre lázadó és elvetemült polgár voltál, hadseregemből elbocsátalak. T. Salienus, M. Tiro, C. Clusinas, akik az én hadseregemben jóindulatom, nem pedig érdemek révén szereztetek rangot, úgy viselkedtetek, hogy sem háborúban nem voltatok bátrak, sem békeidőben jóravalók és hasznosak, és inkább a katonák lázításában és imperátoruk ellen való feltüzelésében buzgólkodtatok, mintsem tisztességben és mértéktartásban, érdemtelennek tartalak benneteket arra, hogy az én hadseregemben tisztséget viseljete, ezért elbocsátalak benneteket, és megparancsolom, hogy a lehető leggyorsabban hagyjátok el Afrikát." Ezzel átadta őket a centurióknak, mindegyiküknek egyetlen és nem több rabszolgát adott, és intézkedett, hogy behajózzák őket, mégpedig egymástól elkülönítve.

55 Időközben az átpártolt gaetulusok - róluk fentebb már említettem, hogy Caesar leveleket bízott rájuk és elküldte őket - megérkeztek honfitársaikhoz. Ezért tekintélyéből részesedve és bízva Caesar nevében, könnyűszerrel elpártoltak Juba mellől, és sietve fegyvert ragadtak, s habozás nélkül a király ellen támadtak. Amikor Juba tudomást szerzett ezekről az eseményekről, három-frontos háborúra kényszerült, csapataiból, amelyeket Caesar ellen vezetett, hat cohorsot elküldött birodalma határvidékére, hogy legyenek annak védelmezői a gaetulusok ellenében. (88)

56 Caesar befejezte a sánctonal kiépítését, és kiterjesztette azokat egészen odáig, hogy a városból hajítódárával ne lehessen elérni. Táborát megerősíttette, ballisztákat és skorpiókat²⁰ helyzetetett el sűrűn a tábor előtt a város felőli részen, megállás nélkül sürgette a város védőit, és korábbi táborából öt légiőt hozatott oda. Minthogy ez a lehetőség adódott, néhány híres és befolyásos ember azt követelte, hogy láthassák rokonaikat és barátaikat, és beszélhessenek velük. Caesar felismerte, hogy mi haszna lehet ennek: ugyanis a gaetulusok a királyi lovasságból, az előkelő lovassági parancsnokok, akiknek atyjai Marius alatt szolgáltak, és az ő jóindulata folytán földet és birtokot kaptak, azonban Sulla győzelme után Hiempsal hatalmába kerültek, megragadták az alkalmat éjszaka, a hold feljötte után lovaikkal és szolgaszemélyzetükkel együtt, mintegy ezren elmenekültek Caesar táborába, amely a mezőn helyezkedett el, Uzitta közelében.

57 Amikor Scipio és a vele lévők erről tudomást szereztek, felháborodtak ettől a kellemetlenségtől, s majdnem ezzel egy időben észrevették, hogy M. Aquinus C. Sasernával beszélget. Scipio üzent Aquiliusnak, hogy nem helyes az ellenséggel tárgyalnia, azonban nem árult el semmit arról, hogy az ellenséggel látta beszélgetni. Mindazonáltal a hírnök visszajött Scipióhoz a válasszal, hogy amibe belekezdett, azt be is

²⁰ Mind a ballisza, mind a skorpió ókori harcászati eszköz, lövedékek (kő, íj) továbbítására szolgáló harci gép. Az eredeti változatát Kr. e. 400-ban találták fel Syracusá-ban, majd rövid időn belül sokféle változata fejlődött ki.

akarja fejezni. A hírnököt ezután Juba hozzá küldte, hogy Saserna füle hallatára mondja el a következőket: „A király megtiltotta neked, hogy beszéljess.” Az üzenettől megrémülve Saserna eltávozott, és engedelmeskedett a királyi parancsnak. Ide jutott egy római polgár, és az, aki tisztséget kapott a római néptől, amikor még hazája volt, és minden vagyona sértetlen, hogy inkább engedelmeskedett a barbár Juba király parancsának, mint hogy megfogadja Scipio utasítását, vagy lemészárolja azok párthíveit, s ő maga sértetlenül hazatérhessen. Azonban Juba király magatartása még gőgösebb volt, nem M. Aquinius, a *homo novus* és (89) egyszerű senator, hanem Scipio iránt is, aki származása, méltósága és tisztségei révén kiváltságos férfiú volt. Ugyanis mivel Scipio bíbor köpenyt viselt a király érkezéséig, állítólag Juba azt mondta neki, hogy nem kellene olyan öltözetet viselnie, mint az övé. Ezért történt az, hogy Scipio átöltözött fehérbe, és Jubának, ennek a roppant gőgös és idétlen embernek engedelmeskedett.

58 Másnap az ellenség valamennyi csapategységét kivezényelte az összes táborból, és elfoglalt egy magaslati helyet, nem messze Caesar táborától, elrendezték hadsorukat, és ott megállapodtak. Caesar szintén kivezényelte csapatait, gyorsan elrendezte őket az erődítményei előtt, amelyek a mezőn voltak, és megállt. Kétségkívül úgy vélte, hogy mivel ellenfele hatalmas sereggel és a király segédcsapataival is rendelkezik, elszántan tör előre, hogy összecsapjon vele, és előrenyomuljon. Lovon körüljárta a légiókat, bátorította őket, megadta a jelet, s feszülten várták az ellenség érkezését. Ő maga előrelátó volt, nem nyomult előre, az erődítményeitől távolabb, mivel Uzitta városában, amit Scipio tartott hatalmában, felfegyverzett ellenséges cohorsok tartózkodtak. Az ő jobb oldali hadseregszárnya a várossal szemben volt, és tartott tőle, hogy ha ő előrenyomulna, a városból való kitörés esetén oldalba támadnák és lekaszabolnák. Ezenkívül visszatartotta az is, hogy Scipio hadserege előtt egy járhatatlan tereprész volt, s erről úgy gondolta, hogy az ő csapatait akadályoznák a támadás megkezdésében.

59 Úgy gondolom, előadásomban nem mellőzhetem annak ismertetését, hogyan állt fel hadrendbe a két sereg. Scipio a következő módon állította fel hadrendjét. Az élvonalban a saját és Juba légóit helyezte el, utánuk tartalékként a numidákat, olyan keskeny és elnyúló alakzatban, hogy a legionárius gyalogság középső sora messziről egynek tűnjön. Az elefántokat a jobb és bal oldali szárnyakon helyezte el, egyenlő térközöket hagyva ki közöttük, az elefántok mögé pedig könnyűfegyverzetűeket, (90) valamint a numida segédcsapatokat állította fel. A teljes felszerszámozott lovasságot a jobbszárnyon helyezte el, a balszárnyat ugyanis elzárta Uzitta városa, és így nem volt hely a lovasság felfejlődésére. Ezenkívül a numidákat és a könnyűfegyverzetűek határtalan tömegét hadseregének jobb oldali részére állította, kb. ezer lépés távolságot hagyva közben, és a hegy lábához irányította őket, távolítva mind az ellenséges, mind a saját csapataitól, azzal a szándékkal, hogy amikor a két hadsereg egymással összecsap, a küzdelem kezdetén az ő lovassága kissé távolabbról átfogja és túlerejével hirtelen bekeríti Caesar seregét, és összezavarva őket, dárdáikkal ledöfik. Ez volt Scipio haditerve erre a napra.

60 Caesar csapatait úgy állította fel, hogy a bal szárnyától induljunk és eljussunk a jobbig. A kilencedik és tizedik légiót a balszárnyra, a huszonötödiket, huszonnyolcadikat, tizenharmadikat, tizennegyediket, huszonnyolcadikat, huszonhatodikat a hadrend közepére állította. Magára a jobbszárnyra helyezte el a veterán légiók cohorsainak egy részét, ezenkívül még néhány újoncokból álló cohorsot. A harmadik hadsort a saját balszárnyára koncentrált, s egészen a középső légió vonaláig elnyújtotta, és úgy rendezte, hogy a sor a balszárnyon háromszoros legyen. Azért járt el így, mert a jobb oldalát fedezték az erődítmények, s azon töprengett, hogy miként tudna ellenállni az ellenséges lovasság túlerejének a bal oldali seregrész. Ugyanoda állította fel a maga teljes

lovasságát, s mivel nem igazán bízott bennük, odaküldte még ennek a lovasságnak a támogatására az ötödik légiót, és a lovasok közé könnyűfegyverzetűeket is állított. Az íjászokat váltakozva, szétszórta, meghatározott helyeken, főképpen a szárnyakon helyezte el.

61 Így állt fel a két sereg, nem több mint háromszáz lépésnyi távolságra egymástól, s ami talán korábban még sohasem történt meg, kitartottak egészen a nap tizedik órájáig anélkül, hogy harcoltak volna. Caesar, miközben (91) kezdte csapatait visszavezényelni az erődítményein belülre, hirtelen rátámadt jobbszárnyára a távolabb álló numidák és gaetulusok teljes lovassága kantár nélküli lovakkal,²¹ és közeledtek Caesar magaslaton álló táborá felé. Ezalatt Labienus, felkantározott lovakkal, a helyén maradt, és a légiók figyelmét elvonta. Közben Caesar lovasságának egy része a könnyűfegyverzetűekkel együtt vakmerő módon, parancs nélkül rátámadt a numidákra. Messzire előmentek, átkeltek a mocsáron, azonban ilyen kevesen nem tudták feltartóztatni az ellenséges túlerőt. Majd otthagyták a könnyűfegyverzetűeket, és maguk megfutamítva, sebesülten visszamenekültek az övéikhez. Egy lovaszt elveszítettek, számosan megsebesültek, s elesett közülük huszonhét könnyűfegyverzetű katona. A sikeres lovassceta után éjszaka Scipio elégedetten vezette vissza csapatait táborába. A hadiszerencse azonban nem szánt tartós sikert a harcolóknak, másnap ugyanis Caesar, miután lovassága egy részét elküldte gabonáért Leptiszbe, útközben numida és gaetulus lovasportyázókkal akadt össze, s ezek hirtelen rájuk támadtak, és közülük kb. százat részben megöltek, részben elfogtak. Közben Caesar naponta kivezényelte légióit a mezőre, s erődítési munkálatokat végeztetett velük, árkot és sáncot húzatott a mezőn keresztül, s ezalatt az ellenfelet szüntetlenül kitörésekkel zaklatta. Vele szemben Scipio szintén erődítéseket épített, és azért sietett, nehogy Caesar elvágja őt a domboktól. Így jöllehet mindkét vezért elfoglalták az erődítési munkálatok, ennek ellenére naponta vívtak egymással lovas ütközeteket.

62 Ezalatt Varus hajóhadával - amit korábban a tél beállta miatt Uticába vitt - értesülve róla, hogy a hetedik és a nyolcadik légió útban van ide Szicíliából -, gyorsan elővezette, és ott megtöltötte hajóit gaetulus evezősökkel és tengerészekkel, s cselvetés céljából Uticából Hadrumentumba indult, s megérkezett ötvenöt hajóval. Caesar az ő megérkezéséről nem tudott, elküldte L. Cispium (92) helyőrségként huszonhét hajóval Thapsus körzetébe a szállítmány biztosítására. Úgyszintén elküldte Q. Aquilát tizenhárom hadihajóval Hadrumentumba ugyanilyen megbízatással. Cispium hamarabb érkezett meg oda, ahová küldték. Aquila viharba került, és a ruspinai földnyelvet nem tudta megkerülni, s egy vihartól védett tengeröbölbe jutott, messze eltávolodva a hajóhad látókörzetéből. A többi hajó kikötött Leptisnél, az evezősök kiszálltak, és a paron szerteszéjjel kóboroltak, közülük néhányan élelmiszer céljából bementek a városba, hajóik pedig védelem nélkül maradtak. Amikor Varus egy szökevényről értesült arról a körülményről, kihasználva az alkalmat, a nap második órájában elindult Hadrumentum belső kikötőjéből, és kora hajnalban valamennyi hajójával megérkezett Leptisbe. A teherszállító hajókat, amelyek a kikötőtől távolabb, őrizetlenül horgonyoztak a nyílt tengeren, felgyújtatta, és minden ellenállás nélkül elfogott két ötevezősoros hajót.

63 Időközben Caesar, amikor táborában az erődítési munkálatokat ellenőrizte, amelyek a kikötőtől kb. hatezer lépésnyi távolságra voltak, hírnök révén gyorsan értesült a történetekről. Mindent otthagya, gyorsan lóra kapott, és sietve megérkezett Leptisbe, s

²¹ A numidák, illetve a gaetulusok nem használtak kantárt és zablát, lényegében szőrén ülték meg a lovat.

ott mindenkit felszólított, hogy valamennyi hajó kövesse őt. Ő maga egy kis sajkába szállt. Útközben találkozott Aquilával - aki megrémült és pánikba esett, látva az ellenséges hajók nagy számát -, és üldözőbe vette az ellenség hajóhadát. Közben Varus - meglepődve Caesar gyorsaságától és vakmerőségétől - megfordította hajóit, és megkísérelte, hogy teljes hajóhadával visszameneküljön Hadrumentum felé. Caesar négyezer lépés távolságból követte őt, visszaszerzett egy ötevezősoros hajót az összes evezőssel és a hajón elfogott százharminc ellenséges őrral együtt. Elfogott továbbá egy közelben tartózkodó ellenséges háromevezősorosot, tele evezőssel és tengerésszel, amelyet az ellenállással feltartóztatott. A többi ellenséges hajó túljutott a (93) földnyelven, és valamennyien sértetlenül eljutottak Hadrumentum belső kikötőjébe. Caesar számára nem volt kedvező a szélirány, így nem is sikerült megkerülnie a földnyelvet, ezért azon az éjszakán a nyílt tengeren horgonyzott, és csak hajnalra érkezett meg Hadrumentumba. Ott felgyújtatta a belső kikötőn kívül horgonyzó teherszállító hajókat, az összes többi részben partra vontatták, részben pedig a belső kikötőben zsúfolták össze. Caesar egy kissé elidőzött ott, hátha az ellenség hajlandó hajós csatát vívni, majd visszatért a táborába.

64 Azon az elfogott háromevezősoros hajón fogságba esett P. Vestrius, római lovag, valamint P. Ligarius, Afra-nius híve, akit Caesar Hispániában társaival együtt szabadságra engedett, majd átállt Pompeiushoz, később a (pharsalusi) csatából elmenekülve, Afrikába ment Varashoz; Caesar őt mint hűtlen esküszegőt kivégeztette. P. Vestriusnak azonban megbocsátott, mivel a fivére Rómában kifizette a kiszabott váltságdíjat. Továbbá ez utóbbi tisztázta magát előtte azzal, hogy Nasidius hajójának a fogságába esett, s amikor ki akarták végezni, Varas jóindulata folytán megmenekült, ezután azonban többé semmiféle lehetősége nem adódott arra, hogy átálljon Caesar oldalára.

65 Afrika lakossága körében az a szokás, hogy a földeken és szinte minden gazdaságban a föld alatt gabonátárolás céljaira rejtett vermek vannak, s ezeket főként a háborúk miatt, illetve az ellenség gyors rajtaütésének megelőzésére készítik el. Caesar, miután erről feljelentés révén tudomást szerzett, a nap harmadik órájában elküldött két légiót és néhány lovas tízezer lépésnyi távolságra a tábortól, s ezek később nagy mennyiségű gabonával megrakottan tértek vissza a táborhelyre. Amikor ezt Labienus megtudta, előrement a tábortól hétezer lépésnyire a hegygerincen és a magaslaton át, amerre Caesar naponta átjárt. Ott a légióval tábort ütött, úgy gondolta, hogy Caesar gabonabeszerezés céljából gyakran fog arra járni, (94) nagyszámú lovassággal és könnyűfegyverzetűekkel napról napra lesben állt, cselvetésre alkalmas helyen.

66 Közben Caesar értesült egy szökevénytől Labienus cselvetéséről. Néhány napig még ott időzött a táborban, hogy ezalatt az ellenfél, ismételten napi, szokásos teendőivel foglalatoskodva, nemtörődömmé váljék. Hajnalban aztán váratlanul parancsot adott, hogy három veterán légió és a lovasság egy része kövesse őt a hátsó kapun át. A lovasságot előreküldte, és lecsapott a gyanútlan cselvetőkre, amint azok a völgyben rejtőzködtek, a könnyűfegyverzetűekből kb. ötszázat megöltek, a többiek a legszégyenletesebb módon megfutamodtak. Időközben Labienus egész lovasságával megfutamított katonaságának segítségére sietett, s amikor ezek túlerejének rohamát Caesar kisszámú lovassága már nem tudta feltartóztatni, Caesar megmutatta hadrendbe állított légióit az ellenfél csapatainak. Ezt látva Labienus megrémült és megtorpant, Caesar pedig sértetlenül visszavezényelte lovasait. Másnap Juba király mindazokat a numidákat, akik őrhelyüket elhagyva a táborba menekültek, keresztre feszíttette.

67 Közben Caesar, mivel szorongatta a gabonahiány, teljes hadseregét visszavezette a táborba, és helyőrséget hagyott hátra Ruspina és Acylla városában. Cispiusnak és

Aquilának hajókat adott, hogy az egyikük Hadrumentumot, a másikuk Thapsust vegye tengeri blokád alá. Maga Caesar felgyújtatta a táborát, s az éjszaka a negyedik őrsváltáskor felállítva hadrendjét, a málhásokat a balszárnya koncentrálnak, elindult erről a helyről, és megérkezett Aggar városába. Ezt a gaetulusok korábban gyakran ostrom alá vették, azonban a városbelieknek nagy erőfeszítések árán sikerült megvédelmezniük magukat. Ott a mezőn egyetlen táborát állított fel, ő maga serege egy részével gabonabeszerezés céljából a gazdaságok körül portyázott. Találtak is nagy mennyiségű árpát, olajat, bort, fűt, egy kevés gabonát, és felfrissült seregével visszatért a táborába. Időközben Scipio hírére vette Caesar (95) eltávozásának, és teljes hadseregével követni kezdte Caesart a hegygerinc mentén, és megállapodott annak a táborától kb. hatezer lépésnyire, s csapatait szétszította három táborba.

68 Volt egy Zeta nevű város - amely tízezer lépésnyire volt Scipiótól -, ennek az irányába állította fel táborát Scipio, viszonylag távol Caesarétól, ez kb. tizennégyezer lépés lehetett. Scipio ideküldött két légiót, hogy szerezzenek gabonát. Miután ezt Caesar egy szökevényről megtudta, áthelyezte táborát a nyílt mezőről a biztonságosabb magaslatra, őrseket hagyott hátra, ő maga pedig útra kelt a nap negyedik őrsváltáskor, elhaladt az ellenséges tábor mellett, és elfoglalta a várost. Amikor Caesar megbizonyosodott arról, hogy Scipio légiói gabonabeszerezés miatt távolabb járnak a földeken, mivel éppen készült, hogy lecsapjon rájuk, észrevette, hogy az ellenség csapatai azoknak a légióknak a segítségére sietnek. Ez a körülmény késleltette az ő támadását. Fogságba esett C. Minucius Reginus, római lovag, Scipio közeli bizalmasa, ennek a városnak a parancsnoka, és P. Atrius, római lovag, az uticai tanács tagja, elvezettek továbbá a királyi tevék közül huszonkettőt. Helyőrséget hagyott hátra Oppius legatusszal együtt, ő maga pedig visszaindult táborába.

69 Amikor már nem volt messze Scipio táborától, amely mellett el kellett haladnia, Labienus és Afranius teljes lovasságukkal és a könnyűfegyverzetűekkel együtt előrontottak a lesállásból, megtámadták utóvédjét, majd megállapodtak a közeli magaslatokon. Amikor Caesar ezt észrevette, lovasságát állította szembe a rátámadó ellenséggel, kiadta a parancsot, hogy a legionáriusok hordják össze halomba a poggyászukat, és gyorsan menjenek át ellentámadásba. Amint ez elkezdődött, a légiók könnyedén visszaverték az ellenséges lovasságot és a könnyűfegyverzetűeket, s lekergették a magaslatról. Amikor Caesar úgy ítélte, hogy megfutamította és megrémítette (96) az ellenséget, felhagynak a rajtaütésekkel, folytatta megkezdett útját. Újból gyorsan előrohantak a közeli magaslatokról, és a fentebb már említett taktikával rátámadtak Caesar legionáriusaira, a numidák és a bámulatosan gyors könnyűfegyverzetűek, akik a lovasok között harcoltak, és begyakorlottan a lovasokkal együtt indultak rohamra és fordultak vissza. Mivel többször is megismételték ezt a manővert, követték Caesar menetelő katonáit, és visszafordultak, amikor azok rájuk támadtak, közelebb nem mentek, sajátos taktikát alkalmaztak, beérték azzal, hogy hajítódárdáikkal megsebesítsék a caesarianusok lovait. Caesar rájött, hogy ellenfelei azon fáradoznak, hogy őt olyan helyen kényszerítsék letáborozni, ahol egyáltalán nincs víz, hogy kiéhezett hadereje - amely már a nap negyedik órája óta egészen a tizedik óráig semmit sem evett - állataikkal együtt szomjan pusztuljon.

70 Közeledett a naplemente, és a négy óra alatt mindössze száz lépést haladtak előre a lovak elvesztése miatt utóvédek hagyta a lovasságot, és helyükre legionáriusokat hívott az első hadsorokba. Ilyen módon az a legionáriusok révén könnyebben tudta állni az ellenfél rohamát, miközben nyugodtan és kényelmesen haladtak. Időközben a magaslatokról, jobbról és balról numida lovascsapatok rohantak le, és nagy létszámukkal koszorú alakban körbevették Caesar csapatait, míg a többi egységük üldö-

zőbe vette annak utóvédjét. Közben Caesarnak nem több mint három-négy veterán katonája megfordult, és dárdáját erővel megforgatva, a támadó numidákra hajította. Ezután több mint kétezren együtt visszafordultak, majd szétszórta megfordulva, ismét összegyülekeztek, bizonyos távolságot tartva követték őket, majd hajítódárdáikat a legionáriusokra dobálták. Ily módon Caesar hol előrehaladt, hol pedig megtorpant, lassan tette meg az utat, és az első éjszakai órára valamennyi katonáját épségben visszavezette a táborba, közben tízen sebesültek (97) meg. Labienus, miután kb. háromszáz embert veszített, sok sebesültje volt, a folytonos harcban valamennyien kimerültek, visszatért övéihez. Ezalatt Scipio a hadrendbe állított légiókat az elefántokkal együtt, amelyeket a tábor előtt helyezett el, látótávolságban Caesar megfélemlítése céljából, visszavezette a táborba.

71 Az efféle ellenséggel szemben Caesar csapatait nem úgy gyakorlatoztatta, mint imperator a győztes, sok diadalt aratott hadseregét, hanem úgy, mint vívómester a kezdő gladiátorokat. Kioktatta őket arra, hány lépésre hátráljanak az ellenségtől, hogyan forduljanak szembe ellenfeleikkel, mekkora távolságon belül kell előretörniük, mikor hátráljanak, színleljenek támadást, milyen helyen, hol és hogyan hajítsák el dárdáikat. Az ellenfél könnyűfegyverzetű katonái meglepő félelmet és szorongást keltettek hadseregünkben, és mivel a lovasság a lovak elvesztése miatt visszariadt az ütközet vállalásától. A könnyűfegyverzetűek ugyanis hajítódárdáikkal leterítették a lovakat, a legionáriusokat pedig gyorsaságukkal merítették ki, amikor ugyanis a megtámadott nehézfegyverzetűek megállták, azok gyors futással könnyedén el tudták hárítani a veszélyt.

72 Ez a helyzet nagymértékben nyugtalanította Caesart, mert valahányszor csatára került sor, lovassága a legionárius katonaság támogatása nélkül semmilyen módon nem bírt az ellenfél lovasságával és könnyűfegyverzetű katonaságával. Nyugtalanították azok a körülmények is, hogy még nem ismerte az ellenség légióit, sem pedig azt, hogy mi módon lesz képes azok lovasságának, valamint csodálatos könnyűfegyverzetű katonaságának ellenállni akkor, ha még a légiók is csatlakoznának hozzájuk. Ezenkívül más oka is volt az aggodalomra, ugyanis az elefántok termete és nagy száma rémületet keltett a katonákban. Erre az egy dologra azonban mégis talált megoldást: Itáliából ugyanis elefántokat szállíttatott át, hogy a katonaság szokja meg ezek külsejét, természetét, ismerje (98) meg, hogy mely részüket éri el könnyen a fegyver, és amikor fel van vértezve és szerszámozva az elefánt, melyik testrésze marad szabadon és fedetlenül, hogy oda irányítsák fegyvereiket. Célja volt továbbá az is, hogy a lovak szokjanak hozzá a vadállatok szagához, trombitálásához és külsejéhez, s megismerve természetüket, ne riadjanak meg tőlük. Elgondolása hasznosnak bizonyult: a katonák ugyanis kezükkel megtapogatták az állatokat, megismerték azok lomhaságát, a lovasok tompa végű hajítódárdát alkalmaztak ellenük, és a lovakat türelemmel hozzászoktatták az elefántok elviseléséhez.

73 Caesar nyugtalanzkodott a fent vázolt körülmények miatt, ezért korábbi lendületes hadviselési taktikája lassúbb és megfontoltabb lett. Nem meglepő: csapatai ugyanis Galliában megszokták, hogy nyílt terepen, egyenes jellemű, nem cselvető ellenféllel küzdjenek, akik bátorsággal, nem pedig cselvetéssel szoktak harcolni. Ezzel szemben most azon kellett fáradoznia, hogy katonái hozzászokjanak az ellenfél fortélyaihoz és csapdáihoz, ismerjék fel és jöjjenek rá, mit célszerű tenniük, és mit kerüljenek. Hogy mindezt minél gyorsabban elsajátíthassák, úgy rendezte, hogy a légiók ne egy helyen tartózkodjanak, hanem a gabonabeszívás ürügyével állandóan mozgásban tartotta őket, abból a megfontolásból, hogy az ellenség csapatai nem fognak tágitani tőle és katonáitól. Harmadnap hadrendben elővezette csapatait, és utasította őket, hogy

elhaladva az ellenfél tábora mellett, nyílt terepen hívják ki őket harcra. Miután azt tapasztalta, hogy azok visszariadnak, estére visszavezényelte légióit a táborba.

74 Közben követek érkeztek Vaga városából - amely szomszédos volt Zetával - s említettem már, hogy Caesar elfoglalta. Esdekeltek, könyörögtek, hogy küldjön városukba helyőrséget, és megígérték, hogy rendelkezésére fognak bocsátani számos olyan dolgot, amelyek a háborúhoz szükségesek. Ugyanakkor az istenek kegyessége és (99) Caesar iránti jóindulata folytán egy szökevény értesítette polgártársait arról, hogy Juba király sietve odaérkezett csapataival Vagához, s még mielőtt Caesar helyőrsége megérkezett volna, odasietett a városhoz. Túlerővel körülfárta, majd ezután el is foglalta, és valamennyi lakóját mind egy szálig lemészároltatta, majd a várost katonáinak engedte át, hogy kirabolják és feldúlják.

75 Caesar közben, március huszonegyedikén elvégezte csapatai szokásos tisztító szertartását,²² majd másnap teljes hadseregét kivezette a táborból. Ötezer lépésnyire haladt előre, kb. kétezer lépés távolságot hagyott Scipio tábora felé, és ott állította fel hadrendjét. Miután ellenfelét hosszasan provokálta a küzdelemre, s rájött, hogy azok tartózkodnak a csatától, visszavezényelte csapatait. Másnap tábort bontott, és továbbindult Sarsura város irányába, ahol Scipio numida helyőrsége tartózkodott, és ahová gabonát hordatott össze. Amikor ezt Labienus észrevette, lovasságával és könnyűfegyverzetű katonaságával támadni kezdte Caesar hátvédjét, és a markotányosok és kereskedők közül azoktól, akik szekéren szállították áruikat, elragadták szállítmányukat. Nekibátorodva, vakmerően közelebb ment a légiókhoz, arra számított, hogy a katonák nehéz málhákkal megrakottan, elgyötörten nem tudnak védekezni. Ez a körülmény azonban nem kerülte el Caesar figyelmét, ugyanis parancsot adott, hogy minden légióból háromszáz katona álljon harcra készen. Ezeket Labienus lovassága ellen küldte, és ily módon segítségére volt saját csapatainak. Akkor Labienus megfordította a lovakat, s megrémülve a hadijelvények láttán a legszégyenletesebb módon igyekezett elmenekülni. Övéi közül sokat megölték, sokat megsebesítettek a legionárius katonák, majd visszatértek hadijelvényeikhez, és folytatták megkezdett útjukat. Labienus a hegygerinc mentén, a jobb oldalon, távolról továbbra is követte Caesart.

76 Amikor Caesar megérkezett Sarsura városához, az ellenfél szeme láttára mészároltatta le Scipio helyőrségét, (100) miközben azok nem mertek társaiknak segíteni. A parancsnokuk, P. Cornelius, Scipio tartalékosa bátran ellenállt, azonban a túlerő bekerítette, és őt magát is megölték. Caesar elfoglalta a várost, és miután ott gabonát osztottak a hadseregnek, másnap megérkeztek Thysdra városához. Akkoriban Considius tekintélyes helyőrséggel és gladiátor csapatával a városban tartózkodott. Caesar megszemlélte a város fekvését, a vízhiány azonban visszariasztotta annak megostromlásától, ezért nyomban továbbhaladt. Kb. négyezer lépésnyire, víz mellett táborozott le, s azután elindulva négy óra tájban, visszament az Aggar közelében lévő táborába. Hasonlóképpen cselekedett Scipio is, csapatait a régi táborba vezényelte vissza.

77 Ezalatt Thabena város lakói - ez a város Juba hatalma alatt állott, és birodalmának legtávolabbi részén, a tengerparton fekszik -, miután a helyőrséget legyilkolták, követeket küldtek Caesarhoz, hogy akciójukról értesítsék, s kérve kérték, hogy a római népnél szerzett érdemeik fejében küldjön nekik segítséget biztonságuk érdekében. Caesar dicsérte elhatározásukat, s védelmükre elküldte Thabenába Marcius Crispust három cohortsszal, nagyszámú íjással és hadigéppel. Ugyanakkor megérkeztek

²² Rómában hagyományosan ezen a napon, márc. 21-én tartották a hadsereg *lustratio*-ját (tisztító szertartását) a hadakozási idény megkezdése előtt. A szertartás jelzi, hogy Caesar elhatározta a döntő hadműveletek megkezdését.

Caesarhoz valamennyi légiójából azok a katonák, akik szabadságot kaptak, vagy betegség miatt nem tudtak egységükkel átkelni Afrikába: egy szállítmánnyal mint-egy négyezer gyalogos, négyszáz lovas, ezer parittyás és íjász. Így ezeket az egységeket, továbbá az összes légióját kivezényelte, és úgy állította őket hadrendbe, hogy a nyílt terepen ötezer lépésnyire legyen a saját táborától, és kb. kétezerre Scipióétól.

78 Scipio tábora alatt volt egy Tegea nevezetű város, ahol helyőrségként kb. kétezer katonát állomásoztatott. Lovasságával jobbról és balról körülvette a várost, légióit kivezette a táborból, és az alacsonyabb hegygerincen csatasorba rendezte őket, és erődítményeitől nem távolabb mint ezer lépésnyire hadrendben megállt. Miután (101) Scipio hosszan időzött egy helyen, és a nap nagy részét tétlenségben töltötte, Caesar lovasai közül elküldött néhány osztagot a város körzetében tartózkodó ellenséges lovasság megtámadására, odaküldte továbbá az íjászokat, parittyásokat és a könnyűfegyverzetűeket is. Amikor elkezdődött ez a manőver, és Caesar lovasai teljes vágtában elindították a támadást, Placidius hosszában elnyújtott alakzatban állította fel lovas egységeit, hogy lehetőségük legyen bekeríteni Caesar lovasságát, és nem kevésbé bátran és elszántan küzdeni. Amikor Caesar látta ezt a taktikát, azt a háromszáz katonát, akiket légióiból harcra készen szokott tartani, abból a légióból, amelyik a csata színhelyéhez legközelebb állt a hadrendben, elküldte a lovasság megsegítésére. Közben Labienus lovas segédcsapatokat küldött saját lovasságának megsegítésére, hogy sebesült és elcsigázott katonáit pihent és frissebb erőkkel váltsa fel. Miután Caesar négyszáz lovasa nem tudta feltartóztatni a négyezer fős ellenséges támadást, és a numida könnyűfegyverzetűek megsebesítették őket, fokozatosan hátráltak. Caesar odaküldte a lovasság másik szárnyát is, hogy sürgősen segítsenek szorongatott helyzetben lévő katonáinak. Ez az akció erőt adott az övéinek, az ellenségre támadtak, és megfutamították azokat. Sokat megölték közülük, többet megsebesítettek, háromezer lépésen át üldözve, egészen a magaslatokig kergették őket, majd visszatértek övéikhez. Caesar a tizedik óráig várakozott, majd ahogyan volt, csatarendben, veszteség nélkül, visszatért táborhelyére. Ebben az ütközetben súlyosan eltalálta egy dárda Placidius fejét a sisakján át, továbbá megölték vagy megsebesítették az ellenség több parancsnokát és igen bátor harcosát is.

79 Miután semmiféle próbálkozással nem tudta ellenfeleit rábírní, hogy a sík terepre leereszkedjenek, és kockáztassák légiójukat, és ő maga is rájött, hogy tekintettel a vízhiányra, nem helyezheti táborát közelebb az ellenséghez. Ráért, hogy ellenfelei nem a saját erejükben bíznak, (102) hanem a vízhiányban reménykedve becsülik le őt. Caesar április negyedikén, a harmadik őrségváltáskor elhagyta Aggart, és éjszaka tizenhatezer lépés távolságra elhaladva, megérkezett Thapsushoz, ahol Vergilius volt a parancsnok erős helyőrséggel. Táborát vert, és még aznap megkezdte erődítéssel körülvenni a várost, megfelelő helyeket és az erődítési munkálatok szempontjából fontos stratégiai pontokat foglalt el, hogy az ellenség ne tudjon hozzá behatolni, és a belső területeket elfoglalni. Scipio felismerve Caesar tervét, kénytelen volt elszánni magát az összecsapásra, nehogy elveszítse leghűségesebb híveit, a thapsusiakat és Vergiliust. Késlekedés nélkül követte Caesart a magaslatok mentén, és Thapsustól nyolcezer lépés távolságban két táborban helyezkedett el.

80 Volt ott egy sós vizű mocsár, amit nem több mint egy ezerötszáz lépés széles sáv választott el a tengertől. Scipio megkísérelte, hogy átkeljen ezen a sávon, és segítséget vigyen a thapsusiaknak. Caesar nem tévedett, amikor erre számított. Az előző napon ugyanis éppen azon a helyen építtetett egy kis erődítményt, és helyőrségként hátrahagyott három cohorsot. Ő maga pedig maradék csapataival félhold alakú táborát építtetett, és ostromművekkel vette körül Thapsust. Ezalatt Scipio, miután terve meghi-

úsult, a következő nap éjszakáján megkerülte a mocsarat, és hajnaltájban érkezett meg oda. Letelepedett nem messzire a tábortól és az erődtől - amelyet fentebb már említettem -, ezerötszáz lépésnyire volt a tengertől, s hozzáfogott a tábor építéshez. Miután ezt jelentették Caesarnak, visszahívta katonáit az erődítési munkálatoktól, a tábor őrzésére hátrahagyta Asprenas proconsult két légióval, maga pedig az említett helyre sietett mátha nélküli csapataival. A hajók egy részét Thapsus körzetében hagyta, a többinek azt a parancsot adta, hogy kerüljenek az ellenség háta mögé, amennyire lehetséges maradjanak a parthoz közel, s figyeljenek az ő jeladására. Amikor ő jelet ad, hirtelen kiáltással hátulról, váratlanul keltsenek (103) pánikot az ellenség soraiban, hogy így összezavarodva, megrémülve, kénytelenek legyenek a hátuk mögé nézni.

81 Amikor Caesar odaérkezett, észrevette Scipiónak a sánc mögött felállított hadrendjét, a jobb- és a balszárnynon elhelyezett elefántokat, s a katonáinak egy része továbbra is serényen építette a tábort. Maga háromsoros hadrendet állított fel, a tizedik és a hetedik légiót a jobb-szárnnyra, a nyolcadikat és a kilencediket a balszárnnyra, míg az ötödik légió öt cohorsát negyedik sorként a szárnyakhoz állította, szemben az elefántokkal. Az íjászokat és parittyásokat szétszortotta mindkét szárnyra, a könnyűfegyverzetűeket pedig a lovasok közé szétszórtan. Maga gyalogosan körbesietett katonái között, a veteránok bátorságát és régi csatáit emlegette, elismerő szavakkal lelkesítette őket. Az újoncokat, akik eddig még nem vettek részt csatában, arra buzdította, hogy versengjenek bátorságban a veteránokkal, és győzelmük révén igyekezzenek azok hírért, rangját és hírnevét elérni.

82 Miközben körüljárta hadseregét, észrevette, hogy az ellenség sáncai körül sürgölődik, riadtan futkos fel-alá, s hol visszahúzódnak a kapuk mögé, hol pedig rendezetlenül és fékevesztetten előrohannak. Miután többen is észrevették ugyanezt, a legatusok és a tartalékosok váratlanul kérlelni kezdték Caesart, hogy ne habozzon a jelet megadni, a halhatatlan istenek döntő győzelmet ígérnek. Caesar várakozott, ellenállt azok türelmetlen harciasságának, azt hangoztatta, hogy nem kíván kirohanással csatát kezdeni, és ismételten visszahívta hadsorait. S ekkor a jobbszárnynon hirtelen, Caesar parancsa nélkül, a katonák kényszerítésére a kürtös megadta a jelet. Erre valamennyi cohors támadni kezdte az ellenséget, miközben a centuriók szembefordultak velük, és ellenállva, erővel próbálták visszatartani a csapatokat, hogy ne támadjanak az imperator parancsa nélkül: azonban minden hiábavaló volt.

83 Amikor Caesar megértette, hogy a nekitüzesedett lelkületű katonákat semmiképpen sem lehet visszatartani, (104) „Szerencse fel!” jelszóval megsarkantyúzva lovát, megindult az ellenség ellen. Közben a jobbszárnnyról a parittyások és íjászok lövedékeiket tömegesen az elefántokra zúdították. Erre az elefántok megrémülve a parittyák süvöltésétől, továbbá a kövek és az ólom lövedékek ütéseitől, megfordultak, és a mögöttük összezsúfolódott tömeget letaposták, s rohantak tovább a sáncerőd félig kész kapui felé. Ily módon a mauretániai lovasság, akik ugyanazon a szárnyon az elefántok védelmére álltak, látva, hogy egyedül maradtak, hanyatt-homlok elmenekültek. Így a visszarohanó elefántok nyomában a légiók gyorsan birtokukba vették az ellenfél sáncát, néhányukat, akik keményen ellenálltak, megölték, a többiek gyorsan visszamenekültek a táborukba, ahonnan előző nap kivonultak.

84 Nem hagyhatom említés nélkül az ötödik légió egyik veteránjának bátorságát. Amikor ugyanis a balszárnynon megsebesült egy elefánt, és a fájdalomtól megvadulva rátámadt egy fegyvertelen markotányosra, leszorította a lábszára alá, majd feltérdelve meglóbálta kiegyenesített ormányát, és hangosan trombitálva, teljes súlyával ránehazedve agyonnyomta. A katona nem tudta türtőztetni magát, hogy rá ne támadjon fegyveresen az elefántra. Miután az elefánt észrevette, hogy az gyilkos fegyverrel közelít

feléje, otthagya a holttestet, és ormányával átfogva magasra emelte a katonát. A fegyveres belátta, hogy ebben a helyzetben határozottan kell viselkednie, s kardjával teljes erővel vagdalta az őt átfogó ormányt, ahogyan csak bírta. Az elefánt fájdalmában elhajította a katonát, megfordult, és félelmetes trombitálással visszarahant a többi vadállathoz.

85 Eközben - akik helyőrségként tartózkodtak Thapsusban - a tenger felőli kapun át kitörtek, akár azért, hogy bajtársaiknak segítségére legyenek, akár azért, hogy a várost elhagyva, meneküléssel mentsék meg a saját életüket. Kijöttek, és derékig belegázolva a tengerbe, igyekeztek kijutni (105) a partra. A táborban tartózkodó rabszolgák és egyéb szolgaszemélyzet kövekkel és hajítódárdákkal megakadályozta őket abban, hogy kijussanak a partra, ezért visszatértek a városba. Közben Scipio szétvert csapatai szerteszéjjel az egész mezőn menekültek, Caesar légiói tüstént üldözőbe vették őket, semmi lehetőséget nem hagytak nekik arra, hogy rendezzék soraikat és összegyülekezzenek. Miután eljutottak a táborba, ahová igyekeztek, hogy ott megpihenve ismét védelmezni tudják magukat, és találjanak maguknak egy tekintélyes személyt vezérüknek, hogy annak irányításával és vezetésével folytathassák a harcot. Ám amikor látták, hogy ott nem tartózkodik senki őrségként, nyomban elhajigálták fegyvereiket, és futva igyekeztek a király táborába. Mikor odaértek, látták, hogy az is a julianusok hatalmába került. Elveszítették reményüket arra, hogy megmenekülhetnek, megállapodtak egy bizonyos magaslaton, s leeresztett fegyverekkel, katonásan tisztelegtek. Ez a gesztus azonban nem sok védelmet jelentett szerencsétleneknek. A haragtól és a keserűségtől feltüzelt veterán katonák ugyanis nemcsak arra nem voltak rávehetők, hogy megkíméljék az ellenséget, hanem saját hadrendjükből is megsebesítettek vagy megölték több előkelő városbelit, akiket főkolomposoknak tekintettek. Közöttük volt Tullius Rufus, volt quaestor, akit egy katona ölt meg, dárdájával szándékosan átdöfve, úgy szintén Pompeius Rufus, akinek a karját átvágta egy kard, és őt is megölték volna, ha nem menekül gyorsan Caesarhoz. Ez az eljárás rémületet keltett számos római lovag és senator között - akik visszatértek az ütközetből -, hogy őket is megölik a katonák, mértéktelen fegyelmezetlenségre ragadtatva magukat, s a nagy győzelemre való tekintettel büntetlenségben reménykedtek. Scipiónak minden katonáját megölték, jöllehet esedeztek Caesarhoz védelemért, és ő is kérte katonáit, hogy kíméljék meg őket.

86 Caesar hatalmába került három tábor, megölték tízezer ellenséges katonát, és megfutamítottak igen sokat, ő (106) maga mintegy ötven katonáját elveszítette, és volt néhány sebesültje is, majd visszatért a táborába. Amint megérkezett, megállapodott Thapsus városa előtt, és elfogott hatvannégy elefántot felszerszámozva, felfegyverezve, tornyokkal és minden felszereléssel együtt. Ezután csatarendbe állította a foglyokat a város körül, azzal a szándékkal, hogy hátha rá tudná venni Vergiliust és azokat, akik vele együtt ostromgyűrűben vannak, látva övéik kudarcát, hogy adják fel makacs ellenállásukat. Majd személyesen Vergiliushoz fordult, és felszólította a megadásra, emlékeztetve a saját engedékenységre és kegyességre. Amikor látta, hogy az nem válaszol, távozott a városból. Másnap áldozatbemutató után gyűlést hívott össze, és a városlakók szeme láttára megdicsérte katonáit, az egész veterán hadseregét megajándékozta, a legbátrabbakat és az arra legérdemesebbeket kitüntette a vezéri emelvény előtt. Rögtön ezután eltávozott, otthagya maga helyett Rabilius proconsul három légióval és Cn. Domitiust kettővel Thysdrában - ahol Considius volt a parancsnok -, hogy tartsák ostrom alatt a városiakat. M. Messalát előreküldte a lovassággal Uticába, és ugyanoda indult ő maga is.

87 Közben Scipio lovasai, akik az ütközetből megmenekültek, Utica irányába indulva, elérkeztek Parada városához. Ott azonban a lakosság nem fogadta be őket - mivel Caesar

győzelmének híre megelőzte érkezését -, ezért erőszakkal kerítették hatalmukba a várost. A piactér közepén fát hordattak halomba, és a városbelieknek minden vagyontárgyát összeszedve meggyújtották, majd a város lakóit korra és nemre való tekintet nélkül, élve, összekötözve a lángok közé vetették, így módon a legkegyetlenebb büntetéssel sújtották őket, ezután rögtön Uticába mentek. Ezt megelőzően Cato úgy gondolta, hogy mivel Caesar törvénye kedvez az uticaiaknak, ezért az ő pártja kevésbé számíthat a támogatásukra. A fegyvertelen lakosságot kikergette a városból, a katonai bejárat előtt (107) tábort, és egy kis sáncárkot építtetett, és őrköt állítva melléjük, kényszerítette őket, hogy ott lakjanak, továbbá őrizet alatt tartotta a város senatusát is. Scipio lovasai megtámadták, és ostromolni kezdték ezek táborát, mert úgy tudták, hogy Caesar pártján állnak, s hogy ezek megölésével vesznek elégtételt a saját keserűségükért. Caesar győzelmének hatására felbátorodtak az uticaiak, s kövekkel és husángokkal kergették vissza a lovasokat. Így miután a tábort nem tudták elfoglalni, Utica városa ellen fordultak, és sok városbelit megöltek, házaikat megszállták és kirabolták. Mivel Cato semmiféle módon nem tudta rábeszélni őket, hogy melléállva, vele együtt védelmezzék a várost, hagyják abba a gyilkolást és a rablást, s mivel tudta, mit akarnak, erőszakosságukat lecsillapítandó, mindenkinek egyenként száz sestertiust adott. Ugyanezt tette Faustus Sulla is, a saját pénzéből adakozott, ezután elhagyva Uticát, velük együtt Juba birodalmába indultak.

88 Időközben nagyszámú menekült érkezett Uticába. Cato²³ valamennyiüket összehívta a Háromszázakkal²⁴ együtt - akik Scipiónak pénzt adtak a háború folytatásához -, arra buzdította őket, hogy szabadítsák fel a rabszolgáikat, és védelmezzék meg a várost. Belátta, hogy ezeknek egy része egyetért vele, a másik rész azonban megrémült, és menekülésen gondolkodik. Ezért feladta, hogy erről a dologról tovább beszéljen, hajókat adott nekik, hogy ki-ki menjen, ahová akar. Ő maga minden dolgát a legkörültekintőbb módon elrendezte, gyermekeit L. Caesarra bízta, aki akkor a proquaestora volt, s anélkül, hogy tekintetében vagy beszédében az utóbbi időben tapasztalható lett volna bármiféle gyanús jel, amikor aludni tért, titkon magával vitt egy tört a hálósobájába, és átdöfte magát vele. Összeesett, de még lélegzett, amikor az orvos és néhány családtagja a gyanús mozgásra berontott a hálósobájába, hozzáfogtak a seb bekötözéséhez, ő azonban saját kezével, kegyetlenül feltépte a sebet, és elszánt (108) lélekkel megölte magát.²⁵ Bár az uticaiak gyűlölték pártállása miatt, mégis tekintettel páratlan feddhetetlenségére, és mert teljességgel különbözött a többi vezetőtől, s bámulatra méltó építményekkel erősítette meg a várost, továbbá tornyokkal gyarapította, ezért öngyilkossága után gondoskodtak temetéséről. L. Caesar, hogy a történelemből valamiféle előnye származzon, összehívta a népet, és beszédet tartott, amelyben mindenkit arra buzdított, hogy nyissák meg a kapukat, maga erősen reménykedett Caesar könyörületességében. A kapukat kinyitva kilépett Uticából, és

²³ A Pompeius-párti Marcus Octavius elküldte egy emberét Catóhoz, és javaslatot tett neki a hatalom megosztására. Catónak ez az ajánlat megerősítette azt a meggyőződését, hogy nem számíthat polgártársaira, sőt amint kiderült korábban, Utica lakosságára sem. Mindez csak érlelte végső és döntő elhatározását, vagyis hogy ne várja be Caesar megérkezését.

²⁴ A „Háromszázak” az uticai tanács tagjai, valamennyien rómaiak, Líbiában letelepedett kereskedők és pénzemberek. Őket, valamint az ott tartózkodó senatorokat és fiaikat Juppiter templomába hívta össze Cato tanácskozásra.

²⁵ Cato haláláról a források részletes beszámolót adnak, többet foglalkoznak vele, mint a döntő thapsusi csatával. Caesarnak tudunk egy Anticato című írásáról, amit válaszként írt M. Iunius Brutus Catót dicsőítő írására.

elindult Caesar, az imperator elé. Messala a parancsnak megfelelően megérkezett Uticába, és őrt állított valamennyi kapuhoz.

89 Caesar ezalatt Thapsusból Usettába érkezett, itt Scipiónak nagy mennyiségű gabonája, fegyvere és egyéb készlete volt csekély számú őrséggel. Odaérkezése után birtokába vette ezeket, majd elvonult Hadrumentumba. Ellenállás nélkül behatolt a városba, számba vette a fegyver-, gabona- és pénzkészleteket, s megkímélte az éppen ott tartózkodó Q. Ligarius és a fiatal C. Considius életét. Ezt követően még aznap távozott Hadrumentumból, otthagyta egy légióval Livineius Regulust, ő maga pedig Uticába indult. Útközben találkozott L. Caesarral, aki azonnal lába elé vetette magát, és csupán az életéért könyörgött. Caesar természetének és elveinek megfelelően készséggel megbocsátott neki, úgyszintén Caecinának, C. Ateiusnak, P. Atriusnak, a két Cellának, apának és fiúnak, M. Eppiusnak, M. Aquinusnak ugyanúgy, mint Cato fiának és Damasippus gyermekeinek. Sötétedés után érkezett meg Uticába, és az éjszakát a városon kívül töltötte.

90 Másnap hajnalban Caesar bement a városba, gyűlést hívott össze, buzdította Utica lakosságát, köszönetet mondott nekik lelkes támogatásukért; a kereskedő római polgárokat, valamint azokat, akik a Háromszázak közül pénzzel támogatták Varust és Scipiót, sok váddal illette, és hosszabb szónoklatban részletezte bűneiket, végül (109) hangsúlyozta, hogy bátran jöjjenek elő, életüket meg fogja kímélni. Elmondta, hogy javaikat viszont el fogja árvereztetni, olyan feltétellel, hogy aki közülük hajlandó a saját vagyonát visszavásárolni, abban az esetben a vételárat a büntetés fejében vissza fogja tartani, viszont az elárverezett javakról lista készül, hogy az érintettek a jövőben biztonságban lehessenek. Ezek a félelemtől sápadtan, életben maradásukat már nem remélve, amikor váratlanul alkalom kínálkozott a megmenekülésre, kész örömmel elfogadták a feltételeket, és arra kérték Caesart, hogy határozza meg a Háromszázaknak az együttesen fizetendő összeget. Ily módon kétszázmillió sestertius lett a három év alatt, hat részletben a római népnek fizetendő összeg. Ők ezt vonakodás nélkül elfogadták, boldogan köszönték meg Caesarnak, kijelentve, hogy ez a nap új életük kezdete.

91 Közben Juba király, amint az ütközetből elmenekült Petreiusszal együtt, napközben a gazdaságokban időzött, éjszaka úton volt, és végül elérkezett birodalmába, Zama városához. Ez volt a székhelye, itt voltak feleségei és gyermekei, ide hordatta össze egész birodalmából az összes pénzt és legértékesebb vagyontárgyakat, s a várost még a háború kezdetén hatalmas védőművekkel erősítette meg. A városlakók már értesültek Caesar régen áhított győzelméről, és Jubát a következő okok miatt távol tartották városuktól: háborút indított a római nép ellen, Zama városában fát hordatott össze a piactér közepén, arra az esetre, ha legyőznék a háborúban, minden dolgot ide halmozott össze. Azt tervezte, hogy majd az összes polgár legyilkolása után ugyanitt tűzre veti mindezt, s végül saját magát is megöli a máglya tetején, hogy feleségeivel és gyermekeivel, valamint az összes római polgárral együtt hamvadjon el a teljes királyi kincstár is. Miután Juba hosszasan időzött Zama városának kapuja előtt, először fenyegetésekkel próbált hatalmának érvényt szerezni, másodjára, amikor megértette, hogy így (110) nem sokra megy, könyörögve kérte, hogy bocsássák be házi isteneihez. Mihelyt felfogta, hogy kitartanak álláspontjuk mellett, sem fenyegetésekkel sem könyörgéssel nem tudja megatni őket, sőt annál inkább elzárkóznak, harmadszorra azt kérte tőlük, hogy adják ki neki feleségeit és gyermekeit, hadd vihesse őket magával. Amikor látta, hogy városbeliek egyáltalán nem válaszolnak neki, és semmiképpen sem juthat be, eltávozott Zama alól, és néhány lovassal és Petreiusszal együtt visszavonult vidéki birtokára.

92 Közben a zámaiak a történetek ügyében követeket küldtek Caesarhoz, és arra kérték, küldjön nekik segítséget, még mielőtt a király sereget gyűjt, és megostromolja őket; utolsó leheletükig készek őrizni a várost és magukat az ő számára. Caesar megdicsérte a követeket, és hazaküldte őket azzal, hogy jelentsék előre érkezését. Maga másnap elhagyta Uticát, és lovasságával elindult a király birodalmába. Útközben a királyi csapatoknak több vezére jött Caesar elé, arra kérve őt, hogy bocsásson meg nekik. Caesar kegyelmet adott a könyörgőknek, és ezután megérkezett Zamához. Közben híre terjedt elnéző könyörületességének, s csaknem valamennyi királyi lovas Zamánál gyülekezett Caesarhoz, és ő megszabadította őket a szorongatástól és a veszedelemtől.

93 Miközben mindkét oldalon ezek az események zajlottak, Considius, aki rabszolgáival és gladiátor csapatával Thysdrában tartózkodott, és a gaetulusokaat vezette, értesült Domitiusnak és híveinek lemészárlásáról, megrémült a légiók érkezésétől, és elveszítette az iránti reményét, hogy életben marad. Titokban elhagyta a várost, néhány barbárral és nagy mennyiségű pénzzel, s igyekezett Juba birodalmába menekülni. Útközben gaetulus kísérei nyereségvágyból megölték, majd ezután szétszéledtek, ki-ki amerre tudott. Ezalatt C. Vergilius, aki egyaránt el volt zárva a tengertől és szárazföldtől, belátta, hogy nem tehet semmit, mivel bajtársait vagy megölték, vagy elűzték. (111) Uticában Cato önkezeléssel vetett véget életének, Juba király övéitől elhagyatottan, mindenkitől megvetve kóborol. Saburát és csapatait Sittius megsemmisítette, Utica ellenállás nélkül megadta magát Caesarnak, s hatalmas hadseregéből nem maradt semmi. Elfogadta a maga és gyermekei számára az őt blokád alatt tartó Considius proconsul által felkínált menedéket, megadta magát, s összes javait és a várost is átadta a proconsulnak.

94 Ezalatt Juba király kizárva minden városból, elveszítette reményét arra, hogy életben marad. Végül miután megebédeltek, Petreiuszal párbajt vívtak, bizonyítandó, hogy bátran halnak meg, s ebben az erőteljesebb Petreius a gyengébb Jubát fegyverével könnyen megsebesítette. Ezután kardjával saját mellét akarta átdöfni, de nem sikerült neki, majd erre egy rabszolgáját kérte, hogy ölje meg, és az megtette.

95 Közben Sittius, miután megfutamította Saburának, Juba tisztjének a hadseregét, és őt magát is megölte, majd néhány emberével a tengerpart mentén elindult Caesarhoz. Útközben véletlenül összeakadt Faustusszal és Afraniusszal, akiknek volt egy kisebb csapatuk, kb. ezer főnyi, amellyel végigrabolták Uticát, és útban voltak Hispániába. Éjszaka sietve csapdákat állítottak nekik, és hajnalban rájuk támadtak, s néhány lovas kivételével - akik az első sorból elmenekültek - a többieket megölték, vagy megadásra kényszerítették. Sittius élve fogta el Afraniust és Faustust, feleségével és gyermekeivel együtt. Néhány nappal később lázadás tört ki a hadseregben, ennek során megölték Faustust és Afraniust. Pompeiusnak, valamint Faustus gyermekeinek Caesar sértetlenséget biztosított, és meghagyta nekik minden vagyonukat.

96 Ezalatt Scipio Damasipusszal, Torquatusszal és Plaetorius Rustianusszal együtt sokáig hánykódott hadihajóival a tengeren, miközben Hispániába igyekeztek, majd végül kikötöttek Hippo Regius mellett, ahol akkoriban P. Sittius hajóhada tartózkodott. Ez utóbbi létszámfőlényben (112) volt, így körülfogta és elsüllyesztette azok csekély számú hajóját, Scipiót pedig a fentebb említett néhány emberével együtt megölték.

97 Közben Caesar árverést tartott Zámában a királyi vagyonból, s eladásra bocsátotta mindazon római polgárok vagyontárgyait, akik fegyvert fogtak a római nép ellen. Megjutalmazta a zámaiakat, akik határozatot hoztak arról, hogy a király előtt bezárják kapuikat. A királyi adókat bérbeadta, a királyságot provinciává nyilvánította, helytartóként C. Sallustiuszt hagyta ott proconsuli imperiummal, ő maga pedig eltávozott Zámából, és visszatért Uticába. Ott kiárúsította azok javait, akik Juba és Petreius

fővezérsége mellett hadseregének parancsnokai voltak. S büntetés címén a következő pénzüsszegek kifizetését szabta ki: Thapsusra kétmillió sestertiust, a tapsusi tanácsra hárommillió, Hadrumentumra hárommillió, a hadrumentumi tanácsra ötmillió. Városaikat és javaikat megvédelmezte mindenfajta jogsértéstől és rablásoktól. A leptisieknak, akiktől az utóbbi időben Juba elrabolta javaikat, s emiatt követek útján panaszt tettek a senatusnál, a senatus döntőbírókat rendelt ki, és ilyen módon visszajuttatta nekik javaikat. Most Caesar évi hárommillió font olaj adására büntette őket, amiért a háború kezdetén, a vezérek viszálykodása során, szövetségre léptek Jubával, s fegyverekkel, katonákkal, valamint pénzzel támogatták őt. A szerény vagyoni helyzetű Thysdra városát bizonyos mennyiségű gabona beszolgáltatására ítélte.

98 Ezek elrendezése után, június tizenharmadikán hajóra szállt Uticánál, és két nap múlva megérkezett a szardíniai Caralisba. Ott százezer sestertiusra büntette a Sulcibelieket, amiért Nasidiust és hajóhadát befogadták és csapatokkal segítették, úgy rendelkezett továbbá, hogy javaik nyolcadát tizedként kötelesek befizetni. Néhány ember vagyonát elárvereztette, és június huszonhetedikén hajóra szállt, és Caralist elhagyva, a part mentén hajózva, huszonhét nappal később - mivel a kedvezőtlen időjárás különböző kikötőkben visszatartotta - érkezett meg Róma városába. (113)

A hispániai háború

1 Miután legyőzték Phamacést, és visszaszerezték Africát, azok, akik ezekből az ütközetekből az ifjú Pompeiusszal együtt elmenekültek, birtokukba vették Hispania Ulteriort.²⁶ Ezalatt Caesart Itáliában játékok rendezése²⁷ foglalta le, Pompeius pedig, hogy annál könnyebben tudjon felkészülni a védekezésre, az egyes városok segítségéért folyamodott. Így részben kérésekkel, részben pedig erőszakkal hatalmas hadsereget gyűjtött össze, és végigdúlta a tartományt. Az események hatására néhány város önként nyújtott segítséget, ellenben mások bezárták előtte kapuikat. Valahányszor ezek közül sikerült elfoglalnia valamelyiket, és ott akadt a tehetős polgárok soraiban olyan, aki Cn. Pompeius lekötöztetése volt, vagyonának nagysága miatt valamilyen ürüggyel eltávolították az útból, hogy pénzét a rablók között osszák szét. Ily módon némelyek hasznot húztak az ellenségből, és jelentősen gyarapodott a vagyonuk. Ezen ok miatt egyre gyakrabban küldtek követeket Itáliából, és sürgették a segítséget.

2 C. Caesar, aki harmadízben volt dictator,²⁸ és negyedszer is jelölték a címre, miután elutazása előtt számos ügyet elrendezett, sietve Hispániába érkezett, hogy a háborút befejezze. Ekkor, Corduba város követei - ez a város elpártolt Pompeiustól - Caesar elé siettek, s tőlük értesült arról, hogy éjszaka elfoglalhatja a várost, s hogy ellenségeit meglepve hatalmába kerítheti a tartományt. Elmondták továbbá, hogy Pompeius mindenfelé hírnököket helyezett el, hogy azok értesítsék őt Caesar megérkezéséről. Ezen körülmények hatására Q. Pediust és Q. Fabiust - akiket korábban legatusként a hadsereg élére állított - értesítette megérkezéséről, hogy a provinciában állomásozó lovasság álljon rendelkezésére.²⁹ Gyorsabban érkezett oda, mint azok számítottak rá, és a lovasság nem állt rendelkezésére kívánságának megfelelően.

3 Ebben az időben fivére, Sextus Pompeius védte Cordubát, amit a tartomány fővárosának tekintettek. Az ifjú Cn. Pompeius Ulliát³⁰ ostromolta, és ez már néhány (117) hónapja lefoglalta. Értesülve Caesar megérkezéséről - Pompeius őrségét kijátszva - követek érkeztek Caesarhoz, és kérték, hogy amint lehetséges, küldjön nekik

²⁶ Thapsus után a megmenekült köztársaságpártiak Hispániában gyülekeztek. A távolabbi Hispániában Caesar és Pompeius is volt korábban helytartó, tehát mindkettőjük ismert, és vannak támogatóik, valamint ellenfeleik.

²⁷ Caesar megtartotta elmaradt diadalmeneteit Kr. e. 46 augusztusában, mégpedig négyszeres győzelmi ünnepet: galliai, egyiptomi, pontusi és afrikai győzelmei révén. Rendkívül pazar ünnepet rendezett, 4 napig tartott, előkelő hadifoglyokat is felvonultatott, Vercingetorix gall vezért, Arsinoét, Cleopatra húgát, valamint Juba király négyéves fiát. A töméntelen zsákmányból bőkezűen osztott a népnek és a katonáinak ajándékokat, 22 ezer asztalt terítettek a köznép számára, mindezt játékokkal és látványosságokkal körítve.

²⁸ Négy ízben kapott *dictator* címet: Pharsalus előtt néhány napra, utána meghatározatlan időre, Thapsus után 10 évre, Kr. e. 44-ben élethossziglan. Különösen nem szívesen hagyta el most Rómát, részben a számos elintézetlen ügy miatt, részben mert Rómában az ő házában tartózkodott Cleopatra újszülött fiával, akinek apjaként az egyiptomi királynő Caesart nevezte meg.

²⁹ Caesar most sem, akárcsak a balkáni háború kezdetén, rendelkezett elegendő haderővel, sem pedig élelmiszer-készlettel. Azonban ellenfele, mint annyi más esetben is, most sem tudta kihasználni fölényét, és előnyös pozícióját, így az erőviszonyok rövidesen kiegyenlítődték.

³⁰ Ullia hűséges maradt Caesarhoz, az elvonási manőver sikerült, Pompeius abbahagyta az ostromot, és sietve útra kelt fivére levelének hatására.

segítséget. Caesar - tekintettel arra, hogy ez a város mindig kitartott Róma mellett - megparancsolta, hogy éjszaka a második őrségváltáskor sietve induljon el hat gyalogos cohors és ugyanannyi lovas. Ezek élére C. L. Vibius Paciaecust állította, aki jól ismerte a tartományt, és jól képzett katona volt. Amikor ő megérkezett Pompeius erődjéhez, történetesen éppen akkor kedvezőtlen időjárás volt, és még heves szél is zavarta. Olyan erős volt a vihar, és annyira elsötétítette az utat, hogy a legközelebb állót is alig lehetett felismerni. Ez a kellemetlenség azonban nagymértékben kedvezett nekik. Így amikor odaértek arra a helyre, megparancsolta, hogy kettesével üljenek fel a lóra, és vonuljanak egyenesen az ellenség erődjén át a város felé. Amikor azok éppen az erődvonal közepében voltak, megkérdezte valaki, hogy kik ők. Erre az mieink közül egyik azt válaszolta, hogy tartsa a száját. Éppen akkor próbáltak meg felhágni a falra, hogy elfoglalják a várost. Részben a vihar miatt akadályoztatva, az örök nem tudtak kellőképpen éberek lenni, részben pedig megzavarodtak ettől a választól. Amikor közeledtek a kapuhoz, jelt adtak, és a városbeliek beengedték őket, a gyalogosok elszóródtak, részben ott maradtak, a lovasok pedig kiáltozva rárohantak az ellenség táborára. Így ebben az akcióban, mivel az ellenséget váratlanul érte, feltehetően majdnem valamennyi táborban tartózkodó fogságba esett.

4 Miután Caesar elküldte ezt a segítséget Ulliába, elindult Cordubába, hogy Pompeiust elvonja az ostromtól. Útközben bátor férfiakat küldött előre lovasság kíséretében. Ezeket, amint megpillantották őket a városból, lovaikkal együtt beengedték, azonban a cordubaiak ezt nem vehették észre. Ahogy közeledtek a városhoz, onnan igen nagy tömeg jött ki a lovasok lekaszabolására, erre a (118) vértések, amint fentebb említettem, lovaikról leszállva, hatalmas kézitusát folytattak, úgyhogy végül a megszámlálhatatlan sokaságból csupán néhány ember tért vissza a városba. Emiatt Sex. Pompeius félelmében levelet küldött fivéréhez, hogy azonnal jöjjön segítségére, nehogy Caesar elfoglalja Cordubát, mielőtt megérkezik. Így Cn. Pompeius, aki már majdnem elfoglalta Ulliát, bátyja levelének sürgetésére elindult Cordubához.

5 Amikor Caesar a Baetis folyóhoz érkezett, a víz mélysége miatt nem tudott átkelni, ezért kövekkel teli kosarakat eresztettek a folyóba, ezek fölé gerendákat tettek; ilyen módon hidat létesítve, átvezette csapatait a táborba, három részre osztva. A híd felől nyomult a város ellen, csapatait három részre osztva. Amikor Pompeius egységeivel ideérkezett, hasonló meggondolásból a szemközti oldalon vert tábor. Caesar, hogy elzárja őt a várostól és az utánpótlástól, oldalsáncot vezetett a hídhöz. Pompeius ugyanezt tette hasonló céllal. Ily módon a két vezér között vetélkedés támadt, hogy kettőjük közül melyikük foglalja el a hidat. Ebből a versengésből naponta adódtak kisebb csatározások úgy, hogy hol az egyik, hol a másik győzött. Amikor az ügy nagyobb versengéssé fajult, mindkét részről közelharcot kezdtek, miközben egyre hevesebben akarták elfoglalni azt a helyet. A híd mellett összetorlódtak, és a folyóparthoz közeledve, összezsúfolódva belezuhantak a folyóba. Ily módon nem csupán kölcsönösen halált halálra halmoztak, hanem sírdombjaik számát is egyenlővé tették. Miután több nap telt el így, Caesar azon fáradozott, hogy az ellenséget - ha valahogyan lehetséges - sík terepre csalogassa, és az első adandó alkalommal döntő csatát vívjon.

6 Amint rájött, hogy ellenfele a legkevésbé sem akarja, hogy azokat, akiket visszavontak Ulliából, sík területre csalja, átvezette csapatait a folyón, és parancsot adott, hogy éjszaka hatalmas tüzeket gyűjtsanak, így indult el Pompeius legerősebb erődtámasza, Ategua felé. Mihelyt (119) erről Pompeius a szökevények révén értesült, az első lehetséges napon elhagyta a hegyet és a szorost, megrakott öszvérekkel és több szekérrel együtt visszatért Cordubába. Caesar ostromgépekkel kezdte támadni Ateguát, és sáncvonalat húzott köréje. Amint ezt Pompeiusnak hírül adták, még aznap elindult.

Érkezéséig Caesar - biztonsági okokból - több erődöt elfoglalt, néhányba gyalogos, másokba lovas katonákat helyezett el, hogy azok őrhelyen és őrállásban a tábora védelmére legyenek. Pompeius érkezésekor úgy esett, hogy hajnalban igen sűrű köd volt. Abban a sötétségben Caesar néhány cohorsszal és lovasegységgel bekerítette és lekaszabolta őket úgy, hogy abból az összecsapásból csak néhányan menekültek meg.

7 A következő éjszakán Pompeius felgyújtatta a táborát, és a Salsum folyó völgyén túl két város, Ategua és Ucubi között, a magaslaton vert táborát. Ezalatt Caesar elkészült az ostromművekkel, és egyéb az ostromhoz szükséges teendőkkel, továbbá védősáncot és ostromtetőket készíttetett. Ez a vidék hegyes, és természeti adottságaiból következően nem alkalmas katonai műveletekre. A síkságot a Salsum folyó kétfelé osztja, mégpedig úgy, hogy a folyó Ateguához esik közelebb, mintegy kétezer lépésnyire. Pompeius ebben az irányban ütött táborát a hegyekben, mindkét városból látható helyen, és nem mert segítségére sietni az övéinek. Tizenhárom légió sasaival és hadijelvényeivel rendelkezett, azonban közülük a két hazai légiót tekintette a legszilárdabb támaszának, amelyek Treboniustól álltak át hozzá. A harmadik légiót ennek a vidéknek a telepeseiből szervezték, a negyedik volt az africai, amit Africából hozott magával, a többi légió szökevényekből és szövetségesekből állt. A mi seregünk könnyűfegyverzetű katonasága és lovassága ugyanis bátorságban és létszám tekintetében jelentős fölényben volt.

8 Hozzájárult mindehhez, hogy Pompeius hosszabban nyújtsa a háborút, hogy ezek a helyek magas fekvésűek, (120) és a tábor erősítésére nagymértékben alkalmasak. Ugyanis Hispánia Ulterior egész területén a föld termékeny, vízben bővelkedik, az ostromgépekhez szükséges faanyag szegényes és nehezen beszerezhető. Továbbá a barbárok gyakori portyázásai miatt itt minden várostól távol eső helyet tornyokkal és erődítményekkel védenek, s ahogyan Africában, terméskővel, nem pedig cseréppel fedik be. Továbbá ezekben a tornyokban kilátó helyek találhatók, ahonnan a magasságnak köszönhetően szélesen és messzire el lehet látni. Hasonlóképpen ennek a tartománynak a városai is zömmel hegyeken épültek, a magaslatoktól és a természettől védve, hogy nehezen lehessen megközelíteni és elérni őket. Így a hely természetes adottsága folytán ezeket elkerüli az ostrom, úgyhogy a hispániai városokat nem könnyen foglalja el az ellenség, ez igazolódott ebben a háborúban is. Amikor ugyanis a fentebb már említett városok, Ategua és Ucubi között Pompeius táborát ütött, mindkét városból látható módon, az övéinek a táborhelyétől mintegy négyezer lépésnyire volt egy kiemelkedő domb, amit Postumius tábornak neveztek, itt vert Caesar erősített táborát.

9 Mivel Pompeius észrevette, hogy ezt az erődöt, távol Caesar táborától, fekvése miatt ugyanaz a hegygerinc takarja, és a Salsum folyó fogja közre, és azt is kikövetkeztette, hogy Caesar ilyen nehéz terepen valószínűleg nem vállalkozik segítség küldésére. Így feltételezésében bízva, a harmadik őrségváltáskor elindult, és ostromolni kezdte az erődöt, hogy segítségére legyen a küzdőknek. Ahogy közeledtek, hirtelen kiáltozással hatalmas mennyiségű fegyvert kezdtek hajigálni, úgyhogy a védők nagy része megsebesült. Miután ez megtörtént, a táborból kezdték visszaverni a támadást. Eljutott a hír Caesar nagyobb táborába, mire ő elindult három légióval, hogy segítségére legyen szorult helyzetükben a mieinknek. Amikor a közelükbe ért, számos megrémült ellenséget menekülés közben öltek meg, többet fogságba ejtettek, (121) köztük két centuriót. Sokan fegyvereiket elhajigálva menekültek, ezekből nyolcvan pajzsot hordtak össze.

10 Másnap megérkezett Itáliából lovasságával Arguetius. Ő meghozta azt az öt hadijelvényt, amit a Saguntumbeliectől zsákmányolt. Nem említettem a megfelelő helyen, hogy Itáliából lovasság érkezett Asprenasszal. Pompeius azon az éjszakán felgyújtatta táborát, és elindult Corduba felé. Egy Indo nevezetű királyt, aki magával vitte

csapatait a lovasság kíséretében, miközben túlságosan hevesen üldözte az ellenség hadsorát, a bennszülött legionáriusok elfogták és megölték.

11 Másnap a mi lovasságunk hosszasan üldözte Corduba irányába azokat, akik élelmet szállítottak a városból Pompeius táborába. Ezek közül ötvenet elfogtak, és az állataikkal együtt a mi táborunkba hajtották. Aznap Q. Marcius, aki Pompeius katonai tribunusa volt, átszökött hozzánk. Éjszaka, a harmadik őrségváltáskor igen hevesen harcoltak a városban, számos tűzcsóvát hajigáltak. Egy kis idő elteltével C. Fundanius, római lovas az ellenség táborából átmenekült hozzánk.

12 Másnap a mi lovasaink az egyik légióból elfogtak két katonát, akik rabszolgának adták ki magukat. Megérkezésükkor a mi katonáink azonnal felismerték őket, akik korábban Fabiusszal és Pediusszal voltak, majd Treboniustól álltak át. Semmi lehetőségük nem nyílt arra, hogy bocsánatot nyerjenek, katonáink megölték őket. Ugyanakkor elfogtak küldöncöket is, akiket Cordubából küldtek Pompeiushoz, és tévedésből a mi táborunkba jöttek. Kezüket levágták, majd ezután elbocsátották őket. A második őrségváltáskor a városból szokásos módon tűzcsóvákat és hajítófegyverek tömkelegét dobálták ki jó hosszú időn át, és sokakat megsebesítettek. Az éjszaka elmúltával kimentek a városból, rá a hat légióra, miközben a mieink egymástól különválasztva dolgoztak, és hevesen csatába kezdtek. Ezeknek a rohamát a mieink visszaverték, jóllehet a városbelieket védelmezte magaslati helyük. (122) Amikor ezek kimentek, a mi katonáink bátran visszaverték őket, ámbár alacsonyabb terepen, szorongatott helyzetben voltak. A támadók közül nagyon sokan megsebesültek, és visszahúzódtak a városba.

13 Másnap Pompeius táborából oldalsáncot kezdett vezetni a Salsum folyóhoz, s mivel néhány lovasunkat az őrhelyen a népes ellenség meglepte, őrállásukból kiűzték őket, és hármat megöltek közülük. A. Valgius, akinek az apja senator volt, fivére pedig Pompeius táborában tartózkodott, lóra szállt, és mindent hátrahagyva elmenekült. A katonák elfogtak egy kémeket Pompeius második légiójából, és megölték. Ugyanakkor kilöttek hozzánk egy parittyagolyót, a következő felirattal: azon a napon, amikor eljöttök a várost elfoglalni, le fogom tenni a pajzsomat. Ebben reménykedve számosan bíztak abban, hogy veszedelem nélkül felhághatnak a falra, és elfoglalhatják a várost. A következő napon ostromművet kezdtek építeni a fal tövében, és az elülső fal jó nagy részét ledöntötték. Miután ez történt, nehézfegyverzetűeket küldtek - akiket Pompeius a védelem okából helyezett ki a városba -, és megkérdezték Caesart, hogyha átállnának az ő oldalára, életben hagyná-e őket. Caesar azt a választ adta nekik, hogy ő a feltételeket megszabni szokta, nem pedig elfogadni. Ezek, miután visszatértek a városba, ismertették a választ, a városbeliek hatalmas kiabálások közepette mindenféle hajítófegyvert dobálva, a fal teljes hosszában harcot kezdtek. Ennek hatására a táborban tartózkodó katonák nagy része meg volt győződve arról, hogy még aznap ki fognak törni. Így körülvették a tornyot, és egy ideig igen heves csata folyt. Közben a mieink által elhajított egyik kőlövedék ledöntötte az ostrom-tornyot, és a toronyban tartózkodó ellenséges katonák közül ötöt megöltek, továbbá azt a rabszolgafiút is, akinek az volt a feladata, hogy figyelje a kőhajítót.

14 Pompeius már korábban erődöt emelt a Salsum folyón túl, s mivel a mieink nem akadályozták ebben, abban a (123) hiú reményben ringatta magát, hogy közel a mi területünkhöz megvetette a lábát. Így a következő napon, amikor szokása szerint messzebbre vonult előre, egészen odáig, ahol a mi lovasaink őrállása volt, az ellenség támadása néhány lovas és könnyűfegyverzetű csapatunkat kiszorította a helyéről. Lovasságunk csekély létszáma miatt a könnyűfegyverzetű csapatokkal együtt felmorzsolódott az ellenséges lovasság között. Ez az eset mindkét tábor szeme láttára zajlott le.

A pompeianusok nagy örömmel ujjongtak, s mivel a mi katonáink messzire hátráltak, üldözni kezdték őket. Amikor kedvező terepre értek, a mieink elfogadták volna a kihívást a szokásos bátorsággal, amazok viszont harsány kiáltásokkal kitértek a harc elől.

15 A hadseregekben általában az szokott történni lovas ütközetekben, amikor a lovas lováról leszállva összecsap a gyalogosokkal, esélyeik semmiképpen sem egyenlők. Amikor a válogatott könnyűfegyverzetű gyalogosok váratlanul csatát kezdtek a mi lovasaink ellen, s amikor csata közben ezt észrevették, többen leszálltak lovaikról. Ilyen módon rövid időn belül a lovasok gyalogosok módjára harcoltak, olyannyira, hogy a sánc közelében nagy öldöklést végeztek. Ebben a csatában elesett az ellenség soraiból százhuszonhárom ember, sokan fegyverüket elvesztve, többen súlyosan megsebesülve visszamenekültek a táborba. A mieink közül elesett három fő, megsebesült tizenkét gyalogos és hat lovas. A nap hátralévő részében a régi szokás szerint a falakért kezdődött meg a küzdelem. Miután jó nagy mennyiségű tűzcsóvát és hajítófegyvert dobáltak a mi védőinkre, a szemünk láttára nagyon kegyetlen és istentelen dologra vetemedtek - barbárok módjára: a városban lévőket, torkukat átvágva, fejjel lefelé hajigálták le a falról, ami emberemlékezet óta nem történt meg.

16 Ennek a napnak a vége felé a pompeianusoktól titokban hírnök jött hozzánk azzal a közléssel, hogy azon az (124) éjszakán fel fogják gyújtani a tornyokat és a sáncokat, és a harmadik őrségváltáskor kitörnek. Ennek megfelelően sok tűzcsóvát és hajítófegyvert kidobáltak, miután az éjszaka jó részét felhasználták, kinyitották a Pompeius táborának felőli kaput - amire mi ráláttunk -, az összes csapat kitört, rőzsét és vesszőkötegeket vittek magukkal az árkok feltöltésére, valamint csáklyákat, hogy a szalmakunyhókat lerombolják és felgyújtsák. Ezeket a kunyhókat a mieink építették a hideg ellen, azonkívül hoztak még ezüstöt és ruhákat, hogy amíg a mieinket leköti a zsákmány, azalatt leöldössék őket, majd visszameneküljenek Pompeius táborába. Pompeius úgy gondolta, hogy azok végre tudnák hajtani a tervét, ezért egész éjszaka a Salsum folyónál állt csatarendben. Bár a mieinket váratlanul érte az akció, bátorságuk folytán visszaszorították az ellenséget, sokat sebekkel elborítva visszakergettek a városba, zsákmányukat és fegyvereiket elvették, jó néhányat élve fogtak el, ezeket másnap kivégezték. Ugyanebben az időben egy a városból jött szökevény hírül adta, hogy Iunius, aki a bányában volt, tiltakozott, miután a városlakók soraiban mérsárlást követtek el, állította, hogy erre az istentelen gaztetre azok semmivel sem szolgáltak rá, hiszen őket az oltáraiknál és házi tűzhelyeiknél befogadták. Ezzel a bűnnel bemocskolták a vendégbarátságot, ezenkívül sok mindent mondott, szavaitól visszariadva felhagytak az öldökléssel.

17 A következő napon átjött Tullius legatus Cato Lusitanusszal és Antoniusszal együtt, és a következőket mondta Caesarnak: „Bárcsak megadták volna a halhatatlan istenek, hogy inkább a te katonád lennék, mintsem Pompeiusé, és rendíthetetlen bátorságomat inkább a te győzelmeid, mintsem az ő kudarcai során bizonyíthatnám. Az ő vérontással beszennyezett dicsősége odáig süllyedt, hogy mi, római polgárok védelemre szorulunk, és a haza gyászos romlása következtében ellenségnek számítunk; mi, akik akkor sem nyertünk, amikor a hadiszerencse (125) rámosolygott, még kevésbé akkor, amikor sorsa kedvezőtlenre fordult. Minket, akik a te légióid oly sok támadásának ellenálltunk éjjel-nappal, hadműveletek közepette, kardcsapásokat és hajítófegyverek ütéseit szenvedtük el, Pompeius cserbenhagyott. S most, hogy a te katonai kiválóságod kerekedett felül, megmenekülésünket a te könyörületességedtől várjuk.” Caesar válasza: „Ahogyan eljártam idegen népekkel szemben, ugyanúgy fogok eljárni a magukat megadó polgártársaimmal szemben”.

18 A legatusokat elbocsátották, miután azok odaértek a kapuhoz, Tib. Tullius megállt, és mivel a belépő Catót nem követte, az visszament a kapuhoz, és megragadta őt. Amikor ezt Tiberius észrevette, tüstént előrántotta a törét, és megszúrta vele annak a kezét. Ezért visszamenekültek Caesarhoz. Ugyanabban az időben átszökött az első légio hadijelvény hordozója, és hírül hozta, hogy a lovas ütközet napján az ő egységéből odaveszett harmincöt ember, és, hogy ezt Pompeius táborában nem lehet jelenteni, sőt azt sem szabad elmondani, hogy egyáltalán bárki odaveszett. Egy szolga, akinek ura Caesar táborában volt (feleségét és fiát hátrahagyta a városban), urát megölte, majd titokban Caesar erődjéből Pompeius táborába távozott, majd parittyalövedékre írott üzenetet küldött, amellyel értesítette Caesart, hogyan készülődnek a védekezésre a városban. Miután ilyen módon megérkezett az üzenet, visszatért a városba az, aki parittyalövedékre írott üzenetet szokott küldeni. A következő időben a két szökevény luzitán fivér hírül adta, hogy milyen beszédet tartott Pompeius: mivel nem jöhet a város segítségére, éjszaka az ellenség látótávolságából vonuljanak a tenger irányába. Azt mondta valaki, hogy inkább vállalják az ütközetet, mintsem jelét adják menekülési szándékuknak, azt, aki így beszélt, megölték. Ugyanakkor elfogták Pompeius hírvivőit, akik a városba jöttek, levelüket Caesar bemutatta a városbelieknek. Caesar megparancsolta annak, aki életéért könyörgött, hogy gyűjtsa fel (126) a városbeliek fából készült ostromtornyát; megígérte neki, hogy ha ezt megteszi, ő is mindent meg fog bocsátani neki. Nehezen volt kivitelezhető ugyanis, hogy bárki kockázat nélkül felgyűjtsa a tornyot. Így amikor a lábán kötéllel közelebb merészkedett, a városbeliek megölték. Ugyanazon az éjszakán jelentette egy szökevény, hogy Pompeius és Labienus fel vannak háborodva a városban elkövetett mészárlás miatt.

19 A következő éjszakán, a második őrsváltás idejére a hajítófegyverek sokasága miatt a fatorony, amely a mienk volt, megrongálódott az aljától egészen a második és harmadik szintjéig. Ugyanezzel egy időben igen heves küzdelem folyt a fal előtt, s a mi fentebb már említett ostromtornyunkat felgyújtották, mivel a szélirány a városbelieknek kedvezett. Másnap levette magát a falról egy családanya, átszökött hozzánk, és elmondta, hogy ő családjával együtt úgy határozott, hogy átpártolnak Caesarhoz, azonban övéit elfogták és kivégezték. Ezenkívül ugyanakkor egy viasztáblát is lehajítottak a falról, s rajta ez a szöveg állt: „L. Munatius Caesarnak. Ha életemet megkíméled - ugyanis Pompeius magamra hagyott -, amilyen hűséget iránta tanúsítottam, ugyanolyan rendíthetetlen bátorsággal foglak szolgálni téged.” Ugyanakkor a városbeli követek, akik korábban kijöttek, megérkeztek Caesarhoz, és azt mondták, ha életüket meghagyja, a következő napon feladják a várost. Azt válaszolta nekik, hogy ő, Caesar szavát adja erre. Így február tizenkilencedikén hatalmába kerítette a várost,³¹ továbbá kikiáltották imperátorrá.

20 Miután Pompeius a szökevényektől értesült arról, hogy feladták a várost, táborát Ucubi irányába vitte, a környéken letáborozott, és erődítményekkel vette körül magát. Caesar is elmozdult, és táborát áthelyezte azok közelébe. Ugyanakkor egy nehézfegyverzetű katona a hazai légióból hajnalban átszökött hozzánk, és hírül hozta, hogy Pompeius összehívta Ucubi polgárait, és (127) megparancsolta nekik, hogy gondos körültekintéssel kutassák fel, hogy kik állnak az ő oldalán, s kik azok, akik az ellenfél győzelmét kívánják. Az előbb elfoglalt városban a csatornában elfogták azt a rabszolgát, akiről fentebb már említettem, hogy megölte urát, s most elevenen megégették. Ugyanakkor átszökött Caesarhoz nyolc nehézfegyverzetű centurio a hazai légióból. A mi

³¹ Ezt a várost a pompeianusok szinte megközelíthetetlennek gondolták, ezért eleste széles körű visszhangot váltott ki, megkezdődtek a tömeges átállások Caesarhoz, illetve a szökések. Ennek hatására számos hispániai közösség is kifejezésre juttatta, hogy hajlandó átállni.

lovakaink összecaptak az ellenséges lovassággal, megsebesült és elesett néhány könnyűfegyverzetű katona. Aznap éjszaka kémeket fogtak el, három rabszolgát és egyet a hazai légió katonáiból. A rabszolgákat keresztre feszítették, a katonát pedig lefejezték.

21 Másnap könnyűfegyverzetű lovasok szöktek át hozzánk az ellenség táborából. Ugyanakkor kb. negyven lovas kirentott a mi vízhordóinkra, és néhányukat megölték, másokat élve elhurcoltak, s közülük nyolc lovas fogságba esett. Másnap Pompeius bárdal kivégeztetett hetvennégy embert, akikről azt állították, hogy Caesar győzelmét kívánják. A többieket visszaparancsolta a városba, ezek közül százhuszan megszöktek, és Caesarhoz menekültek.

22 Még ezt megelőzően azok az Ursao-beliek, akiket Ategua városában fogtak el, csatlakoztak a mi követainkhez, hogy jelentsék Ursao lakosságának, hogy mit remélhetnek ők Pompeiustól, amikor látják, hogyan mészároltatta le a vendégbarátokat, ezenkívül számos gaztettet követnek el azok ellen, akiket védelem céljából fogadtak be. Amikor ezek megérkeztek Ursao városába, a mieink, akik római lovagok és senatorok voltak, nem mertek bemenni a városba, kivéve azokat, akik odavalósiak voltak. Miután kölcsönösen meghallgatták egymást, és viszont válaszoltak, visszatértek hozzánk azok, akik a városon kívül voltak. A városbeliek egy csapattal utánuk mentek, majd a követeket orvul megölték. Ketten megmenekültek közülük, s ezek jelentették a történeteket Caesarnak... majd felderítőket küldtek Ategua városába. Miután ezek biztos (128) értesülést szereztek arról, hogy az események úgy zajlottak, ahogyan ezt a követek előadták, a városbeliek összecsoóduáltak, s kövekkel kezdték dobálni és megpróbálták megragadni azt, aki lemészárolta a küldöncöket, állítva, hogy pusztulásukért ő a felelős. Ilyen módon alighogy megszabadult a veszedelemtől, arra kérte városiakat, hadd meghessen el követként Caesarhoz, helyt fog állni, ígérte. Miután erre engedélyt kapott, elhagyta a várost, testőrséget toborzott, s amikor jó nagy csapatot szervezett, éjszaka csellel bejutott a városba. Hatalmas öldöklést hajtott végre, az előkelőket - akik ellenfelei voltak - megölte, majd hatalmába kerítette a várost. Még ezt megelőzően átszökött rabszolgák jelentették, hogy a városlakók javait eladják, s megtiltották, hogy bárki a városon kívülre menjen, legfeljebb tunicában, azért, mert azon nap óta, amikor Ategua városát elfoglalták, félelmükben sokan Baeturiába menekültek. Senki semmiféle reményt nem táplált a győzelem iránt, és ha valaki a mieink közül átállt a másik oldalra, a könnyűfegyverzetűekhez osztották be, és nem kapott többet napi tizenhét asnál.

23 A következő időben Caesar összevonta táborát, és védősáncokat építtetett a Salsum folyóhoz. Itt miközben a mieinket lefoglalta a munka, az ellenség soraiból többen lerohantak a magasabb fekvésű helyről, s mialatt a mieink nem hagyták abba a munkájukat, többen megsebesültek a nagyszámú ellenséges hajítófegyvertől. Ekkor, ahogyan Ennius mondta: „a mieink hátráltak egy kicsit.” Így amikor a mieink észrevették a szokatlan hátrálást, az ötödik légió két centuriója átkelt a folyón, helyreállították a hadrendet, s miközben páratlan vitézséggel több ellenséget visszaszorítottak, a magasabb helyről ledobált töméntelen hajítófegyver valamelyike megölte egyiküket. Ilyen módon bajtársa egyenlőtlen küzdelemre kényszerült, s miközben látta, hogy mindenfelől körülzárták, hátralépve megbotlott; mikor ez a centurio, ez a bátor férfiú felbukott, számos ellenség rohant rá, hogy (129) megszerezzék kitüntetésait. Közben lovasaink átkelve a folyón az ellenséget az alacsonyabban fekvő helyről a sánc felé szorították. Miközben túlságosan hevesen igyekeztek, hogy azok erődítményében mészárlást rendezzenek, a lovasok és könnyűfegyverzetűek bekerítették őket. Ha ezek nem lettek volna különösen bátrak, élve fogták volna el őket, ugyanis a védvonalon annyira összezsúfolódtak, hogy a lovasok alig tudták védeni magukat a szűk területen. Mind a lovas, mind pedig a gyalogos küzdelemben többen megsebesültek, köztük

Clodius Arquitus is. A két ellenfél között ugyan közelharc dúlt, de a mi oldalunkon a két dicsőségre áhítozó centurión kívül senki sem esett el.

24 Másnap mindkét fél csapatai összegyűltek Soricariánál. A mieink erődvonalat kezdtek építeni. Amikor Pompeius észrevette, hogy a sánccal elvágják őt Aspaviától - ami Ucubi városától ötezer lépésnyire van -, ez a körülmény szükségképpen arra kényszerítette, hogy vállalkozzék az összecsapásra. Mégsem adott lehetőséget ellenfeleinek arra, hogy kedvező helyen, hanem egy dombról... elfoglalták a kiemelkedő magaslatot egészen odáig, hogy az ellenséget rákényszerítsék a kedvezőtlen terep elfogadására. Miután ez megtörtént, mindkét fél csapatai a kiemelkedő domb felé igyekeztek, a mieink feltartóztatták az ellenséget, és visszaszorították őket a síkságra. Ezzel a mieink kedvező helyzetet teremtettek maguknak a csatához. Az ellenség mindenfelől hátrált, és hatalmas öldöklésbe keveredtek. Számukra a magaslati hely, nem pedig a bátorság adott lehetőséget a megmenekülésre. Ennek oltalmára támaszkodtak, mégis, ha nem esteledett volna be, a mi kevés emberünk minden segítségtől megfosztotta volna őket. Elesett ugyanis háromszázhuszonhárom könnyűfegyverzetű és százharminc-nyolc legionárius, azonkívül akiket fegyvereiktől és felszerelésüktől megfosztottak. Így megbűnhődött az ellenség a két centurio előző napi pusztulásáért. (130)

25 Másnap Pompeius - ismert szokása szerint - visszatért erődítményének ugyanarra a részére, és a régi taktikájával élt: eszerint a lovasságot kivéve csapatai sehol sem mertek a kedvező terepre leereszkedni. Mivel a mieink el voltak foglalva a munkálatokkal, az ellenséges lovascsapatok támadást kezdtek. Így amikor kiabálni kezdtek, a legionáriusok követelték a helyüket, mivel megszokták, hogy követik a lovasokat. Azt gondolhattuk volna, hogy azok készek a küzdelemre; a mieink pedig a csak kissé mély völgyből jó messzire kivonultak, és a síkságon, kedvező terepen állapodtak meg. Az ellenség azonban mégsem merészkedett összecsapásra nyílt terepen az egyetlen Antistius Turpiót kivéve. Ő bízva erejében harsány hangon kérkedett, hogy senki sem mer megmérkőzni vele. Itt az történt, mint amikor Achilles és Memnón összemérte erejét. Q. Pompeius Niger, Italica-beli római lovag lépett elő mérkőzésre a mi hadsorunkból. Antistius harciassága mindenkinek a figyelmét elvonta a munkától, és a látványosság felé fordította. Bizonytalan volt ugyanis a győzelem: a harcosok egymással szemben álltak, s a két jeles harcos között szinte úgy tűnt, hogy kettőjük küzdelmének a kimenetele fogja elhozni a háborúskodás végét. Ilyen módon ki-ki a saját emberéért lelkesedett, és annak a győzelmét kívánta. Amikor ezek elszánt lélekkel megjelentek a síkon, pajzsuk bevésített mintázata, mintegy dicsőségük jele, messzire felragyogott... Az ő párharcukkal szinte biztosan befejeződött volna a küzdelem,... kivéve, ha lovas rajtaütés miatt - ahogyan fentebb említettem - ... az erőd közelében Caesar, biztosítékkal, könnyűfegyverzetűeket helyezett el. A lovasaink hátrálva visszatértek a táborba, az ellenség túlságosan hevesen üldözte őket, a könnyűfegyverzetűek pedig együttesen, kiabálva rájuk támadtak. Így rémült félelmükben, miközben többen odavesztek menekülésük során, visszavonultak a táborba.

26 Caesar bátorságáért megajándékozta a Cassianus vezette lovas egységet tizenháromezer dénariusszal, (131) parancsnokuknak pedig átadott öt arany nyakláncot, a könnyűfegyverzetűeknek pedig tizenkétezret adott. Ezen a napon A. Baebius, C. Flavius és A. Treballius, Asta városából való római lovagok átszöktek Caesarhoz, majdnem teljesen ezüsttel szerszámozva fel lovaikat. Ezek hírül hozták, hogy a római lovagok valamennyien, akik Pompeius táborában voltak, megállapodtak, hogy átpártolnak. Azonban egy rabszolga feljelentette őket, így valamennyiüket őrizetbe vették, közülük szöktek meg ők, amikor alkalom adódott. Aznap elfogtak egy levelet,

amit Pompeius küldött Ursaóba, s ez állt benne: „Ha jól vagytok, örvendek, magam is jól vagyok. Jóllehet szerencsénknak köszönhetően megfutamítottuk ellenségeinket, kívánságunk szerint, ha lehetőséget kapnánk, sík terepen gyorsabban befejeznénk a háborút, mint azt gondolnátok. Nem merik azonban kivezetni a mezőre az újoncokból álló hadsereget, hanem a mi erődítményeinkben meglapulva, nyújtják a háborút. Körülzártak egyes városokat, így jutnak ellátmányhoz. Ezért a mi pártunkon álló városokat meg fogom védeni, és a háborút az első adandó alkalommal befejezem. Tervezem, hogy csapatokat küldök hozzátok. Kétségtelen, hogy megfosztjuk őket az utánpótlástól, és kénytelenek lesznek harcba bocsátkozni.”

27 A következő napon, amikor a mieinket lefoglalta a munka, megöltek néhányat lovasaink közül, miközben azok egy olajültetvényen fát gyűjtöttek. Néhány átszökött rabszolga hírül hozta, hogy március ötödike óta, amikor a Soricaria melletti csata lezajlott, nagy félelem uralkodott el, és Attius Varus lett a parancsnok az erődítmény területén. Még azon a napon Pompeius előrevitte a táborát, és egy olajültetvényen, Hispalis városával szemben táborozott le. Mielőtt Caesar elindult volna ugyanoda az éjszaka hatodik órája körül, feltűnt a hold. Ilyen módon miután továbbvitte táborát, Pompeius parancsot adott, hogy az általa hátrahagyott Ucubi erődöt gyűjtsák (132) fel, hogy miután a város leégett, visszatérjen a nagyobbik táborhelyére. Caesar ezután Ventippo városát vette ostrom alá, s miután ez megadta magát, arrafelé ment, és Pompeiusszal átellenben táborozott le. Pompeius felgyújtatta a várost, amiért az bezáratta kapuit helyőrsége előtt, és azt a katonát, aki táborban megölte fivérét, a mieink elfogták és agyonverték. Innen továbbmenetelve, Caesar érkezett Munda város környékére, és Pompeiusszal szemközt vert tábort.³²

28 Másnap, amikor Caesar csapataival útra akart kelni, a felderítők jelentették, hogy Pompeius serege a harmadik őrségváltás óta hadrendben áll. Miután Caesar ezt a jelentést megkapta, kitűzette a hadizászlót. Azért vezényelte ki a csapatait, mert Pompeius korábban az Ursaó-belieknek - akik az ő pártján álltak - levelet küldött, amelynek értelmében Caesar nem akar leereszkedni a völgybe, mert serege zömében tapasztalatlan katonákból áll. A városbelieket nagyon felháborította ez a levél. Pompeius ebben a feltételezésében bizakodva úgy gondolta, hogy végre tudja hajtani a tervét, ugyanis a hely természeti adottsága is védi, továbbá magának a városnak az erődítménye is, ahol táborozott. Ugyanis ahogyan fentebb előadtam, a magaslatokat dombok veszik körül, s helyenként sík szakaszok tagolják, itt is ez volt a helyzet.

29 A két tábor között kb. ötezer lépésnyi síkság helyezkedett el, úgyhogy Pompeius csapatait két körülmény is védelmezte, a város és a magaslati hely. A város előtt egy egyenletes, sík terület nyílik, ennek a széle előtt egy patak nehezítette a továbbjutást, egyenetlenné téve a terepet: ugyanis mocsaras, örvényes mederben haladt el jobb felé. Amikor Caesar meglátta a felsorakozott hadrendet, nem volt kétsége afelől, hogy ellenségei a síkság középső részére fognak előrejönni a küzdelemre; ez a terület mindenki által jól belátható volt. Ehhez hozzájárult még az, hogy a sík terep kedvezett a lovasságnak, továbbá a napos, derült idő is, mintha a halhatatlan istenek adták (133) volna meg a pompás és kívánt időjárást a küzdelemhez. A mieink ujjongtak, néhányan pedig aggodalmaskodtak, hogy mindannyiunk életét és szerencsáját erre a helyre bízzák, és mert bizonytalan, hogy egy óra múlva mit fog hozni a sors. Ilyen módon a mieink felvonultak a küzdelemre, és azt gondolták, hogy az ellenség is ezt fogja tenni. Azok azonban nem mertek messzire előrejönni a város védelméből, sőt a fal közelében

³² Több összecsapás után a két sereg megállapodott egy helyen, hogy döntésre vigyék ügyüket. Az ellenfél a magaslaton, Caesar a völgyben, mivel nem sikerült lecsalogatni őket, így vállalták az ütközetet.

maradtak. Így a mi katonáink előrevonultak. Időközben a kedvező terep arra sarkallta a szembenálló feleket, hogy ilyen körülmények között mérkőzzenek meg a győzelemért; azok azonban nem tértek el a szokásuktól, hogy a magaslati helyről, illetve a várostól elmozduljanak. Amikor a mieink tömött sorokban közeledtek a folyóhoz, ellenségeink kitartóan megmaradtak védő állásaikban.³³

30 A hadsor tizenhárom légióból állt fel, ennek oldalait a lovasság fedezte hatezer könnyűfegyverzetűvel, ehhez jöttek még a segédcsapatok kb. ugyanennyien. A mi hadseregünk kb. nyolcvan cohorsból állt és nyolcezer lovasból. Ilyen módon, amikor a mieink közeledtek a kedvezőtlen terephez, a síkság szélén az ellenség csapatai készenlétben álltak, hogy a mieink számára veszélyessé tegyék a feljutást a magasabb szintre. Amikor ezt Caesar észrevette, nehogy valamit elhamarkodottan vagy helytelenül cselekedjenek, igyekezett őket visszatartani attól a helytől. Amikor ez az emberek füléhez eljutott, zúgolódva és méltatlankodva fogadták, hogy akadályozza őket abban, hogy az ütközetet elkezdjék. Ez a késlekedés fellelkesítette az ellenfelet: Caesar csapatait a félelem visszatartja attól, hogy ütközetbe bocsátkozzanak. Így elbizakodva, bár mégis nagyobb kockázattal, lehetővé tették, hogy az ellenfél közeledhessen hozzájuk. Így a tizedik légió katonái tartották a helyüket, a jobbszárnyat, a volt harmadik és ötödik légió a balszárnyat, ugyanígy a többi lovasság és segédcsapat is. Felhangzott a csatakiáltás, és megkezdődött az ütközet. (134)

31 A mieink katonai bátorság tekintetében fölényben voltak, viszont az ellenfél a magaslati helyen igen keményen ellenállt, mindkét oldalon hangos kiáltozás támadt, és a hajítófegyvereket eldobálva összecsaptak úgy, hogy a mieink majdnem elveszítették a győzelembé vetett reményüket. Összecsapás, harci zaj, ezek a dolgok rémítették meg leginkább az ellenfelet, de összehasonlítva azonos helyzetben voltak. Ilyen módon mindkét vonatkozásban azonos esélyekkel csaptak össze, az eldobott hajítódárdáktól elárasztva esett el és halt meg az ellenség nagy tömege. A jobbszárnyat - ahogyan már mondtuk - a tizedik légió tartotta, és ezek ámbár kevesen voltak, bátorságuknak köszönhetően akciójukkal mégis nagyon megrémítették az ellenséget. Kezdték az ellenfelet állásaiból visszafelé szorítani, olyannyira, hogy az ellenséges légiókat kezdték védekezésbe átvinni, nehogy a mieink oldalba támadják a jobbszárnyát. Mihelyt ez megtörtént, Caesar lovassága a balszárnyat kezdte szorongatni, úgyhogy akármilyen vitézséggel küzdött az ellenség, nem volt lehetősége arra, hogy a csatasornak segítséget vigyen. Így amikor a csata zaja jajgatással vegyült, és a kardcsapások hangja fülünkhöz elért, a tapasztalatlanok lelkét félelem szállta meg. Itt, ahogyan Ennius fogalmazott, láb lábnak feszül, fegyver fegyvert súrol, és a roppant elszántan küzdő ellenséges katonákat a mieink kezdték elűzni, ezek a városban találtak menedéket. Így a Liberalia ünnepen megfutamtították és szétszórták őket, s nem menekülhettek volna meg, ha nem futottak volna vissza oda, ahonnan kiindultak. Ebben a csatában elesett kb. harmincezer ember, vagy valamivel több, ezenkívül Labienus és Attius Varus. Miután ezek elestek, mindkettőjüket eltemették, úgyszintén azt a háromezer római lovagot, akik részben szintén a városból valók voltak, részben pedig provinciabeliek. A mieink elveszítettek kb. ezer embert, részint lovast, részint gyalogost, és kb. ötszázan megsebesültek. Az ellenségtől (135) zsákmányoltak tizenhárom légiós sást és jelvényeket és vesszőnyalábokat.

32 Akik túléltek ezt a menekülést, azok Munda városát menedékhelyükké alakították, a mieink pedig kénytelenek voltak körülsáncolni őket. Az ellenség fegyvereiből pajzsokat

³³ A 30-31. *caput*-okban olvasható a Munda melletti ütközet leírása, amely igen kemény és kockázatos volt, nehezen kikényszerített győzelemmel.

és hajítódárdákat tűztek le palánkként, holttesteket hordtak egy halomba, följük kardok hegyére levágott emberfejeket szúrtak le sorban, a város felé néző arccal. Hogy lássák az ellenség megfélemlítésére és a mi bátorságunk jeleként odaállítva, és hogy a sánccal körülzárták az ellenséget. Így a gall csapatok hajítódárdákkal és lándzsákkal kezdték ostromolni az ellenséges holttestekkel körülvett várost. Ebből az ütközetből az ifjú Valerius néhány lovassal Cordubába menekült, és Sex. Pompeiusnak, aki Cordubában tartózkodott, hírül vitte a történeteket. Értésülve az eseményekről, a lovasoknak, akiket magával hozott, kiosztotta a nála lévő pénzt, és a városbelieknek azt mondta, hogy a béke ügyében elutazik Caesarhoz, és este tíz óra körül elhagyta a várost. Cn. Pompeius néhány lovassal és néhány gyalogossal Carteia tengeri erődje felé tartott; ez a város Cordubától százhetvenezer lépésnyi távolságra van. Amikor nyolcvanezer lépésnyi közelségbe ért Carteiához, P. Caucilius, aki korábban Pompeius táborparancsnoka volt, hírnököt küldött Pompeius szó szerinti üzenetével, eszerint nincsen jól, és kéri, hogy küldjön neki egy hordszéket, amelyen bevihetik a városba. Miután küldtek neki egy hordszéket, bevitték a városba. Akik az ő pártján álltak, összegyülekeztek abban a házban, amelyikbe őt vitték, hogy megtudakolják, mi a szándéka a háború vonatkozásában (miközben úgy gondolták, hogy az magánemberként jött). Mivel tömegesen gyűltek össze, Pompeius leszállt a hordágyról, és ezek védelmére bízta magát.

33 Caesar rögtön a csata után erődítéssel vette körül Mundát, és Cordubába³⁴ ment. Azok, akik ebből a csatából megmenekültek, birtokukba vették a hidat, s amikor (136) Caesar odaért, civakodni kezdtek: kevesen éltük túl a csatát, hová menekülhetnénk? Így hát harc kezdődött a hídnál. Caesar átkelt a folyón, és táborot vert. Scapula, az egész lázadás, felszabadítottak és rabszolgák vezetője rögtön, amikor a csata után Cordubába megérkezett, máglyát rakatott magának, és parancsot adott, hogy a legkitűnőbb lakomát készítsék, úgyszintén öltöztessék fel a legjobb ruhába, pénzét és ezüstjét nyomban rabszolgáinak ajándékozta. Ezután ő maga megebédelt, majd mézgat és nárdust öntött magára. Legvégül megparancsolta a rabszolgájának és szabadosának, ez utóbbi az ágyasa volt, egyiknek azt, hogy nyakazza le, a másiknak azt, hogy gyűjtsa meg a máglyát.

34 A városlakók pedig - amint Caesar letáborozott a várossal szemben - viszálykodni kezdtek egymással a Caesar és a Pompeius pártiak, olyannyira, hogy a kiabálás zaja elhallatszott egyenesen a táborig. Volt itt két légió, amelyeket részben szökevényekből toboroztak, részben pedig városi rabszolgákból, akiket Sex. Pompeius szabadított fel, s akik Caesar jöttének hírére dezertálni kezdtek. A várost a tizenharmadik légió védte, a mieink pedig, amikor már visszaverték azokat, elfoglalták az ostromtornyokat és a városfal egy részét. Végül követeket küldtek Caesarhoz, hogy küldjön be a segítségükre légiókat. Amikor ezt a szökevények észrevették, elkezdték a várost lángba borítani. Ezeket a mieink leverték, és megölték huszonkétezer embert, nem számítva azokat, akik a falakon kívül veszték el. Ilyen módon foglalta el a várost Caesar. Amíg ő itt volt lekötve, a csata túlélői, akiket Mundában körülzártak - amint már fentebb említettük -, kitörtek, és nagyon nagy veszteséggel visszatértek a városba.

35 Amikor Caesar útban volt Hispalis felé, követek érkeztek hozzá könyörögni. Így amikor odaért a városhoz, Caniniust, védelmet adva mellé, beküldte a városba, maga pedig letáborozott a település közelében. Pompeius pártján belül volt egy meglehetősen nagy csoport, akik (137) méltatlankodtak a helyőrség befogadása miatt, és egy bizonyos Philo - aki Pompeius legelszántabb védelmezője volt, és akit az egész Lusitaniában

³⁴ Caesar rendezte a tartomány helyzetét, jutalmakat és büntetéseket szabott ki. Erre az időre már meglehetősen előrehaladt Hispania romanizációja, több latin, illetve római joggal rendelkező város is volt.

nagyon is jól ismertek - titokban, a mi őrreink tudta nélkül elutazott Lusitaniába, és Lenniumban találkozott Caecilius Nigerral, egy barbárral, akinek volt egy tekintélyes luzitán serege. Éjszaka, titokban visszatért a városba, Hispalisba, az erőd falon át befogadták a helyőrséget, s legyilkolták az őrségben állókat, bezárták a kapukat, és újra elkezdték a harcot.

36 Mialatt ezek az események történtek, Carteia városából érkezett követek jelentették, hogy Pompeius a kezükben van. Mivel korábban Caesar előtt bezárták a kapukat, úgy gondolták, ezzel a jótéteménnyel helyrehozhatják az előző hibás döntésüket. A luzitánok nem hagytak fel Hispalis ostromával egyetlen percre sem; amikor ezt Caesar észrevette, attól tartott, hogy ha folytatja a város ostromlását, az elkeseredett emberek felgyújtják a várost, és lerombolják a falakat. Tanácskozást tartott, és ezután nem akadályozta meg, hogy a luzitánok éjszaka kitörjenek, azok viszont nem gondolták, hogy ez szándékosan történik. Ily módon a kitörésük során felgyújtották azokat a hajókat, amelyek a Baetis folyón horgonyoztak. Miközben a mieink el voltak foglalva a tűzzel, ezalatt azok elmenekültek, azonban a lovasaink lemészárolták őket. Miután ez megtörtént, visszafoglalták a várost, Caesar pedig elindult Asta felé, ahonnan követek jöttek hozzá a város megadása céljából. A Munda-beliek, akik a csatából a városba menekültek, mivel az ostrom elhúzódott, nagyon sokan megadták magukat. S mivel légiókra voltak osztva, szövetkeztek egymással, hogy akik a városban vannak, éjszaka, adott jelre kitörnek, miközben azok a táborban öldökölnék. Miután ez a terv kiderült, a következő éjszaka, a harmadik őrségváltáskor, megadott jelre a városfalon kívül mindenkit levágtak.

37 Mialatt Caesar útközben megostromolta a többi várost, a Carteia-beliek Pompeius miatt viszálykodni kezdtek (138) egymással. Az egyik fél követeket küldött Caesarhoz, a másik viszont Pompeius pártját támogatta. Lázadás tört ki, megszállták a kapukat, hatalmas öldöklés támadt, Pompeius megsebesült, elfoglalt húsz hajót, és elmenekült. Didius, aki Gadesnál a hajóhad parancsnoka volt, mihelyt eljutott hozzá a hír, azonnal útra kelt az üldözésére. Carteiából gyalogosokkal és lovasokkal sietve elindultak, és nyomban üldözni kezdték Pompeiust. A negyedik napon az üldözöttek kikötöttek, mivel előkészületek és víz nélkül keltek útra Carteiából. Miközben ezek vizet vettek maguknak, Didius utolérte őket hajóhadával, több hajójukat felgyújtatta, néhányat pedig elfogott közülük.

38 Pompeius néhány emberével elmenekült, és elfoglalt egy bizonyos természettől megerősített helyet. Miután a lovasok és gyalogosok, akiket az üldözésére küldtek, felderítők útján mindenről értesültek, éjjel-nappal folytatták útjukat. Pompeius súlyosan megsérült a vállán és a bal lábán. Ehhez hozzájárult még, hogy kificamodott a bokája, ami mozgásában erősen akadályozta. Így hordszéken vitték a toronyhoz, és azon szállították tovább. Mikor azt a luzitánt, akit katonai szokás szerint a csapatból hírszerzésre küldtek, Caesar erődjéből meglátták, lovasokkal és gyalogosokkal gyorsan körülfogták. A helyet nehéz volt megközelíteni, Pompeius ugyanis egy természettől megerősített helyet vett birtokba, hogy a magaslati helyről kisszámú ember akkor is védeni tudja, ha nagy tömeg vonulna fel. Amikor a mieink megérkeznek, előrenyomulnak, de hajítódárdákkal visszaűzik őket. Miután meghátráltak, az ellenség hevesen rájuk támad, és hátráltatják továbbjutásukat. Miután ez megismétlődött, egyértelművé vált, hogy ez a manőver a mieink számára nagyon veszélyes. Az ellenség elkezdte magát körülsáncolni, mi úgyszintén sietős gyorsasággal sáncot vezetünk a csúcs felé, hogy az ellenséggel azonos magasságban ütközhesünk meg. Amikor azok ezt észrevették, futásban kerestek menedéket. (139)

39 Pompeiust, amint fentebb bemutattuk, sebesülése és kificamodott bokája is hátráltatta a menekülésben, továbbá a terep nehézkessége miatt sem kocsin, sem lovon nem tudta biztosítani továbbhaladását. A mieink mindenfelé öldököltek. Elzárva az erődítményétől, segítségét elveszítve, Pompeius a hegyek által körülzárt völgybe, üreges helyre, egy barlangba próbált elrejtőzni, hogy a mieink ne tudják könnyen megtalálni, kivéve ha a szökevények elárulják. Így akadtak rá, és ölték meg ott helyben. Mivel Caesar akkor Gadesnál tartózkodott, április tizenkettedikén elvitték Pompeius fejét Hispalisba, és ott közszemlére tették ki.

40 Miután az ifjú Cn. Pompeiust megölték, Didius, akit fentebb már említettünk, az örömtől fellelkesülten visszavonult a közeli erődbe, magával vitt néhány hajót is kijavítás céljából. Minden eshetőségre számítva, sáncot kezdett építeni a tengerhez mindkét oldalon. A csatából menekült luzitánok adott jelre összegyűltek, és elég nagy sereget szervezve Didius ellen mentek. Neki, jóllehet éberrel védelmezte hajóit, mégis azok gyakori portyázásaikkal kicsalogatták az erődből, és szinte naponkénti támadásokat folytatva, cseleket vetettek, erőiket felosztották három részre. Ezek egy része a hajók felgyújtására állt készen, a másik pedig arra, hogy visszakeresse az ellenséget a felgyújtott hajóktól, ezek úgy voltak széthelyezve, hogy senki se láthassa őket. A többiek mindenki szeme láttára szálltak csatába. Így amikor Didius előjött az erődből csapataival, hogy visszaűzze ezeket, a luzitánok jelt adtak, felgyújtották a hajókat, egyszersmind akik az erődből a csatára előjöttek, ugyanarra a jelre üldözni kezdték a hátráló rablókat, s a lesben állók hátulról kiabálva bekerítették őket. Didius sokadmagával bátran halt meg. Néhányan a csata után elfoglalták a partnál lévő csónakokat, úgyszintén többek úszva a nyílt tengeren horgonyozó hajókhoz igyekeztek, felhúzza a horgonyokat, evezőikkel vágtak neki a nyílt tengernek, ez (140) mentette meg az életüket. A luzitánok zsákmányt szereztek. Caesar visszatért Gadesből Hispalisba.

41 Fabius Maximus, akit hátrahagyott Mundánál az erőd ostromlására, éjjel-nappal, szünet nélkül támadta a várost hajítógépeivel. A körülzárt mundaiaiak összecsaptak egymás között, majd nagy mészárlás után kitörtek. A mieink nem mulasztották el a város visszaszerzésére kínálkozó alkalmat, és az életben maradtak közül foglyul ejtettek tizennégyezret. Ezt követően katonáink Ursaóba indultak; ezt a várost szilárd erődítmény védte, olyannyira, hogy magát a helyet nem csupán az építményei, hanem természetes fekvése is védte az ellenség ostromától. Ehhez járult még az is, hogy magát a várost kivéve, a környéken sehol sem akadt víz nyolcezer lépésnyi területen belül. Ez a körülmény a városiak számára igen előnyös volt. Hozzájött még ehhez az, hogy a sánchoz szükséges anyag és fa, amiből a tornyot és az ostromgépeket szokták készíteni, hatezer lépésnél közelebb nem volt található. Ezért Pompeius, hogy biztonságossá tegye a várost az ostrom ellen, a környéken levágotott és behordatott minden faanyagot. Így a mi katonáink a nem régen elfoglalt Munda városából hoztak fát.

42 Mialatt Mundában és Ursaóban ezek történtek, Caesar Gadesből visszavonult Hispalisba, és a következő napra gyűlést hívott össze. Elmondta, hogy quaestorsága kezdetén ezt a tartományt valamennyi közül különösen szívügyének tekintette, és abban az időben, amennyire tehetette, elhalmozta jótéteményekkel. Az ezt követő magasabb tisztsége, praetorsága idején a Metellus által megszabott adók mérséklését kérte a senatustól, és mentesítette a tartományt ezen pénzfizetési kötelezettségek alól. Egyszersmind elvállalta védelmüket, nem csupán azzal, hogy számos követségüket maga vezette a senatus elé, hanem mind köz- mind magántermészetű ügyekben vállalta a képviselői szerepüket, amivel sokak ellenségeskedését vonta magára. Hasonlóképpen consulsága idején, távollétében (141) is lehetősége szerint előnyökhöz juttatta a tartományt. Ebben a háborúban és az elmúlt időkben azonban azt kellett tapasztalnia,

hogy mindezeket a kedvezményeket elfelejtették, és hálátlanok iránta, valamint a római nép iránt. Ti, ámbár ismeritek a népek közötti jogot és a római nép szokásait, barbárok módjára a római nép szent és sérthetetlen tisztségviselőire ismételten kezet emeltetek, és Cassiust fényes nappal a forum közepén istentelen módon meg akartátok ölni. Ily módon a békességet ti mindig is gyűlöltétek, és ezért a római nép légiói mindig kénytelenek voltak ebben a tartományban állomásozni. Nálatok a jótétemény gázságnak, a gonoszság jótettnek minősül. Így sohasem voltatok képesek megőrizni sem béke idején az egyetértést, sem pedig háborúban a tisztességet. Az ifjú Pompeiust befogadtátok, amikor menekült, s ő a hivatali jelvényeket, valamint a katonai hatalmat magához ragadva számos polgárt megöletett, hadsereget szervezett a római nép ellen, és a ti ösztönzésekre végigdúlta a tartomány földjét. Miben mutatkozik meg hát a ti fölényetek? Vajon nem látjátok be, hogy ha én elpusztulok is, a római népnek vannak légiói, amelyek nem csupán nektek képesek ellenállni, hanem az eget is képesek lerombolni? Az ő dicsőségük és bátorságuk...³⁵ (142)

³⁵ Hispániát elhagyva Caesar először a tartomány távolabbi részébe, majd Gallia Narbonensisbe vonult, ezután megállt latiumi birtokán egy rövid időre, majd október elsején megérkezett Rómába.

Jegyzetek

- ¹ Caesar Kr. e. 48. októberében érkezett Alexandria kikötőjébe, mivel idáig követte Pompeiust, s itt értesült annak haláláról. Az egyiptomi trónviszály miatt kénytelen volt maradni, és beleavatkozni a belügyekbe. Keletről erősítést kért, amit a pergamoni Mithridatész közreműködésével meg is kapott. Stratégiai megfontolásból nem akarta Egyiptomot az Afrikában gyülekező pompeianusoknak kiszolgáltatni, hanem biztosítani akarta saját magának.
- ² Aulus Gabinius Kr. e. 57-ben Syria provincia helytartója volt, ő helyezte vissza trónjára a száműzött XIII. Ptolemaios Aulétést, sőt rendelkezésére bocsátott római hadsereget is. Consulsága lejártá után Caesar is próbálta megkapni Egyiptomot tartományként, de nem sikerült neki. Caesar továbbá a tartozást is be akarta hajtani Egyiptomban, amivel az uralkodó adósa volt, mivel a háborúhoz szüksége volt pénzre (10 millió sestertius).
- ³ Ptolemaios Aulétész Kr. e. 51-ben meghalt, kijelölt örökösei XIV. Ptolemaios Dionysos és Cleopatra. Caesar visszahozatta az elűzött Cleopatrárt, és kibékítette fivérével. A harcokban meghalt maga az uralkodó is, ezért öccse, XV. Ptolemaios került trónra helyette.
- ⁴ Arsinoé és XIV. Ptolemaios testvére, a későbbi XV Ptolemaios részére biztosította Caesar Ciprust, ezzel leválasztva a római birodalomról. A tartomány fontosságát ő is felismerte, hasonlóan Augustushoz. (Különösen gazdasági jelentősége nagy!)
- ⁵ Kr. e. 47-ben elindul Caesar Kis-Ázsiába, Pharnacész ellen. Ez a háború már az alexandriaival párhuzamosan elkezdődött, és az ottani helytartó vereséget szenvedett Pharnacéstól. (145)
- ⁶ A 42-47-ig terjedő *caputokban* az illyriai eseményekről számol be a szerző. Q. Cornificius, Aulus Gabinius, valamint Vatinius, a pharsalusi csatából menekülő Octavius (Pompeius híve) küzdelmét írja le, amely végül a Tauris melletti csatában dől el Kr. e. 47. március 6-án.
- ⁷ A 48-65-ig terjedő *caputokban* a történeti elbeszélés nyugaton folytatódik, Cassius Longinus tevékenységét ismerteti Hispania Ulteriorban.
- ⁸ A 66. *caputtól* visszatér Caesar tetteinek ismertetésére a Pharnacész elleni hadjárat végéig, a zélai győzelemig, ahonnan a közismert lakonikus tömörségű hadijelentését küldte: "*Veni, vidi, vici*" (Jöttem, láttam, győztem).
- ⁹ Deiotarus galata uralkodó, Pompeius híve. Később megvádolták azzal, hogy meg akarta ölni a házában vendégeskedő Caesart. A galata uralkodó védője Cicero volt, a bíró pedig maga Caesar, az ítéletről nem tudunk. Caesar megölése után Deiotarus a gyilkosok oldalára állt, majd Octavianus mellé, Kr. e. 40-ben halt meg.
- ¹⁰ Kr. e. 47 tavaszán a Caesar ellenes erők Afrikában kezdtek gyülekezni, miután a Balkánon nem volt elég erejük ahhoz, hogy szembeszálljanak Fufius Calenus csapataival.
- ¹¹ Juba numidiai uralkodó, aki korábban diplomáciai küldetésben Rómában járt, és akkor Caesar megsértette, amit az sohasem bocsátott meg. Az afrikai háborúban a pompeianusokat támogatja.
- ¹² C. Sallustius Crispus római történetíró, Kr. e. 47-46-ban érdemeket szerzett az utánpótlás és az élelmiszerellátás megszervezésében. Kr. e. 46-ban elfoglalt egy élelmiszer raktárat, amiért Caesar kinevezte *praetor suffectus*-nak, (146) és megbízta az újonnan megszervezett tartomány, Africa Nova (Numidia) kormányzásával.
- ¹³ Amikor katonái megrémültek az ellenséges csapat nagyságától, akkor ő még tódította a híreszteléseket. Amikor Juba érkezéséről érkeztek riasztó hírek, Caesar gyűlésbe hívta

katonáit, és a következőket mondta nekik: „Tudjátok meg, hogy néhány nap múlva 10 légióval, 30 ezer lovassal, 100 ezer könnyűfegyverzetű gyalogossal és 300 elefánttal megérkezik a király. Hagyják abba most már egyesek a találgatást, a fejtörést, higgyenek nekem, hiszen én biztosan tudom mindezt; mert ha nem, behajózom őket a legódivatúbb bárkába, és parancsot adok, menjenek, amerre a szél viszi őket” (Suet. Caes. 66.).

¹⁴ Az ókori hadviselésben gyakran és eredményesen alkalmaztak elefántokat. Pl. Nagy Sándor, illetve utódai, a Ptolemaiosok Egyiptomban, illetve a karthágóiak. Pürrhosz epeiroszi uralkodó szintén alkalmazott elefántokat a tarentumi háborúban. Különösen hatékonyan vetették be a lovasság ellen, mivel az elefántokhoz nem szokott lovak már a látványtól, illetve az állatok hangjától is megrémültek. A láncban egymás mellett felállított elefántok eredménnyel állították meg a lovasság rohamát. Volt azonban hátrányuk is, bár megölni nehéz volt, de ha megsebesítették, akkor szinte irányíthatatlanná váltak, ilyenkor mindkét oldalra egyaránt veszélyesek voltak.

¹⁵ Az elefántokat általában könnyű gyalogos védőkísérettel látták el. Az állatokra tornyokat helyeztek, ezekben négy embert lehetett elhelyezni, ez lényegében egy bélelt nyereg volt, amelyre nyersbőr keretet is erősítettek, ezekben pikás, íjász, lándzsás harcosok foglaltak helyet. Alkalmaztak továbbá az elefántok térdének átvágása ellen védő fém páncélabroncsokat, mivel ezen a helyen lehetett a legkönnyebben megsebesíteni az állatokat. (147)

¹⁶ Lásd fentebb a 12. jegyzetet.

¹⁷ Caesar Kr. e. 58-48-ig Gallia *proconsul*-a volt, ő hódította és szervezte meg ezt a tartományt. Az itt szolgáló katonák közül többen vele vannak a későbbi hadjáratain is.

¹⁸ Nagy Sándorhoz hasonlóan Caesar sem hitt a babonákban és előjelekben, sőt általában ironikusan kezelte azokat. Pl. nem riasztotta el a Scipio és Juba elleni támadástól az a rossz előjel, hogy az áldozatra kiszemelt állat kétszer is kiszabadult a kezéből.

¹⁹ Caesar mint zseniális hadvezér seregében szigorú rendet és fegyelmet tartott, semmiféle lazaságot nem tűrt el. Légiói között galliai tartózkodása alatt nem volt lázadás. Katonái nagyon is szerették, és ragaszkodtak vezérükhöz, akiért szinte bármit megtettek volna.

²⁰ Mind a ballisza, mind a skorpió ókori harcászati eszköz, lövedékek (kő, íj) továbbítására szolgáló harci gép. Az eredeti változatát Kr. e. 400-ban találták fel Syracusá-ban, majd rövid időn belül sokféle változata fejlődött ki.

²¹ A numidák, illetve a gaetulusok nem használtak kantárt és zablát, lényegében szőrén ülték meg a lovat.

²² Rómában hagyományosan ezen a napon, márc. 21-én tartották a hadsereg *lustratio*-ját (tisztító szertartását) a hadakozási idény megkezdése előtt. A szertartás jelzi, hogy Caesar elhatározta a döntő hadműveletek megkezdését.

²³ A Pompeius-párti Marcus Octavius elküldte egy emberét Catóhoz, és javaslatot tett neki a hatalom megosztására. Catónak ez az ajánlat megerősítette azt a meggyőződését, hogy nem számíthat polgártársaira, sőt amint kiderült korábban, Utica lakosságára sem. Mindez csak (148) érlelte végső és döntő elhatározását, vagyis hogy ne várja be Caesar megérkezését.

²⁴ A „Háromszázak” az uticai tanács tagjai, valamennyien rómaiak, Líbiában letelepedett kereskedők és pénzemberek. Őket, valamint az ott tartózkodó senatorokat és fiaikat Jupiter templomába hívta össze Cato tanácskozássra.

²⁵ Cato haláláról a források részletes beszámolót adnak, többet foglalkoznak vele, mint a döntő thapsusi csatával. Caesarnak tudunk egy Anticato című írásáról, amit válaszként írt M. Iunius Brutus Catót dicsőítő írására.

²⁶ Thapsus után a megmenekült köztársaságpártiak Hispániában gyülekeztek. A távolabbi Hispániában Caesar és Pompeius is volt korábban helytartó, tehát mindkettőjük ismert, és vannak támogatóik, valamint ellenfeleik.

²⁷ Caesar megtartotta elmaradt diadalmeneteit Kr. e. 46 augusztusában, mégpedig négyszeres győzelmi ünnepet: galliai, egyiptomi, pontusi és afrikai győzelmei révén. Rendkívül pazar ünnepet rendezett, 4 napig tartott, előkelő hadifoglyokat is felvonultatott, Vercingetorix gall vezért, Arsinoét, Cleopatra húgát, valamint Juba király négyéves fiát. A töméntelen zsákmányból bőkezűen osztott a népnek és a katonáinak ajándékokat, 22 ezer asztalt terítettek a köznép számára, mindezt játékokkal és látványosságokkal körítve.

²⁸ Négy ízben kapott *dictator* címet: Pharsalus előtt néhány napra, utána meghatározatlan időre, Thapsus után 10 évre, Kr. e. 44-ben élethossziglan. Különösen nem szívesen hagyta el most Rómát, részben a számos elintézetlen ügy miatt, részben mert Rómában az ő házában tartózkodott Cleopatra újszülött fiával, akinek apjaként az egyiptomi királynő Caesart nevezte meg. (149)

²⁹ Caesar most sem, akárcsak a balkáni háború kezdetén, rendelkezett elegendő haderővel, sem pedig élelmiszer-készlettel. Azonban ellenfele, mint annyi más esetben is, most sem tudta kihasználni fölényét, és előnyös pozícióját, így az erőviszonyok rövidesen kiegyenlítődték.

³⁰ Ullia hűségese maradt Caesarhoz, az elvonási manőver sikerült, Pompeius abbahagyta az ostromot, és sietve útra kelt fivére levelének hatására.

³¹ Ezt a várost a pompeianusok szinte megközelíthetetlennek gondolták, ezért eleste széles körű visszhangot váltott ki, megkezdődtek a tömeges átállások Caesarhoz, illetve a szökések. Ennek hatására számos hispániai közösség is kifejezésre juttatta, hogy hajlandó átállni.

³² Több összecsapás után a két sereg megállapodott egy helyen, hogy döntésre vigyék ügyüket. Az ellenfél a magaslaton, Caesar a völgyben, mivel nem sikerült lecsalogatni őket, így vállalták az ütközetet.

³³ A 30-31. *caput*-okban olvasható a Munda melletti ütközet leírása, amely igen kemény és kockázatos volt, nehezen kikényszerített győzelemmel.

³⁴ Caesar rendezte a tartomány helyzetét, jutalmakat és büntetéseket szabott ki. Erre az időre már meglehetősen előrehaladt Hispania romanizációja, több latin, illetve római joggal rendelkező város is volt.

³⁵ Hispániát elhagyva Caesar először a tartomány távolabbi részébe, majd Gallia Narbonensisbe vonult, ezután megállt latiumi birtokán egy rövid időre, majd október elsején megérkezett Rómába. (150)

Utószó

Az ún. Caesar *corpus* (*Corpus Caesarianum*) a Caesar által írott, két ismert háború (gall és polgárháború) leírása mellett tartalmazza még három másik hadjárat leírását is (alexandriai, afrikai és hispániai). Ezen művek szerzőségét illetően már az ókorban is találgatások folytak. Bárki is legyen azonban a szerző vagy szerzők, az említett írások hézagpótló forrásművek, ugyanis a zseniális hadvezér pályafutása csakis ezekkel együtt teljes. Ezek a háborúk egyben Caesar élete utolsó éveinek háborús eseményei, egészen pontosan a Kr. e. 48-45 között lezajlott polgárháborús évek legfontosabb harci cselekményei.

Az alexandriai háború szerzője feltehetően azonos azzal az Aulus Hirtiuszal, aki Caesar egyik alvezére volt, és a *Feljegyzések a gall háborúról* című munka 8. könyvét írta. Az eseményeket mindenesetre más megvilágításba helyezi, mint maga a fővezér. (A galliai hadi eseményekről nem maradt más egykorú forrás!) Az említett írások egyben egy sajátos műfaj mintapéldányai is, nevezetesen katonai emlékiratok. Figyelemreméltó forrás, ugyanis alapja egy speciális dokumentumanyag, ebben az esetben a fővezér által a senatusnak rendszeresen küldött jelentésanyag (feltehetően innen került a címbe a „Feljegyzések...” kitétel). Ezt a sajátos dokumentum-anyagot színezte ki a szerző a katonai regény elemeivel. Bár az író ismeretlen, az mégis bizonyosnak tekinthető, hogy kortárs, maga is szemtanúja, sőt aktív résztvevője volt az eseményeknek. Talán egy tiszt, esetleg katona (az utóbbi a hispániai események leírójáról feltételezhető).

Suetonius császárkori történetíró (1-2. sz.) korában már megvolt ez a *corpus*, azonban a szerzőség vonatkozásában neki sem volt biztos támpontja. Aulus Hirtius mellett felmerült egy másik tiszt, Oppius neve is. A kutatások azonban bebizonyították, hogy ő semmiképpen nem lehetett, mivel a kérdéses időpontban nem volt a helyszínen. Aulus Hirtius lenne tehát a keresett szerző? Elvileg a lehetősége adott, mivel Caesar szűkebb környezetéhez (153) tartozott, továbbá azt is tudjuk róla, hogy valóban tervezte fővezére befejezetlenül maradt katonai írásainak kiegészítését. Mindenesetre tisztéből következően hozzáférhetett a főhadiszállás okmányaihoz, valószínűleg maga a fővezér is ezen dokumentumok alapján dolgozott. Természetesen Caesar tollából más hangsúlyt kapott volna a beszámoló, erre utal pl. az a tény is, hogy Hirtius leírta Cassius Kr. e. 51-50-ben lefolytatott hadműveleteit is, ezzel pótolva azt a hézagot, amely a galliai események ismertetése és a polgárháború között zajlott le. Ez a *Commentarii de bello gallico* (Feljegyzések a gall háborúról) 8. könyve. Ez a könyv szerves folytatása az előzményeknek, sőt stílusában is oly mértékben próbál alkalmazkodni, hogy egyes utalásait szinte szó szerint átveszi. Hirtius Caesar haláláig akarta megörökíteni az eseményeket, ez azonban nem sikerült, mivel a fővezére után egy évvel maga is meghalt. Nem kizárt, hogy ebből a próbálkozásból maradt meg az alexandriai hadjárat leírása, ellenben a másik kettő (afrikai és hispániai) nem felel meg ennek a célkitűzésnek.

Vegyük sorra ezután a fent jelzett három hadjárat leírását időrendben. Kr. e. 48. augusztus 9-én Caesar Pharsalusnál legyőzte riválisát, Pompeiust. Az esemény hírért sietve közzétette, csupán a római senatussal nem közölte, talán azért, mert polgárháborús győzelem volt. A hír ennek ellenére hamarosan eljutott Rómába is, a nép azzal reagált rá, hogy összetörte Pompeius és Sulla szobrait, a senatus azonban

óvatosabb volt, és megvárta Pompeius halálhírét. Ezután rendkívüli teljhatalmat (*dictaton* címet) szavaztak meg Caesar számára, amelyben lényegében egyeduralkodói jogkör körvonalazódott, innen kezdődik az alexandriai hadjárat leírása.

Caesar Kr. e. 48 októberében jelent meg Alexandria kikötőjében, ahol értesült Pompeius megöléséről. Fogadtatása Egyiptomban rendkívül barátságtalan, az uralkodó pénzzel tartozik neki, ezenkívül trónviszály is van, így (154) lényegében belekényszerül egy újabb háborúba. Saját elmondása szerint nem volt szándéka hosszasan időzni itt, csupán a kedvezőtlen szél miatt kellett maradnia (*Bell. civ.* 3. 107). Az egyiptomi kormányzat mindenható minisztere, Potheinos minden eszközzel igyekezett megakadályozni, hogy a kölcsönt visszafizessék. Ellenséges magatartást tanúsított a hadvezér, Achilles és a király nevelője, Ganymedes is. A belpolitikai helyzetet súlyosbította a trón körüli viszálykodás, a kijelölt örökösök Ptolemaios Dionysos és Cleopatra voltak. Potheinos azonban elűzte Cleopatrát, akit Caesar visszahozatott, erre megkezdődtek a tényleges hadműveletek Caesar és az egyiptomiak között. Az egyiptomi hadsereg 20 ezer fő és 50 hajó, vezetőjük Achilles - mindez kritikus helyzetet teremtett Caesar számára. Az alexandriaiak függetlenségüket védelmezték a hódító Róma ellenében, és biztosan tudták, hogy ha rövid időn belül nem sikerül eltávolítaniuk a rómaiakat, akkor azok győznek. A két fél között hosszú és váltakozó sikerű harc folyt, amelybe bekapcsolódott Cleopatra húga, Arsinoé is, mégpedig az ellenfél oldalán. Végül kétnapos elszánt küzdelemben sikerült döntésre vinni az ügyet, Caesar győzött a Kis-Ázsiából érkezett segítségnek köszönhetően Kr. e. 47. március 27-én, a Nílus deltája mellett.

A harci cselekmények befejezése után Caesar még két hónapot töltött Egyiptomban, ezalatt Cleopatra kíséretében hajóutat tett a Níluson. Az alexandriai háborúról szóló írás első része (1-33) számol be Caesar kilenchónapos egyiptomi tartózkodásáról.

Ezt a rejtélyes „egyiptomi kalandot” már az ókorban is különbözőképpen ítélték meg. Az életrajzíró Plutarkhosz régi írókra hivatkozva több okot is említ, így pl. Caesar és Cleopatra szerelmi viszonyát, Potheinos intrikák, illetőleg a király és környezete kapcsolatát. Idézzük M. Gelzer ókortörténész véleményét: "A kilenchónapos egyiptomi intermezzo Caesar életútja bármely szemlélőjének több (155) mint talány" (M. Gelzer: Julius Caesar 262). Elgondolkodtató, hogy egy ilyen tapasztalt, gyakorlott hadvezér miért kockáztatott ilyen haderővel, utánpótlás nélkül. Ő, aki mindig az ellenség teljes megsemmisítésére törekedett, miért hagyott időt ellenfeleinek az erőgyűjtésre? Mindenesetre a kialakult Caesar-képnek - amely szerint villámgyorsan dönt, katonai és politikai akcióit páratlan éleslátással hangolja össze, hadműveletei fegyelmeztettek, gyorsak, akciói hibátlanok, manőverei határozottak - ellentmondani látszik ez a kalandos vállalkozás.

Kr. e. 47. június 28-án Caesar seregeivel Alexandriából Kis-Ázsiába indul. Itt található az események menetében az első kitérő Armenia helyzetére vonatkozóan (34—41). Pharnacés, a pontusi Mithridatés fia megszállta Armenia tartomány egy részét és Cappadociát, amiért konfliktusba került a római helytartóval, Domitius Calvinusszal. Ezzel a pontusi események ismertetése be is fejeződik, és Illyriára tér át (42-47), ezek elbeszélése a 47. március 16-án lezajlott Tauris melletti csatával zárul. Ezt követően a történeti eseménysor ismertetése áttevődik a nyugati hadszíntérre, Hispániába (48-65), időben 49 augusztus végétől 47 februárjáig követi a történéseket.

Ezek után a szerző visszakanyarodik Caesar tetteinek ismertetéséhez az Alexandriából való távozásától egészen a Pharnacés felett aratott győzelemig (Zéla), illetőleg a Rómába való visszatéréséig (47. szeptember 5). A szerző láthatóan átvett formulákat a gall, illetőleg a polgárháború leírásából, azonban az események évekre való tagolásában nem követte azokat. Hirtius írói, fogalmazói stílusa merőben más, mint Caesaré, részben műveltségbeli különbségek miatt, részben pedig egyéniségeik eltérő voltából fakadóan. Caesarral ellentétben Hirtius csupán a hadi események ismertetésére szorítkozik, mellőzi az ott élő népesség szokásainak, életmódjának bemutatását, amivel pedig kissé oldottabbá tehetné a merev eseményszerűséget. (156)

Kr. e. 47 tavaszán felgyorsultak az események a másik hadszíntéren, Észak-Afrikában is, ahová gyülekeztek a Caesar-ellenes erők és a köztársaság elszánt védői. Vezetőjük az ifjabb, uticai Cato. (Cato és Caesar ellentéte régóta közismert tény volt Rómában!) A hadsereg főparancsnoka, Metellus Scipio mellett jelentős szerepet játszik a provincia helytartója, Attius Varus, továbbá Pompeius régi híve, Juba numidiai király. Ilyen módon tekintélyes erők sorakoztak fel Caesar ellen. Caesar flottája december 25-én indult el Afrikába, teherhajóinak fedélzetén mindössze hat légiónyi katonasággal (ebből öt légió újonc) és kétezer lovassal. A partraszállás helyét illetően előzetesen nem állapodtak meg, mivel nem ismerték az ellenség pozícióit, ezért több hajó eltévedt, és csak késve érkezett meg. Suetonius elmondja a kikötéssel kapcsolatban, hogy Caesar, amikor kiszállt a hajóról, megbotlott, azonban a kínos helyzetből szellemesen vágta ki magát; ugyanis ahol elesett, belemarkolt a földbe, és így kiáltott: „a markomban vagy Afrika!” A történetíró ezzel arra is utalni kívánt, hogy Caesar ironikusan kezelte az előjeleket. Suetonius a jóslatok kigúnyolására azt is elmondja még, hogy mivel azok fényes sikert és legyőzhetetlenséget ígértek Afrikában mindazoknak, akik a Scipio nevet viselik, táborában tartott egy ebből a nemzetségből való férfiút, Scipio Sallustiót (Salvito), egy mindenki által megvetett, lenézett embert (Suetonius: Julius Caesar 59. Plutarkhosz: Caesar 52). Caesar tekintettel volt arra, hogy hátha környezetére hatással vannak az efféle jelek, és mint *pontifex maximus* (főpap) tiszteletben tartotta az előjeleket és különféle hiedelmeket, legalábbis vigyázott a látszatra.

Mivel nem rendelkezett elegendő haderővel, nem kezdett a jól erődtített Hadrumentum megostromlásához, ha-nem továbbhaladt déli irányban. A tengerpart mentén haladt, várta eltévedt hajóit, illetve nem akart döntő összecsapást, amíg nem érkezik meg az utánpótlás. Január 4-én (157) váratlan összecsapásra kényszerült ellenfeleivel, de Caesar szerencséjének köszönhetően most sem volt (akárcsak a Dyrrachium melletti csatában) az ellenségnek győzni tudó vezére. Petreius - hasonlóan Pompeiushoz - a győzelem kihasználása nélkül elvonult. Ezután mindkét fél beéri erőfitogtató összecsapásokkal. A döntő mérkőzés Thapsus tengerparti város közelében zajlott le 46. április 6-án. Az ismeretlen szerző leírásában a csata gyors lefolyású volt, a győzelem pedig egyértelmű. A későbbi beszámolók még lakonikusabbak, egyetlen kivétel Cassius Dio görög történetíró (2-3 sz.), ami arra enged következtetni, hogy számunkra elveszett forrásokat használhatott. Appianos hosszan tartó, nehezen eldönthető csatáról ír, Plutarkhosz kifejezetten említi, hogy több variáció is létezett, sőt nem hallgatja el azt sem, hogy egyik szerint Caesar epileptikus rohama miatt nem is vett részt benne. A csata után a fővezér az utolsó támaszpont, Utica ellen indult. Kitartó és engesztelhetetlen ellenfele, Cato makacs és szívós küzdelemre készült, azonban a városiak nem támogatták, ezért ő is feladta. Amikor pedig a pompeianus Marcus Antonius azt ajánlotta neki, hogy osztozzanak meg ketten a város feletti hatalmon, így

szólt barátaihoz: „Csodálhatjuk-e, hogy ügyünk elveszett, amikor azt látjuk, hogy az uralomvágy megmaradt bennünk még most is, amikor végpusztulásba kerültünk” (Plut. *Cato Min.* 65). Caesar makacs ellenfelének, a sztoikus filozófia egyik római hívének utolsó óráit a források különösen részletesen tárgyalják (több figyelmet kap, mint pl. a thapsusi csata). Cato utolsó éjszakáján Platón *Phaidón* című dialógusát olvasta (a lélek halhatatlanságáról), majd hajnaltájban öngyilkos lett (Plut. *Cato Min.* 66. 70; App. *Bell. civ.* 98-99; Cassius Dio 43, 10; Liv. *Per.* 114).

Cato megfosztotta Caesart attól az erkölcsi győzelemtől, hogy *clementia*-t (megbocsátás) gyakorolhasson vele szemben, korábban azt mondta: nem óhajt a zsarnoknak (158) hálával tartozni azért, mert törvényszegést követ el (Plut. *Cato Min.* 66). A többi Pompeius-párti sorsa különbözőképpen alakult: Metellus Scipio öngyilkos lett, Juba és Petreius párbajban megölik egymást, Labienus, Attius Varus, valamint Pompeius fiai elmenekültek, és sikerült átjutniuk Hispániába. Caesar rendezte a helyzetet: *Africa Nova* néven provinciává szervezte Juba birodalmát, illetőleg jutalmakat és büntetéseket szabott ki, kinek-kinek érdeme szerint. Hadseregéből a legnyugtalanabb katonákat leszerelte, és letelepítette két tengerparti *coloniában*. Június 13-án elindult Afrikából, útba ejtette Szardíniát, majd július 25-én megérkezett Rómába, ahol újból *dictatori* címet szavaztak meg neki.

A következő, egyben utolsó hadszíntér Hispánia, ahová 45. december első napjaiban indult el Caesar. Ebben a provinciában mind Caesar, mind pedig Pompeius voltak korábban helytartók, tehát mindkettőjük ismert a tartomány lakossága számára. Később ezt az utat leírta az *Iter* (Utazás) című költeményében, amely sajnálatos módon elveszett. Akárcsak a korábbi két hadjárata esetében, kezdetben itt sem rendelkezett sem elegendő haderővel, sem pedig megfelelő élelmiszer-utánpótlással. Mint annyi más esetben, legendás szerencséje most is elkísérte, ugyanis ellenfelei ebben az esetben sem tudták kihasználni előnyös helyzetüket. Az ifjú Pompeius hosszasan ostromolta Ullia városát, amely kitartott Caesar mellett, és kapott is segítséget tőle, továbbá sikeres elvonó manővert alkalmazott, ugyanis Corduba városa ellen indult, mire Pompeius valóban abbahagyta a támadást. Február 19-én Caesar elfoglalta Ategua városát - amelyet szinte bevehetetlennek tartottak -, ennek a győzelemnek hatására megkezdődtek a tömeges átállások, szökdösések Caesarhoz, így mintegy erkölcsi győzelmet is szerzett. A két fél döntő megmérkőzésére 45. március 17-én Munda mellett került sor. Ez a csata talán a polgárháború legvéresebb, legádázabb, egyben sorsdöntő (159) csatája volt, nem véletlenül vallotta róla Caesar azt, hogy sokszor és sok helyütt harcolt már a győzelemért, ez esetben azonban a pusztta életéért (*Bell. Hisp.* 28-31; Cassius Dio 43, 36-37; App. *Bell. civ.* 2, 104; Plut. *Caes.* 56; Suet. *Iul.* 36; Liv. *Per.* 115). Rövid időn belül a hispániai városok meghódoltak a győztes előtt, Caesar ellenfelei támogatóira súlyos büntetéseket rótt ki, a többieket megjutalmazta. Intézkedései egyben jól illusztrálják Róma telepítési, valamint polgárjogi politikáját is. A hűségét megtartó város, Ullia a *Colonia Fidentia* (hűséges város) nevet kapta. Miután ügyeit itt elrendezte Caesar, *Gallia Narbonensis* érintésével, Itáliában útba ejtve latiumi birtokát, október elsején hazaérkezett Rómába.

A Hispániai háború ismeretlen szerzője nagy hangsúlyt fektet írásában a híres caesari *clementia*-ra, valamint az előrelátásra, mindezt élesen szembeállítja a pompeianusok kegyetlenségével. Elképzelhető, hogy az író maga is katona volt, aki részt vett korábban az afrikai háborúban is. Alacsony műveltségű, zavart, gyakorlatlan írónak látszik, aki

olykor bizonyos katonai eseményeket, vagy jelentéktelen, mellékes körülményeket indokolatlanul túlhangsúlyoz. Írásának központi alakja, főhőse Caesar. Sokszorosan kiemeli a fővezér gyorsaságát (*celeritas*), valamint dinamizmusát. Vezérét úgy mutatja be, hogy az a katonai helyzetet pillanatok alatt átlátja, hadi-cselei bámulatosan gyorsak, pontosak, rajtaütésszerűek. Caesar *celeritas*-ának kiemelésével más forrásokban is találkozhatunk, pl. alvezére, Hirtius tanulságos taktikai, adminisztratív példákat sorakoztat fel a zseniális hadvezér páratlan gyorsaságának igazolására, ugyanezt teszi a Hispániai és az Afrikai háború ismeretlen, Caesar-párti szerzője is. Szó esik Caesar gazdasági, közigazgatási feladatiról is, amelyeket a hadjárata előtt Rómában végez, a szerző ezzel is hangsúlyozni kívánja a fővezér nyugalmit, visszafogottságát, ellentétben a pompeianusok lázas hispániai készülődésével. Szinte sugallja, hogy Caesar (160) nem is akarja folytatni a hadakozást, csupán a Hispániából érkezett kedvezőtlen hírek (zaklatások, rablások a tartomány lakosságának sérelmére!) kényszerítik rá. Mint az eltiport szabadság védelmezője, a rablások megtorlója érkezik a tartományba, és természetesen igazságos háborút (*bellum iustum*) folytat itt, amit az ellenfél gőgössége (*superbia*) és kegyetlensége (*crudelitas*) váltott ki. Pompeiust mint valamennyi bűn megtestesítőjét állítja szembe Caesar feddhetetlenségével, az előbbi ráadásul odáig vetemedik, hogy apja híveit és támogatóit sem kíméli. Azt azonban a Caesar-párti szerző is elismeri, hogy jóllehet Pompeius tekintélye lényegesen csökkent az utóbbi időben, ennek ellenére, még mindig rangjának megfelelő tisztelet övezi. Más szerzők is hasonlóképpen látják Pompeiust, pl. az Afrikai háborúé is. Valóban tény, hogy Pompeius a nagyon is dinamikus és célratörő Caesar mellett nehézkes, határozatlan, közepszerű hadvezér. A Hispániai háború elbeszélője az ellenfél hadseregét a vezéréhez hasonlóan értékeli, irreguláris csőcseléknek bélyegzi azokat, akiknek legfőbb jellemzője a korrupció, számos helyen kiemeli kegyetlenkedéseiket, pl. városi polgárok lemészárlását (Ategua). Pompeius másik jellemzője ebben az írásban az ostoba kérkedés, szerény sikereinek túlhangsúlyozása, amit a Caesar-párti szerző egyszerűen katonai tapasztalatlanságnak minősít.

Meglepő lehet azonban, hogy Caesar legendás *clementia*-ja kevesebbszer fordul elő ebben az írásban, mint azt várnánk. Egyik levelében maga utal ennek fontosságára (Oppiushoz és Balbushoz szól, de a másolatát Cicerónak is elküldték), amikor így fogalmaz: „Legyen új módja a győzésnek - megszilárdítani a helyzetünket könyörületességgel és bőkezűséggel (*misericordia et liberalitate*). Nagylelkűségének Rómában szentélyt is emeltek, és a legfőbb erényének tartották. Halála után már megoszlottak a vélemények ebben a kérdésben, valójában - ahogyan a későbbi történetek igazolták - olykor (161) halálos ellenségeivel szemben is könyörületesnek bizonyult, ezzel maga hozta létre a saját ellenzékét, amit 44 március *Idusa* igazolt. Hirtius és az Afrikai háború szerzője egyaránt óvatosak a *clementia* vonatkozásában, hiszen nem egyeztethetők össze vele azok a kegyetlenségek, amelyeket a Caesar-pártiak követtek el. Határozottan elhallgatják annak a nevét, aki parancsot adott rá vagy jóváhagyta. A szerző kifejezetten örül a szökéseknek és átpártolásoknak, hiszen ez szintén alkalmas az ellenfél lejáratására, de pl. Appianos is beszámol a szökések növekvő számáról, amit csalódottsággal és kiábrándultsággal indokol.

A Hispániai háború jámbor szerzője az ellenfél hibáinak kidomborításában mindenesetre következetes. Az ellentábor még a Munda melletti döntő csata idején sem kap tőle elismerést, rovásukra írja még azt a tényt is, hogy nem hajlandók előnyös pozíciójukat feladni (ti. nem akarnak a magaslatról lejönni, bárhogyan is próbálja ezt elérni Caesar),

makacsságnak és gyávaságnak minősíti. Caesar katonaságának lelkiállapotával kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy tapasztalatlan újoncok, többségük elégedett, sokan azonban gyáván megtorpannak a sorsdöntő ütközet előtt, csupán egy mondattal utal arra, hogy a katonák szinte minden reményüket elveszítették. Plutarkhosz is elbeszéli Caesar életrajzában, hogy a fővezér milyen kétségbeesetten buzdította a katonáit, mondván, hogy ez lesz itt élete utolsó napja, és a katonáknak is az utolsó hadjárata, amelyben vezérüket készülnék cserbenhagyni.

Ideológiai és propaganda szempontokat tekintve a Feljegyzések a gall, illetőleg a polgárháborúról, valamint a hispániai háború leírása között nincs lényeges véleménykülönbség, igaz, hogy a megegyezés is csupán részleges. Az íróban még arra sem volt igény, hogy az általa elbeszélte eseményeket elrendezze, összefüggő, szerves egységgé gyúrja, és az ellentmondásokat kiküszöbölje. A nyelvi és a (162) katonai szakkifejezéseket tekintve az írás azt tükrözi, hogy a szerző harcászati tájékozottsága felettébb hiányos, igaz, hogy az alpműveltsége is, bizonyos kifejezéseinek értelme nem világos, sokszor ismételt általános, bevett formulákat. Szókincse meglehetősen silány, latinsága egészen köznapi.

Az elemzett három beszámoló messze elmarad Caesar csiszolt, választékos latinsága mellett, ez azonban forrásértékét nem csökkenti. Ismeretlen szerzők Julius Caesar utolsó hadjáratairól adtak beszámolót tehetségük, írói kvalitásuk és ismereteik függvényében, a szemtanú és résztvevő hitelességével (minthogy valójában is azok voltak!), és mint ilyenek, az utókor számára fontos híradások. (163)

Rövidítések

Bell. civ.	Bellum civile
Bell. hisp.	Bellum Hispaniense
Caes.	Caesar
Cato Min.	Cato Minor (Ifjabb Cato)
Per.	Periochae (kivonatok)

Előnevek (*Praenomen*-ek)

A. Aulus	P. Publius
C. Caius	Q. Quintus
Cn. Cnaeus	Ser. Servius
D. Decimus	Sex. Sextus
L. Lucius	Sp. Spurius
M. Marcus	T. Titus

A latin szövegben előforduló neveket a fordítás latinos formában hozza, a görög nevek esetében is, az utószóban és a jegyzetekben a magyar helyesírási szabályzatnak megfelelő átírásban. Megjegyzem még a római időbeosztás kapcsán azt (ez katonai szakirodalomban gyakran előfordul), hogy a rómaiak az éjszakát, pontosabban a napnyugtától napkeltéig terjedő időintervallumot négy egyenlő részre osztották, és őrsváltással jelezték ezek határait. A fordításban gyakran előforduló harmadik őrsváltás így módon kb. éjfél körül lehetett, a negyedik pedig hajnaltájban, persze ez az évszakok és földrajzi tájegységek függvényében változhatott.

Jegyzetszótár

ACHAIA - római tartomány, Görögország.

ACHILLAS - Ptolemaios egyik hadvezére, Pompeius Magnus gyilkosa, Kr. e. 48-ban Ganymedes eunuch ölte meg Arsinoé parancsára.

AFRANIUS - L. Afranius, Pompeius legatusa több hadjáratban, Kr. e. 60-ban consul volt, a thapsusi csata után Kr. e. 46-ban meggyilkolták.

AFRICA - római tartomány az egykori Karthágó helyén.

AGGAR vagy AGAR - afrikai város.

ALEXANDRIA - több ókori város neve, a leghíresebb az egyiptomi, a mai Alexandria.

ARIOBARZANÉS - cappadociai uralkodó, Pompeius híve, a pharsalusi csata után megadta magát Caesarnak.

ARMENIA - római tartomány Kis-Ázsia északkeleti részén (Örményország).

ARSINOÉ - Ptolemaios Aulétés lánya, Cleopatra húga.

ASCURUM - mauretániai város.

ASIA - római tartomány Kis-Ázsia nyugati részén.

ATEGUA - város Hispániában.

BAETIS - folyó Hispánia déli részén. BAETURIA - Hispánia északnyugati része. (171)

BERONOK - népcsoport Hispánia északi részén.

BITHYNIA - római tartomány Kis-Ázsia északnyugati részén, a Propontisz és a Fekete-tenger között.

BOGUD - Bocchus mauretániai király fia és utóda.

CAESAR - 1. L. Caesar, Julius Caesar távoli rokona, Kr. e. 64-ben consul, Kr. e. 43 után halt meg. 2. Sex. Julius Caesar, a dictator unokaöccse és párthíve, Kr. e. 46-ban meggyilkolták.

CALVINUS, DOMITIUS - Caesar híve, akit Deiotarus galata uralkodó szívélyesen fogadott.

CANOPUS - város Alsó-Egyiptomban, a hagyomány szerint a spártaiak alapították,

Menelaos király hasonló nevű kormányosának tiszteletére.

CAPPADOCIA - római tartomány Kis-Ázsiában, határos Ciliciával és Pontusszal.

CARALIS - szardíniai város, a mai Cagliari.

CASSIUS - 1. C. Cassius Longinus: híres hadvezér, Pompeius syracusai flottájának parancsnoka, Pharsalus után átállt Caesar mellé, majd ott van a Caesar-gyilkosok között, a Philippi csata után öngyilkos lett. 2. L. Cassius Longinus: Caesar legatusa a polgárháborúban. 3. Q. Cassius Longinus: Caesar párthíve, Kr. e. 49-ben néptribunus, majd Caesar legatusa, a közelebbi Hispánia helytartója, de a kapzsisága miatt gyűlölték, ezért Caesar visszahívta, hajótörésben vesztette életét

CATO, M. - ifjabb vagy utikai Cato (Kr. e. 95-46) Pompeius híve, Caesar engesztelhetetlen ellensége, a thapsusi (172) csata után halt meg. M. Junius Brutus írt egy dicsőítő munkát róla halála után, mire Julius Caesar egy Anticato című írásban kifejtette ellenvéleményét.

CERCINA - sziget Észak-Afrikában a part közelében, a mai Kerkine vagy Cherkara, hasonló nevű város és kikötő.

CILICIA - római tartomány Ciprussal szemben.

CIRTA - numidiai város, az uralkodó székhelye.

CLUPEAE - afrikai kikötőváros a mai Cap Bon közelében.

CLEOPATRA - egyiptomi királynő, VII. Ptolemaios Aulétés lánya.

COMANA - város Pontusban.

CORDUBA - hispániai város, a mai Cordova.

DEIOTARUS - Galatia királya, Pompeius híve, Kr. e. 45-ben bevádolták Caesar elleni gyilkossági kísérlet miatt, Kr. e. 40-ben halt meg.

DYRRACHIUM - Illyriai város, Pompeius döntő vereségének helyszíne, ma Durrës.

DICTATOR - rendkívüli tisztség az ókori Rómában, rendkívüli teljhatalommal felruházva.

EBRO vagy IBERUS - hispániai folyó.

ENNIUS, Q. - híres római költő, a Kr. e. 3. században. (173)

EUPHRANOR - híres festő és ércműves, Corinthusban élt Kr. e. 350 körül.

FAVONIUS - M. Favonius előkelő politikus, Cato híve, 49-ben praetor, Pompeius mellé állt, a Philippi csata után kivégezték.

FUFIUS - Q. Fufius Calenus Kr. e. 61-ben néptribunus, Kr. e. 59-ben praetor, a gall háborúban és a polgárháborúban Caesar legatusa, Kr. e. 47-ben consul, Caesar halála után Antoniushoz csatlakozott, Gallia helytartója lett, Kr. e. 40-ben halt meg.

GABINIUS - A. Gabinius 67-ben néptribunus, rendkívüli törvényjavaslatot terjesztett be a kalózok ellen, 58-ban consul, 57-ben Szíria helytartója, ő helyezte vissza trónjára a száműzött Ptolemaios Auletést.

GAETULUSOK - népcsoport Észak-Afrikában.

GALLOGRAECIA - (Galatia) kis-ázsiai tartomány, lakói bevándorolt kelták.

GANYMEDES - az egyiptomi király nevelője, Caesar ellensége.

HADRUMENTUM - város Afrikában, Karthágótól délre, a mai Sousse területén.

HERMINIUS - hegység délkelet Portugália területén, a mai Sierra de Estrella.

HISPALIS - hispániai város, a mai Sevilla. (174)

HISPANIA - a Pireneusi félsziget ókori neve, a rómaiak Kr. e. 197-ben két provinciát szerveztek itt, közelebbi és távolabbi Hispania néven (Citerior és Ulterior).

ILIPA - város a hispániai Baeticában.

ILLYRICUM - az illyr törzsek lakóhelye a mai Dalmácia és Albánia területén, Kr. e. 168-ban lett római tartomány.

ITALICA - hispániai város Sevilla közelében.

JUBA - Numidia és Gaetulia királya, Kr. e. 63-ban diplomáciai küldetésben Rómában járt, amikor Caesar megsértette, innen ered ellenséges viszonyuk, a háborúban Pompeiust támogatta, a vereség után öngyilkos lett.

LABIENUS - T. Labienus, 20 évig teljesített katonai szolgálatot Ciliciában, itt ismerkedett meg Caesarral, Kr. e. 63-ban néptribunus volt, Galliában Caesar egyik legeredményesebb hadvezére, Kr. e. 49-ben átállt Pompeius mellé, Caesar egyik legádázabb ellenfele lett, Kr. e. 45-ben a mundai csatában esett el.

LARISSA - thessaliai város.

LENTULUS - 1. L. Cornelius Lentulus Crus: Caesar makacs ellenfele, Kr. e. 58-ban praetor, Kr. e. 49-ben consul, Pharsalus után Pompeiusszal Egyiptomba ment, ahol megölték. 2. Cornelius Lentulus Marcellus: Kr. e. 48-ban Caesar quaestora, a 9. légió parancsnoka. 3. P. Cornelius Lentulus Spinther: Kr. e. 60-ban praetor, Kr. e. 57-ben consul, majd Cilicia helytartója, Pompeius mellé állt, Corfinium mellett Caesar fogságába esett, (175) aki szabadon engedte, követte Pompeiust, Thapsus után halt meg.

LEGATUS - katonai rang, parancsnok, alvezér, hadvezér értelemben (később a polgári életben is használatos fogalom).

LEPTIS - afrikai város Hadrumentum és Thapsus között.

LIBO - L. Scribonius Libo: Pompeius híve, Sex. Pompeius apósa, Kr. e. 56-ban néptribunus, Kr. e. 49-ben kiűzte Caesar katonáit Illyricumból, Pompeius rábízta egyik hajóhadának a vezetését, túlélte a polgárháborút.

LILYBAEUM - hegyfok Szicília nyugati részén, ma: Capo di Boco.

LUSITANIA - hispániai tartomány.

MANLIUS - L. Manlius Torquatus: Cicero barátja, Pompeius híve, a polgárháborúban esett el.

MAURETANIA - a mórok földje Észak-Afrikában, a mai Algéria és Marokkó területén, lakói a maurusok vagy mórok.

MARIUS, C. - híres néppárti politikus, 7-szer viselt con-suli címet, Sulla ellensége, felesége révén rokonságban állt Caesarrel.

MEDOBREGA - város Lusitániában, ma: Marvao.

MITHRIDATÉS, VI. - híres pontusi uralkodó, a rómaiak több háborút vívtak ellene. (176)

MUNDA- város Hispániában, közel a Gibraltári szoroshoz, itt győzte le véglegesen ellenfeleit Caesar Kr. e. 45-ben.

NEAPOLIS - görög alapítású itáliai város Campaniá-ban, a mai Nápoly.

NICOPOLIS - város Armeniában, Pompeius alapította a Mithridatés felett aratott győzelme emlékére, ma Devrigni.

NUMIDIA - ókori állam Észak-Afrikában.

OBUCULA - hispániai város, a mai Monclova.

OCTAVIUS - M. Octavius, Kr. e. 50-ben aedilis, a polgárháborúban Pompeius egyik hajóhadát vezette, Phar-salus után Illyriát akarta megvédeni Caesar ellenében, de el kellett menekülnie Afrikába.

PARADA - város Afrikában, Zeugitániában.

PEDIUS - Q. Pedius: hadvezér, consul, Caesar másod-örököse, törvényjavaslatot nyújtott be a Caesar-gyilkosok ellen.

PELUSIUM - fontos határváros Egyiptomban a Nílus keleti ágának torkolatánál.

PERGAMUM - vagy Pergamon - állam Kis-Ázsiában, és Mysia fővárosa, a mai Bergama.

PHANACÉS - VI. Mithridatés pontusi király fia, akit Caesar győzött le Kr. e. 47-ben Zéla mellett. (177)

PHARSALUS - thessaliai város, Kr. e. 48-ban itt győzte le Caesar ellenfelét, Pompeiust.

PHARUS - kis sziget Alexandria közelében, a szárazfölddel egy földnyelv köti össze, híres volt világítótornyáról, amely az ókori világ hét csodájának egyike.

PONTUS - kis-ázsiai állam Armenia és Bithynia között, Kr. e. 65-ben Pompeius csatolta a római birodalomhoz.

PETREIUS - M. Petreius, Kr. e. 62-ben legatusként legyőzte Catilina seregét, praetorsága után Pompeius hadvezére lett Hispániában, miután itt Caesar legyőzte, Afrikába menekült, Pompeius halála után Catóval együtt Caesar ellenfelei között találjuk, Thapsus után öngyilkos lett.

PTOLEMAIOS - XIII. Ptolemaios, XII. Ptolemaios Auletés fia, Cleopatra testvére és férje.

RHODOS - híres sziget és város Kis-Ázsia közelében. RUSPINA - város az afrikai Zeugitániában.

SALONA - város Dalmáciában.

SCIPIO - Q. Caec. Metellus Pius Scipio, P. Cornelius Scipio Nasica fia, akit Q. Caec. Metellus Pius fogadott örökbe, Pompeius apósa, Kr. e. 52-ben consultársa, Kr. e. 49-ben Syria helytartója, a polgárháborúban Pompeius oldalán vett részt, Thapsus után öngyilkos lett.

SALLUSTIUS - C. Sallustius Crispus: híres római történetíró, Cicero kortársa, Africa helytartója, a háború idején támogatja Caesart. (178)

SARSURA - város Afrikában.

SEGOVIA - hispániai város, a mai Segovia.

SINGILIS - város a hispániai Baeticában.

SORICARIA - város Hispániában, Baeticában.

SULCUS - SULCI - régi kikötőváros Szardínia szigetének déli partján, a mai Sulci nevű falu.

SULLA - 1. L. Cornelius Sulla, Marius ellenfele, az optimata párt vezetője, dictator. 2. Faustus Cornelius Sulla, a dictator fia. 3. P. Cornelius Sulla, a dictator unokaöccse.

SYRIA - római tartomány keleten a Tigris és az Eufratesz vidékén.

TARSUS - Cilicia fővárosa, ma is ez a neve.

TAURIS - sziget Illyria partjainál, a mai Torcola.

TEGEA - város Afrikában.

THABENA - város Afrikában, Numidiában.

THAPSUS - afrikai város, itt győzött Caesar, ma: Demasz.

THYSDRA - afrikai város, ma: El-Jemme.

TIBERIUS NERO - Caesar egyik flottaparancsnoka.

TREBONIUS - C. Trebonius, Kr. e. 60-ban quaestor, Kr. e. 55-ben néptribunus, jelentős politikai szerepet játszott, (179) Kr. e. 54-től Caesar legatusa és egyik legjobb hadvezére, Kr. e. 49-ben elfoglalja Massiliát, Kr. e. 48-ban praetor, Kr. e. 45-ben consul, Kr. e. 44-ben ott találjuk az összeesküvők között.

TUBERO - L. Aelius Tubero, Kr. e. 61-58-ig Q. Cicero legatusa Asiában, a polgárháborúban Pompeiushoz csatlakozik, a senatus megbízta Africa kormányzásával, azonban Varus nem engedte ott kikötni, Pompeiushoz ment Macedoniába, Caesar a pharsalusi csata után megbocsátott neki.

UCUBIS - város a hispániai Baeticában, Corduba közelében.

ULLIA - hispániai város Baetica tartományban, ma: Monte Mayor.

URSAO - hispániai város.

UTICA - város Észak-Afrikában, Karthágó közelében, a pompeianusok utolsó védőbástyája, Kr. e. 46-ban adta meg magát Caesarnak.

UZITTA - afrikai város.

VAGA - afrikai város, ma Béja.

VARUS - P. Artius Varus, Caesar ellensége, Africa volt helytartója, Kr. e. 49-ben Picenumban harcolt ellene, fogságba esett, amikor szabadon bocsátották, Afrikába ment, és ott harcolt Curio ellen, később a Caesar ellenes hajóhad parancsnoka lett, részt vett a hispániai háborúban, Munda mellett esett el. (180)

VATINIUS - P. Vatinius, Kr. e. 58-ban néptribunus, majd a gall háborúban Caesar legatusa, Kr. e. 54-ben praetor, a polgárháborúban Caesar oldalán vett részt, Kr. e. 46-ban consul.

ZAMA - város Numidiában, Juba király székhelye, Kr. e. 202-ben itt győzte P. Cornelius Scipio Hannibált.

ZELA - város Armeniában, Kr. e. 47-ben itt győzött Caesar, innen küldte a szállóigévé vált rövid hadijelentését: "Veni, vidi, vici".

ZETA - város Észak-Afrikában. (181)

BIBLIOGRÁFIA

A fordítás alapjául szolgáló szövegkiadások

Caesar: Alexandrian, African and Spanish Wars. (A. G. Way, M. A.), Loeb Classical Library London, 1955.

César: Guerre d'Afrique. Paris 1949. Texte établi et traduit par A. BOUVET

César: Guerre d'Alexandrie. Paris, 1954. Texte établi et traduit par A. BOUVET

M. Pascucci: Bellum Hispaniense. Firenze 1965.

Ajánlott források

Iulius Caesar: Feljegyzések a gall háborúról

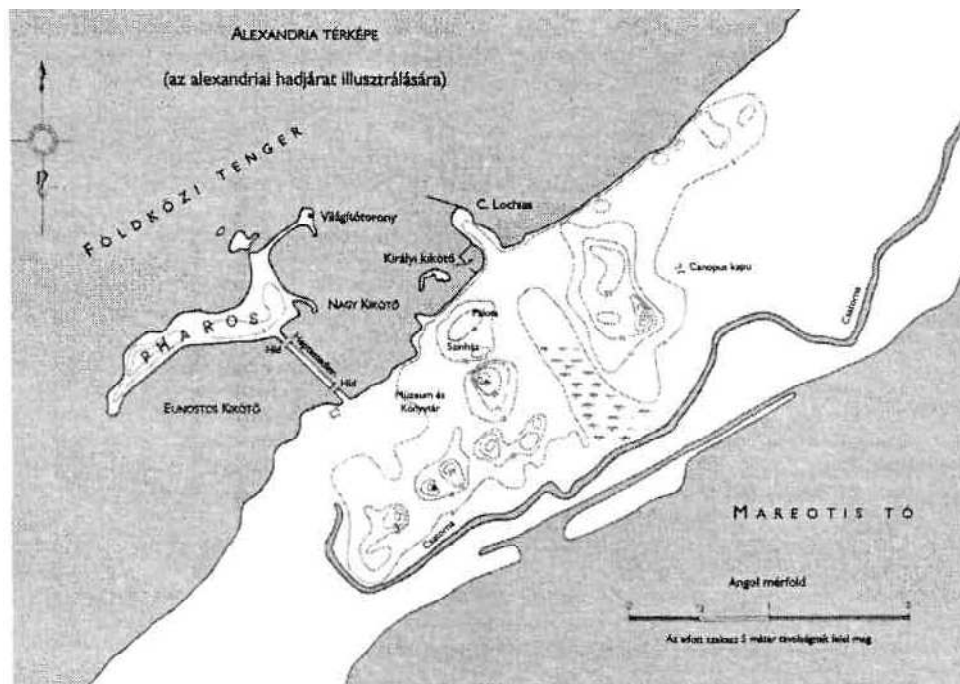
Iulius Caesar: Feljegyzések a polgárháborúról

Appianus: Római polgárháborúk I-II.

Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok (Iulius Caesar, Pom-peius, Cicero, Az ifjabb Cato)

Suetonius: Caesarok élete (Az isteni Iulius)

AFRIKA

(az afrikai háború szemléltetésére)

Thapsus

Afrikai háború 79–86

HISPÁNIA ULTERIOR

(a hispániai és az alexandriai háború szemléltetésére)

